FÆLLESANLÆG TIL LETTELSE AF HJEMMETS ARBEJDE

BETÆNKNING

AFGIVET AF BOLIGMINISTERIETS UDVALG
VEDRØRENDE KOLLEKTIVE
ANLÆG

BIND 2: BILAG

BETÆNKNING NR. 57

1954

A/S J. H.SCHULTZ - UNIVERSITETS-BOGTRYKKERI - KOBENHAVN

BILAGSFORTEGNELSE

(Bilagene er nummereret som de tilsvarende kapitler i bind 1).

Side

1 a. F. N.s bulletin om kollektive anlæg . . . . . o
1 b. Fællesanlæg i Sovjetunionen 14
1 c. Nugældende støttelovgivning for kollektive anlæg m. v. 23
1 d. Kulturcentrenes fællesråds henvendelse 31

3. a. Den økonomiske betydning af kvindernes udearbejde 33

4 a. En undersøgelse af hustruindkomster 44
4 b. Hvad „sparer" man ved at „skrabe" byggeriet ? 59

5 a. Levnedsmiddelindustrien 63

5 b. Levnedsmiddelhandelen 66

6 a. Butiksantallet 77

7 a. Et rundspørge vedrørende køleskabe 79

8 a. Køle- og fryseanlæg i landhusholdninger 81
8 b. Teknisk beskrivelse af fællesfryserier 84
9 a. De syntetiske fibres betydning for hjemmet 87
9 b. Udvalgets indstilling vedrørende reparationscentraler 90

10 a. Vaskeforholdene i landbohusholdninger 96
10 b. Eksempler på vaskeanlæg 100
10 c. Rapport over vaskeforsøg 105
10 d. Resumé af badebetænkningen 127

11 a. Oversigt over varmeværker 130
11 b. Økonomiske tabeller vedrørende varmeværker 131
11 c. Eksempel på en fjernvarmecentral 143
11 d. Lovforslag om offentlig støtte ved fjernvarmeanlæg 145
11 e. Forslag til normalvedtægt for et andelsf jernvarmeselskab 150

13 a. Danske Kvinders Nationalråds henvendelse om børnehaver og legestuer 156
13 b. Skøn over vuggestuebehovet i København 158
13 c. Skøn over børnehavebehovet i København 159
13 d. Dansk børnehaveråds henvendelse om opførelse af børnehaver 160
13 e. Dansk børnehaveråds henvendelse til socialministeriet 162
13 f. Eksempler på legestuer og legesteder 163
13 g. Danske Kvinders Samfundstjenestes henvendelse om legestue-tilskud 164
13 h. De svenske legestuer 165
13 i. Roebørnestuerne 168
13 j. Skøn over legepladsbehovet 169
13 k. Legepladsledervirksomheder i København 171

13 1. Skrammellegepladsens økonomi . . . 172
13 m. Forslag til en legepark . . . 173
13 n. Skolebørnehaver i Esbjerg . . . 176
13 o. Børnehavernes placering og udformning . . . 177
13 p. Dansk børnehaveråds henvendelse om byggeforskning vedrørende børneinstitutioner 185
13 q. Uddrag af forsorgsloven . . . 186
13 r. Vuggestuernes belægning og økonomi . . . 188
13 s. Børnehavers belægning og økonomi . . . 189

14 a. Eksempel på børneklubber . . . 190
14 b. Eksempel på et ungdomshus . . . 192
14 c. Fritidslokalers placering og udformning . . . 196

19. Fortegnelse over udvalgets tilkaldte sagkyndige og over bidragydere til betænkningen 200

20. Litteraturfortegnelse . . . 202

FORENEDE NATIONERS SKRIFT OM KOLLEKTIVE ANLÆG

I 1951 har FN under titlen: *„Community Facilities and Services"* udsendt bulletin 5 i serien „Housing and town and country planning" (United Nations publication, Sales no.: 1951 IV. 6).

Bulletinen indeholder en resumerende indledning (oversat nedenfor), 4 artikler om kollektive anlæg (community facilities) henholdsvis i Israel, Sverige, England og USA., en artikel om tilvejebringelse af nabolags-anlæg („neighbourhood facilities") i USA, og en redegørelse for udviklingen af boligbyggeriet (The development of housing) i Rusland.

Kollektive indretninger i forbindelse med større byggeri.

(Community Facilities and Services in Large-scale Housing Developments)
af *Jaqueline Tyrwhitt.*

Det er efterhånden blevet almindelig anerkendt, at fremskaffelsen af et tag over hovedet til boligløse ikke er nok i sig selv. Ordet „Housing" — boligbyggeri — er i de fleste lande kommet til at betyde ikke blot planlægning og fremskaffelse af selve lejlighederne, men også af de dertil hørende kollektive anlæg. For at sige det så enkelt som muligt: Det er ingen nytte til at bygge huse, hvis der ikke etableres forsyning med rent vand i umiddelbar nærhed. Det daglige livs foreteelser må være muliggjorte. Dette betyder, at beboerne må være i stand til at komme let til og fra deres arbejde og må have adgang til at købe deres daglige fornødenheder; ligeledes må visse almindelige sociale krav være opfyldt, f. eks. skoleundervisning for børnene og mulighed for selskabelig omgang og fritidsbeskæftigelse for de voksne.

[Boligområdet og den nærmeste omegn.

Dette nummer af bulletinen beskæftiger sig med, på hvilken måde man har fremskaffet de ovennævnte menneskelige fornødenheder i boligområder i forskellige lande. Ved et boligområde forstås her mere end en samling huse, men ikke det samme som en selvforsynende lille by eller en forstad. Sidstnævnte områder kan tilfredsstille deres beboeres fornødenheder lige fra fødsel til død, idet de er forsynet med den normale række skoler, beskæftigelsesmuligheder, et godt indkøbs- og markedscentrum, kirker, administration, læger, sagførere, teknikere etc., biografer og mødesale. I virkeligheden alle det daglige livs

fornødenheder. Bag den lille by rejser den store by sig med dets universitet, storindustri, varehuse, domkirker og andre religiøse centre, regeringsbygninger, hospitaler og specialister indenfor lægestanden, sagførerne og teknikerne samt teatre og koncertsale.

De boligområder, der skal behandles i dette hæfte, er ikke indrettet som den store by i miniature. Man har ikke tilstræbt at imødekomme alle indbyggernes fornødenheder fra fødsel til død. Kun 3 grupper af befolkningen vil sandsynligvis forblive i boligområdet på en ganske almindelig hverdag, nemlig småbørnene, mødrene og de meget gamle. For disse 3 grupper udgør boligområdet i en periode af 5 eller 10 år den hele verden, og det er disse grupper, som drager størst fordel af boligområdets kollektive anlæg. De andre grupper af beboere, skolebørnene, studenterne og de erhvervsarbejdende, tilbringer de fleste af dagens timer udenfor boligområdet, og mange af deres fornødenheder bliver opfyldt både behageligere og på en mere økonomisk måde indenfor et større område, f. eks. i bycentret eller i den nærmestliggende større by.

Forskellige kollektive anlæg.

Man kan i det store og hele definere kollektive anlæg som foranstaltninger, der ligger udenfor rækkevidden af, hvad den enkelte husholdning selv kan skaffe sig.

De kollektive indretninger, der kan blive brug for i et boligområde, kan inddeles i 3 grupper: nemlig sundhedsmæssige, økonomiske og sociale indretninger. Hver af disse grupper er afhængig af forskellige forhold, f. eks. områdets geografiske beliggenhed, bebyggelsesarten, befolkningens størrelse og indtægter, hver husstands købekraft, typen og størrelsen af familiegruppen og de sociale vaner. Af sundhedsmæssige indretninger kan nævnes forsyningen med rent vand, bortskaffelsen af affaldsprodukter og etableringen af lægehjælp. Af økonomiske indretninger kan nævnes offentlige transportmidler, et indkøbscentrum og sådanne forretninger, som boligområdets størrelse og art kræver, samt en lokal vaskeriservice. Den tredie gruppe: sociale indretninger, omfatter klubber, skoler, fritidsanlæg og religiøse institutioner. Selv med hensyn til etableringen af almindelige kollektive foranstaltninger vil de samme løsninger ikke være hensigtsmæssige for alle bebyggelser. I det indre af Canada er der f. eks. meget store variationer i temperaturen (særdeles varme somre og meget kolde vintre). Husholdningens indtægter er normalt afhængig af en hovedlønmodtager, og husstanden er som regel lille og består kun af forældre og børn (en tredie generations stadige nærværelse i husstanden er ualmindelig). Denne familiesammensætning, som er almindelig i den nordvestlige verden, behøver mange kollektive anlæg, men i de sydlige og østlige egne af verden er betingelserne anderledes. Klimavariationerne er her relativt små, og det er ikke nødvendigt at træffe forholdsregler overfor særlig koldt vejr. I de store familier bliver børnene eller de syge passet af et medlem af familien, og skønt den samlede pengeindtægt (og derfor købekraften) i husholdningen sædvanligvis er lav, har familiens økonomi ofte en større stabilitet, fordi pengeindtægten stammer fra flere lønmodtagere. I den førstnævnte husholdningstype er de kollektive foranstaltningers opgave først og fremmest at mildne husmoderens og den unge moders arbejdsbyrde. I den anden husholdningstype er det daglige arbejde ikke blot lettere, men det er også delt ud mellem flere mennesker. Her er det først og fremmest opgaven at skabe mulighed for, at kvinderne i husholdningen kan dyrke deres egne interesser. Men uanset hvordan den enkelte husholdning er sammensat, er det vigtigste af alt at frigøre menneskene for en trædemølletilværelse, således at de kan blive i stand til at tage aktiv del i udviklingen af deres lokale samfund.

Beboernes sammensætning.

Til trods for, at det er meget vigtigt, at der bliver indrettet forskellige typer af boliger for de forskellige typer af beboere, er der i artiklerne i denne bulletin kun nævnt lidt om boligindretning for enlige mennesker, barnløse ægtepar og ældre. Der er kun lagt ringe eftertryk på, hvor vigtigt det er, at ældre og enligtstillede mennesker bliver en fast bestanddel af boliggruppen. Der er refereret til denne specielle boligindretning i artiklerne om Sverige og Storbritannien. Ordet boligområde er i dets fulde betydning en gruppe af mennesker, der omfatter et helt livsspand, en gruppe, i hvilken alle medlemmerne er i stand til at deltage i det daglige liv. En forsætlig udskillelse af aldersgrupper er en fare for den tilstræbte menneskelige harmoni lige så vel som en forsætlig udskillelse af indtægtsgrupper eller religiøse grupper vil være det. Til en vis grad er en udvælgelse i grupperne naturlig, men der må ikke være noget mærkbart skel mellem de forskellige grupper. For at tage et eksempel: Studier af nogle store britiske boligbebyggelser fra mellemkrigsårene, hvortil der kun havde været adgang for beboere med mindre børn viste, at mange tilfælde af ungdomsforseelser og skilsmisser kunne føres tilbage til det faktum, at der i boligområdet havde manglet unge mennesker til at virke som klubledere og gamle mennesker til at være „babysitters". Behovet for huslig medhjælp for mødre i store familier, for gamle mennesker og i tilfælde af sygdom er en anden side af boligkvarterets liv, som der er refereret til i artiklerne om Storbritannien og Sverige. Det er interessant at bemærke, at Sverige har indrettet specielle husgerningscentre, hvor unge piger og kvinder, som tilbringer deres dag med at arbejde i hjemmene i nabolaget, kan bo. I denne forbindelse kan man referere til de tal, der bliver givet i den svenske artikel, og som viser, at den svenske gennemsnitshusmoder i byen tilbringer mindst 6 1/4 time med husligt arbejde, deraf 2½—3½ time om dagen med tilberedelse af maden, 1½-2 timer med vask, 1 1/4—2½ time med rengøring og 1—2 3/4 time med tøjreparationer etc. Der er her set bort fra pasningen af børnene, indkøb etc.

Sundhedsmæssige indretninger.

For at bevare et godt helbred, kræves mere end mad og husly. Først og fremmest er der de primære kollektive anlæg, såsom vandforsyning, kloakering, lys, kraft og lægehjælp (i særdeleshed for gravide kvinder, børn og gamle mennesker.)

Vandforsyning, kloakering, elektricitet m. m.

I almindelighed indrettes vand og kloakering, lys og kraft ved opførelsen af en ny boliggruppe af bygherren (hvad enten dette er en uafhængig entreprenør, en kooperativ forening, kommunen eller staten). Beboerne kan enten skrive kontrakt med hvert af de selskaber, der forsyner ovennævnte kollektive foranstaltninger, eller betale en fastsat sum (indbefattet i deres husleje) for denne service. Fremskaffelsen af tilstrækkelige mængder af rent vand er utvivlsomt den vigtigste af de nævnte ting. Bymæssige bebyggelsesplaner er normalt forbundet til hovedkloaksystemet i distriktet, men ved landlige bebyggelsesplaner i de vestlige lande forsøger man alt for ofte at installere kloakeringsanlæg af en eller anden slags, som gør bebyggelsesområdets organiske affaldsstoffer helt eller delvis ubrugelige for landbruget. Den moderne videnskab er mere og mere ved at skifte mening med hensyn til udnyttelsen af disse organiske stoffer og opmuntrer til installation af kloakudnyttel-

sesanlæg. Systemer af denne art er i virksomhed i mange dele af verden, f. eks. i Indien. Når det er økonomisk muligt, synes der ikke at være nogen tvivl om, at elektrisk kraft er den mest arbejdsbesparende og effektive kilde til lys og kraft i hjemmet. I de fleste dele af verden er det imidlertid ikke muligt at fremskaffe elektriciteten til en tilstrækkelig lav pris, således at den kan udnyttes til opvarmning. Det er heller ikke i almindelighed økonomisk at lede elektrisk strøm over lange distancer for at forsyne fjerntliggende landdistrikter.

Lægehjælp m.v.

Hvor lægehjælpen helt eller delvis er financieret af staten (som i Israel og Storbritannien) er det almindeligt, at der bliver indrettet en klinik i forbindelse med nye bebyggelsesplaner.

Det er klart, at det er en stor fordel for et bysamfund, hvis der i hvert boligområde er mulighed for at indrette en mindre klinik. Her kan en socialrådgiver, en sygeplejerske, en læge og en tandlæge afholde konsultation. Til en sådan klinik behøves kun 2 værelser, et lille værelse med godt lys og håndvask og et venteværelse. Kun i fjernere liggende beboelseskvarterer er det tilrådeligt at yde mere omfattende medicinsk og dental behandling i disse klinikker. Deres formål er i hovedsagen at give råd og at udføre rutineundersøgelser for de af boligområdets beboere, som er ude af stand til at tage ind til de større klinikker eller til hospitalernes poliklinikker. Imidlertid er der kun adgang til få grundige studier af den slags kollektive foranstaltninger, og udbredelsen af sådanne klinikker vil afhænge af de forhåndenværende pengemidler og afstanden fra boligområdet til andre klinikker eller hospitaler.

Når statsstøttet lægehjælp ikke er tilstede, er poliklinikker i boligområder mindre almindelige, og lægehjælp bliver normalt ydet af den privatpraktiserende læge. Antallet af patienter, som en læge kan betjene, varierer naturligvis både med omfanget og naturen af de sygdomme, der forekommer i hans distrikt og med de lettelser, der er til hans disposition. Det er blevet oplyst, at en læge er fuldt beskæftiget med 2 000 patienter. Det maksimale antal af indskrevne patienter til hver læge i Storbritannien (under den nationale sundhedsplan) er det dobbelte af dette antal, nemlig 4 000, men dette bliver betragtet som et absolut maksimum, der vil blive reduceret, efterhånden som antallet af kvalificerede læger tiltager.

Økonomiske indretninger.

Det er naturligt kun at indrette de kollektive anlæg i et boligområde, som det pågældende kvarters beboere kan udnytte fuldt ud. Dog er det i den simpleste form for fællesbeboelse, den isolerede bondefamilie, lige meget, at det måske koster lige så meget at grave en brønd til brug for en enkelt familie, som det ville koste at indrette den til brug for 20 familier. Thi en familie kan ikke leve uden vand, og derfor må der være en brønd. Det er imidlertid i al almindelighed nødvendigt for oprettelsen og driften af kollektive anlæg, at der er et vist antal forbrugere. Det gælder f. eks. ved etablering af offentlige transportmidler til forretninger, vaskerier og lignende. En nøgtern vurdering af dette minimumsantal er meget vigtigt for en effektiv og økonomisk opbygning og drift af et moderne beboelsesområde. Da hovedbetingelsen i et hvilket som helst land må være, at levestandarden hæves, og på længere sigt opbygningen af en sund og veluddannet befolkning, kan intet land vinde ved at lade økonomiske vurderinger alene blive afgørende for indretning af kollektive anlæg.

Det er hyppigt blevet diskuteret, hvad der er den mest effektive størrelse for en gruppe voksne, der skal arbejde sammen — hvad enten det er på en fabrik eller i en diskussionsgruppe — og de fleste teorier går ud på, at den bedste arbejdsgruppe består af 10 til 20 mennesker. Hvad angår børn mener de fleste lærere, at den ideelle klasse ikke bør have færre end 15 elever (for at opnå en sund variation af elevernes opfattelse) og ikke flere end 30 (af hensyn til tilstrækkelig personlig vejledning fra læreren). I Europa og De Forenede Stater kan grupper af denne art forekomme i befolkningsenheder mellem 700 og 1 500 mennesker.

Landbrugsmetoder og indtægter har imidlertid fastsat gennemsnitsstørrelsen af den traditionelle landbrugslandsby i Vesteuropa til 300 mennesker snarere end 700. Det er derfor bemærkelsesværdigt, at selv i relativt velhavende lande har det ikke vist sig muligt at forsyne hver af disse små enheder med de kollektive anlæg, der betragtes som normale for levestandarden i landet som helhed. Eesultatet er, at de mere energiske unge mennesker i hvert land stræber imod at rejse fra de små samfund til byerne for at opnå bedre sociale og økonomiske betingelser for dem selv og deres familier. Til en vis grad er vandringen fra land til by normal og nødvendig, hvis levestandarden skal opretholdes. Thi fødselstallet på landet er i almindelighed forholdsvis højere end i byerne. Men bevægelsen mod byen har siden århundredskiftet været større end, hvad der er betinget af den normale befolkningstilvækst i mange landbrugsområder, og dette skyldes det faktum, at de små beboelsessamfund mange steder enten er for små til at give deres indbyggere tilstrækkelig udfoldelsesmuligheder eller ligger for afsides fra store beboelsesområder. Nogle lande har prøvet at begrænse strømmen fra landet mod byen ved på forskellig måde at understøtte landbosamfundene, men dette medfører altid kun en midlertidig lindring.

Ved at betragte de eksempler på beboelsesområder, der er nævnt i de følgende artikler, bemærkes, at de kollektive anlæg, der er beskrevet, i almindelighed betjener et publikum på 3 000 mennesker eller mere. Der er dog 2 bemærkelsesværdige undtagelser, nemlig landbrugets byer, „Kibbutzim", i Israel (1 000—1 500 mennesker) og de svenske kollektivhuse (4—700 mennesker). Som den anden yderlighed er nævnt mange kollektive anlæg, der kun er blevet etableret, når befolkningen er større end 15 000, og et almindeligt tal er en befolkningsgruppe på omkring 25 000. Følgende tal viser det normale antal beboere i forskellige beboelsesområder: landlige bebyggelsesområder (landsbyer) 500—1 500 mennesker, mindre bymæssige bebyggelser 1 500—3 000 og mindre byer 15 000—30 000 mennesker. Det ret store spring mellem de enkelte tal er et udtryk for den ret varierende levestandard og den industrielle udvikling i de forskellige lande.

Offentlig transport.

Behovet for offentlig transport varierer meget. F. eks. vil en parkeringsplads være lige så vigtig som en buslinie for et samfund af bilister som f. eks. De Forenede Stater. I en bjergby i Peru, hvor transportmidlerne for både fragt og passagerer er flyvemaskinen og oksekærren, er en lufthavn det allervigtigste.

Bortset fra disse særlige beboelsessamfund er rutebilen den mest anvendte form for et boligområdes offentlige transport. Det kan sjældent betale sig at oprette en jernbanestation for et mindre beboelsesområde. Selvom de fleste af beboerne skal samme vej på samme tid, er det almindeligvis billigere (og betydelig mere smidigt) at forøge antallet af busser i myldretiderne end at arrangere togtransport. En overdækket busholdeplads med bænke er derfor et værdifuldt aktiv i næsten ethvert beboelsesområde. Her kan husmødrene med

deres pakker og børn vente på bussen beskyttet mod vejr og vind, og ældre mennesker kan sidde og se på det pulserende liv.

Forretninger.

En undersøgelse i England viste, at bortset fra hoved butikscentrene var antallet af forretninger i gennemsnit omkring 15 pr. 1 000 indbyggere. Det er givet, at dette langt overskrider den økonomiske udnyttelsesgrad. Imidlertid har både landsbyens købmand og den bymæssige større forretning ofte en værdifuld social funktion, idet de virker som et uformelt mødested for beboerne.

Tendensen i de fleste vestlige lande peger bort fra den lille isolerede forretning hen imod de mere centraliserede kædeforretninger og fødevaremarkeder med udbringning af varer. I de fleste tilfælde resulterer denne udvikling i lavere priser og en større garanti for friske varer. Hvad dette angår er udviklingen glimrende, men der bliver stadigvæk et behov tilbage for den lille lokale forretning, selvom dens varelager måske kun består af stabelvarer, f. eks. cigaretter, chokolade, snørebånd, aspirin, aviser og brevpapir.

I de projekter, hvor al detailhandel er blevet udelukket, har erfaringen vist, at tuskhandel og „private forretninger" næsten altid har udviklet sig.

Fællesvaskerier.

I nogle lande er fællesvaskerier en vigtig institution i boligprojekterne. I artiklen om Sverige beskrives f. eks. de vaskerier, der er etableret med statsstøtte; her kan husmødrene vaske, tørre og rulle deres tøj under vejledning af uddannet personale. Der er ingen tvivl om, at etableringen af et fællesvaskeri kan være et stort gode, men det bør også bemærkes, at disse kollektive anlæg kun bliver benyttet af et mindretal blandt husmødrene. Dette skyldes i almindelighed det faktum, at velegnede tørre- og rulle- eller strygeanlæg ikke er etableret i forbindelse med vaskemaskinerne eller vaskekarrene, eller at der ikke er tilstrækkelig sikkerhed mod tyveri, når tingene efterlades til tørring. Dette betyder, at det fugtige, tunge vasketøj skal bæres tilbage til lejlighederne til tørring og strygning. Det er et trættende arbejde, og mange kvinder foretrækker derfor enten at foretage al deres vask i lejligheden, selvom pladsen ofte er trang, eller at sende tøjet til et erhvervsvaskeri.

Sociale indretninger.

Det kan have stor betydning for etableringen af sociale kollektive anlæg, f. eks. klubber, religiøse institutioner, skoler og legepladser, hvem der ejer eller leder boligområdet. Hvor de enkelte lejligheder (huse) ejes af beboerne, er indstillingen overfor indretningen af fællesanlæg meget forskellig fra indstillingen hos en lejer i et tilsvarende boligkompleks, der er planlagt og drevet på kooperativ basis. Et tredie eksempel er lejerne i et kommunalt boligområde. Tilstedeværelsen af en lejerforening kan også påvirke indstillingen hos beboerne.

For eksempel er etableringen af fællesanlæg i grupper af selvejerbeboelser (almindeligt i USA og i Storbritannien for boligområder fra mellemkrigsårene) almindeligvis afhængig af nogle enkelte særlig aktive beboeres bestræbelser. I et kooperativt byggeri er det sandsynligt, at der allerede fra starten indrettes et mødested, hvad enten det er i

form af en selskabelig klub eller en religiøs institution. Et kommunalt projekt **vil** i al almindelighed omfatte en skole, men sandsynligvis ikke en selskabelig klub.

Med andre ord: Ethvert område vil omfatte de kollektive foranstaltninger, som er typiske for dets økonomiske baggrund.

Klubber og lignende fællesindretninger.

Der er i de fleste boligområder et meget udtalt behov for et sted, hvor familiefester, møder og diskussioner, indendørsspil og ungdomsklubarbejder kan finde sted. I nogle tilfælde finder sådan aktivitet sted i en form for forsamlingshus (The Community-Center), etableret med leder, medlemsbegrænsning og et fastlagt program. Men de fleste boligområder er ikke tilstrækkelig store og økonomisk velfunderede til at etablere et sådant kollektivt anlæg.

I lidt ældre bebyggelser findes der ofte forsamlingssteder, som er finansieret af religiøse eller politiske organisationer.

I Sverige skyldes indretningen af de fleste forsamlingshuse afholdsbevægelsen og arbejderbevægelsen, og de er støttet med statslån.

Sådanne forsamlingssteder kan næppe indrettes til mindre grupper end ca. 3 000 mennesker, og så mange beboere findes ikke i et gennemsnitsbyggeri. I mindre boliggrupper er der almindeligvis kun behov for et stort godt rum — et forsamlingsrum —• fælles for de lokale beboere. Planer af denne art praktiseres f. eks. i Malmø, Sverige, hvor lokale bygg.eregulativer kræver, at der i hver høj bebyggelse skal indrettes et sådant forsamlingsrum, hvortil byggelån kan opnås på samme betingelser som til de egentlige beboelsesenheder.

Sådanne rum kan som regel benyttes gratis til kollektive formål, medens der for privat brug ydes et mindre vederlag.

Der synes ikke at være nogen særlig grund **til,** at systemet ikke skulle kunne anvendes f. eks. ved rækkehusbebyggelse. Hver husgruppe kunne udarbejde en plan for benyttelse og renholdelse af det fælles lokale, og ingen enkelt husholdning skulle have ret til at benytte det mere end andre. Det skulle være fælles ejendom under fælles ansvar.

Det er særlig vigtigt i dag, i mekaniseringens tidsalder, hvor mange lever i for små boliger, at det enkelte menneske kan få afløb for sin skabertrang. Der vil derfor i ethvert byggeri være et elementært behov for et sted, hvor f. eks. det musikalske barn, der ønsker at øve sig på sit instrument, eller en sløjdinteresseret mand, eller en teaterinteresseret ungdomsgruppe alle kan pleje deres forskellige hobbies uden at forstyrre resten af boliggruppen.

Religiøse centre.

Kun få moderne boligområder er store nok til selv at indrette en kirke, skønt det før i tiden var ganske almindeligt for en gruppe på et par hundrede mennesker at bygge deres egen kirke.

Hvor et religiøst center allerede eksisterer, vil det næsten altid være samlingssted for en del social aktivitet, og på steder, hvor befolkningsgruppen alle tilhører den samme tro, vil kirken, moske'en, synagogen eller templet danne et naturligt og tilfredsstillende forsamlingssted.

I lande, hvor befolkningen dyrker flere religioner, som f. eks. i Nederlandene, og hvor der findes klare grænser imellem protestanter og katolikker, vildisse religiøse forsam-

lingssteder (og alle andre former for sociale fællesforanstaltninger) ofte være dubleret uden hensyn til den økonomiske side af sagen.

Restauranter.

„Cafeens" rolle varierer meget fra land til land. I det sydlige Europa er den det mest populære centrum for al lokal samtale og diskussion. I Storbritannien tjener „pub"en denne funktion for en stor del af mændenes og nogle enkelte af kvindernes vedkommende. På den anden side synes der ikke i De Forenede Stater at eksistere tilsvarende institutioner. Der er mange fordele ved et sådant „neutralt" mødested, og klikevæsen såvel som ensomhed hos beboerne i mange nye bebyggelsesområder kan ofte lettere imødegås ved åbningen af en „cafe" end ved åbningen af en klub, som kræver en eller anden form for medlemsskab eller adgangsbetingelse.

I den artikel, der handler om Sverige, oplyses, at eksperimentet med at forsyne kollektivhuset med en restaurant tildels er blevet en fiasko, idet der ikke var nok stadige gæster. Tabeller i slutningen af artiklen om Storbritannien viser, at 2 bebyggelser med mindre end 200 lejligheder havde startet fællesrestauranter, men at disse restauranter efter fuldendelsen af hele byggeprojektet ville betjene 724 lejligheder (noget over 2 000 mennesker). De israelitiske Kibbutzim, hvor alle boligkompleksets beboere indtager deres måltider i kollektive restauranter, falder ind under en anden kategori.

Skoler.

Hvad enten skolerne er indrettet af kommunen, af staten, af en religiøs organisation eller ved privat initiativ, betragter man det i de vestlige bysamfund sjældent for praktisk at bygge eller indrette en ny skole for mindre end 50—70 børn i alderen 5—11 år. Dette antal børn svarer i almindelighed til en befolkningsgruppe på mindst 500 mennesker.

I praksis er sådanne små skoler sjældne, og folkeskoleundervisning bliver i almindelighed givet i betydelig større institutioner med et normalt gennemsnitsantal på 250—400 børn. Dette svarer til en befolkning på omkring 3—5 000 mennesker, og de kan under almindelige forhold let bo indenfor en kort gangafstand fra skolebygningen. En underskole danner med andre ord ikke en del af et boligprojekt, skønt en eller flere underskoler er nødvendige i forstadskvarteret. Den offentlige børnehave såvel som børnehaveskolen, der er en relativ ny undervisningsmæssig idé, er på nuværende tidspunkt kun almindelig i boligområder, hvor en høj procentdel af den kvindelige arbejdskraft er beskæftiget i industrien (således f. eks. i Israel eller i bomuldsdistrikterne i Lancashire i England). Imidlertid findes der i de fleste lande planer om for fremtiden at indrette offentlige vuggestuer, daghjem, børnehaveskoler og børnehaver i betydeligt større antal end tidligere.

Legepladser.

Det er næppe muligt at overvurdere betydningen af, at der indrettes fritidsarealer i forbindelse med byggeprojekterne. Mulighederne for, at børnene kan lege sammen, fremkalder den første gruppeinteresse og er samtidig medvirkende til udviklingen af barnets personlighed og ansvarsfølelse overfor andre mennesker. I mange boligområder er den første fritidsindretning, der bliver indrettet og i nogen grad den allervigtigste en offentlig legeplads eller legehave. I De Forenede Stater begyndte man i 1885 en kampagne for indretningen af sandkasser til mindre børn. Omkring år 1900 var det modellegepladser, så

kom små parker og efterhånden legepladscentre. I 1914 satte velfærdsarbejdet ind og i mellemkrigsårene erobrede lokale organisationer og „Community Centres" scenen. Udviklingen i andre lande har været næsten mage **til.** I både Sverige og Storbritannien er børnelegepladser næsten den eneste kollektive indretning, der regelmæssigt indrettes i boligprojekter for mindre end 1 500 mennesker. I Israel ville en boliggruppe af denne størrelse have en legeplads, en børnehave, en førstehjælpsstation, en kooperativ forretning og et klubhus. Selv i det mindste boligområde er der behov for en åben plads til børnenes leg og et almindeligt indendørsrum til anvendelse som et uformelt mødested for de voksne.

Bilag 1 b.

Fællesanlæg i Sovjetunionen i boligkvarterer og ved arbejdssteder.

Indtryk fra Moskva —• Leningrad —• Kiew.

De fællesanlæg, jeg har bestræbt mig på at få at se i de par uger, jeg var i Sovjetunionen, berører ikke de anlæg af landsplanmæssig karakter, der i stort omfang er i gang derovre, heller ikke en række spørgsmål af byplanmæssig karakter, der er aktuelle i Sovjetunionen ved planlægningen af ny bysamfund i forbindelse med genopbygningen efter krigen mod nazismen. Jeg har under mit kortvarige ophold begrænset mine studier til at omfatte fællesanlæg af praktisk og social karakter i tilknytning **til** boligkvarterer og større virksomheder, samt de mange forskellige former for kulturelle anlæg, der er oprettet med henblik på befolkningens fritidsliv.

Inden jeg redegør for, hvad jeg har set på disse områder, skal jeg imidlertid kort omtale boligforholdene i almindelighed.

Den gennemsnitlige boligstandard i den gamle boligmasse i Sov jetunionen er meget lav, medens standarden i den nyere bebyggelse er noget forskellig. Hvad den gamle boligmasse angår er forholdet det, at man for det første har overtaget en for den overvejende dels vedkommende yderst slet boligmasse fra Czartiden, samt at der i adskillige af de store byer, ganske særlig i Leningrad og Moskva, allerede fra Czartiden fandtes en betydelig overbefolkning. Den efter revolutionen stedfundne, meget omfattende industrialisering har endvidere bevirket en voldsom tilvækst af byerne, hvad der har forøget den allerede eksisterende overbefolkning. Fra 1926—1939 voksede bybefolkningen fra 28,3 til 55,9 millioner. Til disse vanskeligheder kommer endelig de enorme ødelæggelser under kampen mod nazismen, hvor 6 millioner boliger blev ødelagt.

Til belysning af det arealmæssige forhold mellem den gamle og den nye boligmasse kan jeg anføre, at der i tiden fra revolutionen til krigens udbrud blev bygget 113 millioner m^2 boliggulvflade, hvilket svarer til 47 pct. af boliggulvfladen i den bymæssige bebyggelse i 1940. (Opgørelserne for boliggulvfladen omfatter kun arealet af opholds- og soverum. De opgivne tal omfatter kun bymæssige bebyggelser). Proportionen mellem ny og gammel boligmasse i byerne er imidlertid meget forskellig, idet en stor del af nybyggeriet falder på de nyanlagte industribyer, hvoraf der i tiden fra 1926—1939 var anlagt over 200.

Under krigen blev der som allerede omtalt ødelagt 6 millioner boliger eller 70 mill, m^2 boliggulvflade svarende til ca. ⅓ af den bymæssige bebyggelse. Til erstatning herfor er der i tiden 1946—50 bygget 90 **mill.** m^2. Dette byggeri falder, som naturligt er, fortrinsvis på de særlig krigshærgede egne, af de 90 mill, m^2 således 30 mill, m^2 på Ukraine. Af Ukraines hovedstad Kiew, en by på størrelse med København, blev ca. en trediedel ødelagt.

Hvad angår Moskva, som jeg særlig havde lejlighed til at se, gør sig det specielle forhold gældende, at denne by praktisk talt har været uberørt af ødelæggelserne under

krigen. I den centrale del af byen ser man foruden det nye forretningsprægede byggeri ai større ejendomme dels huse fra før revolutionen med 8—10 værelsers lejligheder, ofte beboet af een familie pr. værelse, dels huse, der er opført efter revolutionen, særlig efter midten af 1920'erne, med 2—3 værelsers lejligheder, og endelig har man stadig en del ældre 2-etages træhuse.

Overbefolkningen i Moskva er endnu overordentlig stor. Ifølge opgivelser fra 1936 var den gennemsnitlige boliggulvflade pro persona 4,5 m^2, d. v. s. for en familie på fire medlemmer en boliggulvflade på ca. 18 m^2. (I denne statistik indgår som nævnt dog kun opholds- og soverum).

Jeg har ikke kunnet få dette tal ført å jour, men forholdene er næppe bedre nu. Der har ganske vist været bygget en del i slutningen af 30'erne, men samtidig er Moskva vokset kolossalt.

Fra og med 1948 er tempoet i boligbyggeriet, bl. a. som følge af byggeriets industrialisering, imidlertid meget stærkt voksende. Da Moskva som nævnt ikke har været udsat for ødelæggelser, og byggeriet som ligeledes nævnt hidtil har været koncentreret om de ødelagte områder, byggedes i Moskva i 1950 kun 500 000 m^2 boliggulvflade. Efter planen vil tallet for nybyggeriet i Moskva i 1951 stige til 700 000 m^2*), hvilket tal yderligere vil stige for de følgende år, og man forventer i løbet af den kommende 5-års plan at nå et godt stykke fremad i bekæmpelsen af overbefolkningen.

Som eksempel på hvor forskelligt forholdene imidlertid ligger i de forskellige egne af Sovjetunionen, kan jeg anføre, at man i Kiews boligministerium oplyste, at der i det fremtidige byggeri i Ukraine regnes med en boliggulvflade på 12,65 m^2 pro persona.

Fællesanlæggenes placering.

Når man arbejder med problemet fællesnyttige anlæg, melder der sig fra et byplanmæssigt synspunkt spørgsmålet om placeringen. Skal anlæggene ligge ved bolig eller ved arbejdssted eller andetsteds. Ifølge den almindelige opfattelse hos os bør af mange grunde, praktiske, psykologiske o. a. en række fællesanlæg ligge ved boligen, hvad der også gennemføres i et vist omfang i den ny bebyggelse. I vor gamle boligmasse støder oprettelse af fællesanlæg — kulturelle såvel som praktiske og sociale — derimod som bekendt på mange vanskeligheder.

Fællesanlæg i den gamle boligmasse.

I *den gamle boligmasse* i Sovjetsamfundet, hvor ejendomme med undtagelse af mindre parcelhuse til en værdi af ikke over 10 000 rubler i 1917 blev nationaliseret, og hvor man derfor ikke har haft de private ejendomsforhold at tage hensyn til, har man i stor udstrækning kunnet gennemføre f. eks. oprettelsen af forskellige former for kulturcentre, også i de ældre kvarterer, hvor man har oprettet de såkaldte pionerhuse og kulturhuse i statens ejendomme, ligesom man anlægger kulturparker i de forskellige bykvarterer. Tillige har man oprettet anlæg af social karakter, f. eks. konsultationer for vordende mødre samt børneinstitutioner, både vuggestuer og børnehaver.

Fællesanlæg af praktisk art som f. eks. moderne maskinvaskerier eller vaskehaller for et større område har jeg hverken set eller hørt tale om i den gamle boligmasse.

Det er almindeligt at sende tøjet til vask, og man hævdede, at det ikke var dyrt at få vasket ude. Der findes en hel del statsvaskerier, formentlig bl. a. som følge af de

*) I 1953 byggedes 800 000 m^2. — Boliggulvflade er kun nettoarealet af stuer og soveværelser. Ved omregning til danske mål må tallene omtrent fordobles.

oprindelig meget dårlige vaske muligheder i den gamle boligmasse. Jeg kan nævne, at indlagt vand, gas og elektricitet i 1917 kun fandtes i 47 pot. af ejendommene i Moskva, men vand, gas og elektricitet er derimod indlagt i det meste af, hvad der er bygget i hvert fald efter midten af 20'erne, og man har indrettet vaskehuse i de ejendomme, der er bygget efter dette tidspunkt. Hvad de dårlige ejendomme angår, ofrer man ikke meget på at forbedre dem, de bliver revet ned, efterhånden som de kan erstattes af nye.

Fællesanlæg i mellemkrigstidens byggeri.

Jeg har kun haft lejlighed til at se en enkelt af denne gruppe af ejendomme, da jeg foretrak at se, hvad der bygges i dag. De følgende oplysninger vedrørende denne periode stammer hovedsagelig fra oplysninger jeg fik af en kvindelig arkitekt i Moskva, samt fra Sir E. D. Simons bog: „Moscow in the Making". (1937).

I mellemkrigsperiodens boligbyggeri indrettedes meget almindeligt følgende fællesanlæg: 1) 1 klubværelse, 2) 1 vaskehus, 3) primitive legepladser, 4) børnehaver, 5) undertiden en primitiv friluftsscene, 6) fællesspisestue havde i en række tilfælde været forsøgt men var slået fejl.

Sir E. D. Simon, der studerede bolig- og byplanforhold i Moskva i midten af 30'erne, siger om fællesanlæggene fra mellemkrigsperioden: „on the whole it all seems rather half-hearted and not very well done".

Fællesanlæggene i disse ejendomme, der dels tilhørte staten dels var kooperative foretagender, administreredes forskelligt. I statens ejendomme administreredes de af ansat personale, hvilket ifølge Simons oplysninger almindeligvis var lidet effektivt. I de kooperative ejendomme administreredes anlæggene af komitéer, der var udpeget blandt lejerne, hvilket gav et langt bedre resultat. Der var foruden selve den administrerende komité tre underkomitéer: een for hygiejne og renholdelse, een for reparationer og een for kulturelle anlæg.

Sidstnævnte anlæg finansieredes med 10 pct. af huslejen — en sum, der anvendtes i overensstemmelse med lejernes ønsker.

Når disse fællesanlæg i boligkvartererne i så ringe grad synes at have været en sukces i den udformning, de har haft i mellemkrigsperioden, er den væsentligste grund formentlig at søge i de særlige samfundsforhold. I Sovjetunionen har spørgsmålet om placeringen af en række fællesnyttige anlæg i virkeligheden hidtil for en meget stor dels vedkommende været løst efter linier, der går imod vor opfattelse af, hvad der er byplanmæssigt rigtigt, idet et andet hensyn har vejet tungere end det byplanmæssige, nemlig samfundets organisationsform. Fællesanlæggene er som senere omtalt for en meget stor del oprettet i tilknytning til de større virksomheder. De store virksomheder er centre, der varetager de til virksomhederne knyttede menneskers interesser, både socialt og kulturelt, og man har således i tilknytning til fabrikken både et finansieringsgrundlag og et administrationsapparat, hvorpå man kan basere såvel oprettelse som drift af de fællesnyttige anlæg. Disse fællesanlæg ved virksomhederne har derfor hidtil utvivlsomt tildels overflødiggjort lignende anlæg i boligkvartererne tildels konkurreret dem ud.

Fællesanlæg i det ny byggeri.

I det *boligbyggeri, der bygges i dag,* synes man imidlertid at være på vej til en løsning, hvorefter de byplanmæssige betragtninger vejer tungere end tidligere, og hvor placeringen af fællesanlæg minder meget om vore forhold. Hvor et boligkvarter anlægges umiddelbart i tilknytning til en fabrik, medfører spørgsmålet, hvorvidt fællesanlæggene skal placeres ved bolig eller ved arbejdssted, selvsagt ikke noget problem, da beliggenheden falder sammen. Den anden type, hvor et boligkvarter ligger adskilt fra virksomheden, så jeg et eksempel på i et forstadsområde et stykke uden for Kiew. Det var en arbejder- og funktionærbebyggelse: 100 2-familiers huse, der opføres af en andetsteds beliggende fabrik. Kvarteret havde foruden vand-, gas- og elektricitet følgende fællesanlæg: 1) maskinvaskeri og badeafdeling, 2) vuggestue og børnehave, 3) poliklinik med fast sygeplejerske og lægekonsultation 2 gange ugentlig, 4) bibliotek, (en lejlighed var inddraget hertil).

En række fællesanlæg var således placeret i boligkvarteret, mens f. eks. større anlæg som kantine og kulturelle anlæg for arbejderne var bibeholdt ved fabrikken. Virksomheden som financierende og administrerende faktor er bibeholdt, men placeringen af fællesanlæggene følger byplanmæssige hensyn. 8 kvarterer af denne type er under opførelse i Kiew.

Et nybyggeri af en anden type, en større boligbebyggelse, der indgik som led i et eksisterende boligkvarter, så jeg et eksempel på i et af bykvartererne i Moskva, en del 7-etages blokke med ca. 1 000 lejligheder. Disse ejendomme med 2, 3 og 4-vær.s lejligheder er bygget af staten. Der var indlagt vand, gas og elektricitet, centralvarme, w.c. og bad. Endvidere var der affaldsskakt og maskinvaskeri samt butikker til daglige indkøb, altså forhold, der minder meget om vore. Derimod var der ingen børneinstitutioner.

Fællesanlæg ved større virksomheder.

Under mit ophold i Sovjetunionen havde jeg lejlighed til at se 3 større fabriksvirksomheder. De fleste af mine medrejsende så yderligere 2 fabrikker i Moskva, som jeg, der kom til Moskva et par dage senere end de andre, ikke fik lejlighed til at se. Jeg skal i det følgende kort omtale de praktiske og sociale anlæg, der findes ved en stor skotøjsfabrik jeg besøgte i Leningrad.

Fabrikken, der er et såkaldt kombinat, beskæftigede 11 000 arbejdere og bestod foruden af selve skotøjsfabrikken af et garveri, en fabrik for skolæster, en kemisk fabrik og en fabrik for diverse affaldsprodukter.

I skotøjsfabrikken var 80 pct. af de beskæftigede kvinder.

Af fællesnyttige anlæg i tilknytning til denne fabrik fandtes:

Børneinstitutioner: Vuggestue og børnehave. Disse minder meget om de institutioner, vi har herhjemme, bl. a. var den hygiejniske standard i de institutioner, vi besøgte, høj. I tilknytning til den børnehaveafdeling, hvor børnene er om dagen, er der imidlertid i Sovjetunionen ofte en afdeling, hvor børnene midlertidig kan bo, f. eks. i en periode, hvor moderen er syg eller er på ferie.

Vaskeri: På vaskeriet kan arbejderskerne indlevere ikke alene deres eget, men også familiens tøj til vask. Udevask er i almindelighed billig og benyttes meget i de større byer i Sovjetunionen, men fabrikkernes vaskerier er billigere end den almindelige udevask.

Kantine med diætkøkken. Arbejderne kan dels spise i kantinen, dels købe mad med hjem. Det almindelige princip for fabrikkantinerne er, at fabrikken afholder udgifter til lokaler, opvarmning, personale m. v. således at det, arbejderne betaler for maden, kun dækker udgifterne til selve fødevarerne.

Man kan som nævnt købe mad med hjem, men de fleste spiser på fabrikkerne.

Poliklinik. Denne omfatter både læge- og tandlægebehandling, samt en skadestue med fast vagt døgnet rundt. I de større virksomheder er der obligatorisk undersøgelse af personalet 1—2 gange årlig. Det sparer megen tid for arbejderne, at lægekonsultationen findes på selve fabrikken. Lægebehandling er gratis i Sovjetunionen.

Der lægges megen vægt på den forebyggende behandling. Der er f. eks. i mange større virksomheder adgang til lysbehandling, elektrisk behandling, bade og massage. Et særligt led i den forebyggende behandling er de såkaldte *natsanatorier* hvor en arbejder, der trænger til det, kan bo og få pleje under rolige forhold og komme til kræfter, samtidig med, at han eller hun i en vis udstrækning kan passe sit arbejde. På natsanatoriet ved skotøjsfabrikken i Leningrad var der plads til 40 personer. Jeg tør ikke udtale mig om, hvor mange fabrikker, der har sådanne natsanatorier, men en del af de større virksomheder har det i alt fald.

Et led i det forebyggende arbejde er tillige fabrikkernes *rekreations- og feriehjem.*

Den nævnte skotøjsfabrik har rekreationsmuligheder for ca. 1 300 arbejdere, hvilket formentlig fordelt over ferietiden dækker behovet.

Kulturhus med 3 biblioteker. Såvel de ansatte som deres pårørende har adgang hertil.

2 skoleafdelinger med 400—500 elever. Her videreuddannes unge mellem 15 og 18 år, samtidig med at de arbejder praktisk i fabrikken.

Beboelseshuse med ca. 600 lejligheder for arbejdere og funktionærer.

Jeg er naturligvis ude af stand til at udtale mig om i hvilken udstrækning lignende praktiske og sociale fællesanlæg er gennemført overalt ved virksomhederne samt om de pågældende anlægs udformning andre steder end dem, jeg så. Men man oplyste, at lignende foranstaltninger almindeligvis findes ved de større virksomheder — og det er mit indtryk på grundlag af samtaler både med sagkyndige og med andre, at der selv ved de noget mindre virksomheder i hvert fald findes kantine, børneinstitutioner (hvor der som følge af en kvindelig arbejderstab er behov derfor), kulturelle anlæg samt rekreations- og feriemuligheder.

Moder og barn.

Som supplement til de praktiske og sociale anlæg, der oprettes til hjælp for kvinderne, og for at opnå en betryggende ordning for børnene, forekommer det mig nødvendigt at nævne de lovbestemmelser, der er gældende på dette område. En vidtgående lovgivning beskytter mor og barn. En barselhvile på 77 dage, d. v. s. 5 uger før og 6 uger efter fødslen, er vedtaget. Arbejdstidens længde er under sidste halvdel af svangerskabet og i barnets første leveår 7 timer mod normalt 8 timer. Når en fabrik eller anden større virksomhed har brug for kvindelig arbejdskraft og beskæftiger mødre, indrettes der børneinstitutioner d. v. s. vuggestuer og børnehaver i det omfang, der er behov derfor. Disse oprettes som nævnt tillige af det offentlige. Hvis et medlem af familien er syg, har moderen ret til at blive hjemme i indtil 2 måneder og tage sig af den syge med oppebærelse af sin løn. En kvinde, der opgiver sit arbejde, når hun gifter sig, og bliver hjemme i de år, børnene er små, er ved lov sikret ret til at genindtræde i sit arbejde, fortrinsvis i sin tidligere virksomhed.

Kulturcentre i byerne.

For såvel børnene som for de voksne findes der i Sovjetunionen både i byerne og i kollektivbrugenes landsbysamfund en eller anden form for kulturcenter. Disse institutioner: kulturhuse eller kulturpaladser som de kaldes, oprettes enten direkte af staten eller meget almindeligt i tilknytning til de større virksomheder. Jeg kan f. eks. nævne, at fru Plakhina (den tidligere gesandtfrue i København, der var vor tolk) fortalte, at der i det distrikt i Moskva, hvor hun bor, findes et kulturpalads i tilknytning til en automobil-fabrik, endvidere et kulturhus, der hører til en kuglelejefabrik og endnu et kulturhus ved en dynamofabrik. Forskellen på et kulturhus og et kulturpalads er simpelthen, at kulturpaladset er større og elegantere og omfatter flere afdelinger, bl. a. er der i kulturpaladserne altid en restaurant, hvor man dels kan spise og dels kan købe mad med hjem på samme måde som i de større virksomheder. Kulturpaladset ved den nævnte automobilfabrik, hvortil der er adgang for alle indenfor det pågældende bydistrikt, har bibliotek med læsesal, samt en række amatørklubber, hvor man arbejder med musik, dramatik, litteratur, endvidere bl. a. skakklubber, desuden er der adgang til forskellige former for sport. Der er oplysende foredrag og koncerter, endvidere biografer og teatersal, hvor forskellige teatre kommer og giver forestillinger. De 18 aftener om måneden er forestillingerne i biografen og teatret gratis, og der udsendes adgangskort gennem fagforeninger og institutioner. De 12 aftener er der adgang mod en betaling af 3—4 rubler, hvilket ligger væsentlig under den pris, man betaler for tilsvarende forestillinger i de andre teatre.

Fru Plakhina oplyste, at der er ganske overordentlig stor interesse for disse kulturhuse, hvilket vi også fik bekræftet i et par af de virksomheder, vi besøgte.

Foruden kulturhusene findes der endvidere de såkaldte kulturparker i de forskellige bydele. I en kulturpark findes, ved siden af det friluftsliv et parkområde altid byder på, stadioner til forskellige former for idræt. Der findes endvidere musiktribuner og danseestrader samt udstillingslokaler af forskellig art, desuden er der et bibliotek — man skal kunne sidde i parken og læse. I de koldere egne er der om vinteren skøjteløb, ishockey m. m.

I kulturparkerne er der altid legepladser for børn, altid med legetanter. Børnene har foruden mulighederne for udendørs beskæftigelse ofte større eller mindre træpavilloner til indendørs arbejde som f. eks. modellering, syning, tegning, højtlæsning; undertiden findes der tillige et værksted med maskiner. Det har i den første tid efter revolutionen været et meget stort problem at få befolkningen indstillet på den ny tids teknik, og interessen for undervisningen i mekanik er — det ser man overalt — et gennemgående træk i fritidsvirksomheden.

Det må, forekommer det mig, erkendes, at Sovjetsamfundet i meget høj grad går ind for en positiv løsning af befolkningens fritidsproblem, og det er ganske overordentlig store summer, der sættes i de forskellige former for kulturcentre. Dette forhold bør man holde sig for øje i bedømmelsen af befolkningens levestandard ikke mindst i byerne. Man kan evt. undre sig over, at man selv i Moskva med den forhåndenværende overbefolkning beslaglægger ejendomme til kulturelle formål, men de mange kulturcentre er i virkeligheden et uundværligt supplement til de overbefolkede og dårlige boliger, og man har et stærkt indtryk af, at man gennem disse kulturcentre når at hjælpe en meget stor del af befolkningen til et positivt fritidsliv.

Kulturcentre ved kolchozerne.

Kulturelle anlæg findes imidlertid som allerede nævnt også i *kollektivbrugenes landsbysamfund.* Jeg skulle have set et kollektivbrug ca. 100 km fra Kiew, men et voldsomt tøbrud gjorde vejene ufarbare. Da spørgsmålet om kulturelle anlæg for landbefolkningen i høj grad er aktuelt her i landet, skal jeg imidlertid, på grundlag af Scherfigs skildring af et kollektivbrug i hans bog: „Rejse i Sovjetunionen", kort referere, hvilke kulturelle fællesanlæg, der findes ved et efter sigende typisk kollektivbrug, der dog formentlig ligger over den gennemsnitlige størrelse. Det drejer sig om et landsbysamfund med 3—400 huse og knap et par tusind mennesker. Kolchozen ejer ca. 6 000 ha jord, den ligner en almindelig landsby, hvor mennesker lever deres liv i deres egne huse hver med en lille jordlod på 1—2 tønder land og i reglen et par dyr. Der er ikke nogen fælles husholdning, men man er fælles om dyrkningen af jorden.

I dette landsbysamfund findes følgende kulturelle og sociale fællesanlæg. Et klubhus med teater, biograf, forsamlingssal og lokaler for ungdommen. Endvidere et bibliotek, læsestuer, studieværelser og hobbyværksteder, samt et lille atelier.

Teatret anvendes til amatørforestillinger, men af og til kommer også kunstnere fra Kiew o. a. steder.

Af sociale anlæg findes: vuggestue og børnehave, poliklinik og et lille sygehus, hvor der kan fås en foreløbig behandling.

Fritidscentre for børn og unge.

De interessanteste kulturelle anlæg, jeg så i Sovjetunionen, var imidlertid de fritidsvirksomheder, der oprettes for børnene og ungdommen: pionerhusene og pionerpaladserne. Disse sorterer under under visnings væsenet og finansieres og administreres herfra. Ifølge officielle oplysninger anvender Sovjetsamfundet ca. $^1/_6$ af statsbudgettet til alle former for undervisning, heri inkluderet børnenes og de unges fritidsvirksomhed. Hvor stor en del af dette beløb, der investeres i ungdommens fritidsvirksomhed, har jeg ikke kunnet få oplyst, men på grundlag af, hvad jeg har set, sammenholdt med beretninger fra andre delegationer, der har været i andre egne af Sovjetunionen, mener jeg at kunne sige, at det drejer sig om meget store beløb. Lærere inden for fritidsvirksomheden lønnes som inden for skoleundervisningen.

Pionerpaladset i Leningrad.

Jeg så f. eks. i Leningrad det pragtfulde pionerpalads, der er indrettet i et af Czarens palæer, der rummer ca. 350 lokaler, hvor børnene kan drive fritidsvirksomhed, både lære noget og more sig. Jeg vil gerne understrege, at det er frivilligt, om man vil gå i pionerklub eller ej, det er også frivilligt, om man vil arbejde med noget nyttigt eller bare more sig, den eneste betingelse, der stilles, er, at man passer sit arbejde i skolen.

Vi kom f. eks. ind i et stort lokale, hvor der var undervisning i mekanik. Midt på gulvet stod en rigtig bil klodset op, hvor karosseriet var taget af, så børnene kunne studere motoren. Vi kom ind i et andet værelse, hvor der var flyvemaskinmodeller i forskellige størrelser ligeledes med adgang til at studere motoren; der var endvidere apparater, der på forskellig måde fremstillede luftstrømmenes bevægelser. Næste lokale var en lille sal med et komplet jernbaneanlæg, hvor børnene kunne lære alt om jernbaneteknik. Men det var ikke blot teknik og mekanik, vi så. Der var undervisning i alle mulige kunstarter. Vi hørte f. eks.

et par orkestre — hvert med 30—40 børn og et par udmærkede dirigenter — hvoraf navnlig det ene, et strengeorkester med balalajkaer, banjoer, mandoliner og andre instrumenter, spillede meget smukt, både klassisk og moderne musik. Der var marionetteater, der var skakklubber, der var undervisning i koreografi, der var bogklubber, bibliotek, planetarium o. m. a. Vi var i dette pionerhus i omtrent seks timer og nåede ikke at se det hele.

Palæet er bygget i tre fløje, og i midterfløjen er der foruden et dejligt bibliotek med tilhørende læseværelser lokaler til mere selskabelige formål. I disse lokaler modtog Czaren tidligere de fremmede ambassadører — nu arrangeres der aftener med foredrag og dans tilrettelagt for forskellige aldersgrupper. Indbydelserne til disse aftener går gennem skolerne.

Da vi kom ved 9-tiden var et ungdomsbal i fald gang. Vi gik op ad en marmortrappe oplyst af pragtfulde lysekroner af bjergkrystal. På vejen til balsalen passerede vi bl. a. et dejligt legeværelse, hvor børnene morede sig med mange ting. I balsalen ved siden af var der et stort orkester oppe på en balkon. Salen var myldrende fuld af dansende børn og unge, til dels i fantastiske fodbeklædninger, f. eks. filtstøvler, der gik til knæene. Når børnene var trætte af at danse, kunne de gå ind i et af de tilstødende værelser, eller de kunne gå ud i vinterhaven, hvor palmer stod arrangeret på mærkelig måde, og hvor måske den største attraktion var et par grønne malakitfrøer så store som havskildpadder.

Ballet sluttede kl. 10. Vi havde forinden haft en lang samtale med en af pionerpaladsets kvindelige vicedirektører, og jeg forlod denne eventyrlige fritidsklub og dens mangesidige liv med et stærkt indtryk af med hvilken alvor, man omfatter det vigtige spørgsmål: ungdommens fritidsliv.

Naturligvis er pionerhuseb i Leningrad enestående i sin art og det mest storslåede, der findes i den retning i Sovjetunionen, men den fritidsvirksomhed, der drives i hver by og i de større byer i hvert bydistrikt, er lagt op efter lignende principper.

Pionerhus i bydistrikt i Kiew.

Da jeg gerne ville supplere mine indtryk af pionerpaladset i Leningrad med indtryk af fritidsvirksomhed under mere beskedne former, besøgte jeg efter eget ønske og med kort varsel et *almindeligt pionerhus i et bydistrikt i Kiew.* Det var et firkantet 2-etages hus med 30—40 værelser, der lå i et af yderkvartererne omgivet af en stor have. Det var åbent hver dag fra 3—6 og fra 7—9.

I dette pionerhus fandtes bl. a. lokaler for zoologiske, botaniske og historiske studier, endvidere kemisk laboratorium; en gruppe af børnene havde, da jeg var der, netop været på besøg i en fabrik, der fremstiller byggematerialer, og havde hjembragt prøver til nærmere studium i laboratoriet. Der var bibliotek med læseværelse samt et særligt Lenin-Stalin værelse med disses værker og diverse biografisk litteratur. Og der var skakklub — legeværelser og værksteder af forskellig art.

Og det der slog mig her, på samme måde som det havde slået mig både i Pionerpaladset i Leningrad og i de par skoler, vi havde haft lejlighed til at besøge, var den nære kontakt, der var mellem det, der foregår i samfundet, og børnenes og de unges arbejde. Børnene og de unge lever med i samfundets problemer, det er noget, der kommer dem ved, de er begejstrede for den genopbygning, der foregår omkring dem og vil være med i arbejdet.

Jeg skal nævne nogle eksempler:

Pionererne fra 14—18 år i Leningrad har anlagt et 8 km langt jernbaneanlæg fra Leningrad igennem en af forstæderne ud på landet. Banen, „den lille oktoberbane", fungerer,

betjent af et personale af børn. Børn kører gratis med den, voksne betaler. Den benyttes f. eks. af landbokvinderne, når de skal ind til byen med deres varer.

Jeg kan nævne et andet eksempel, som jeg fik rede på i en spørgetime, vi havde i Kiew med en række eksperter: *i de dårlige beboelseskvarterer tager pionererne sig af gårdrydning og indretter legepladser til børnene.* Dette eksempel ligger på linie med, hvad fru minister Døssing oplyste mig fra en af de ejendomme, hun havde boet i i Moskva. En dag tog børnene pludselig fat på at rydde op (bebyggelsen er meget åben og udnyttelsesgraden lav, så det er ikke vanskeligt at skaffe legepladser). Børnene sled i det, der blev planeret og anlagt en stor græsplæne, der blev arrangeret legeplads og hjørner med borde og bænke — altsammen vældig pænt gennemført.

Selv forholdsvis mindre børn går ofte på en eller anden måde ind i en opgave, der rækker ud over deres egne direkte interesser. Jeg lagde f. eks. på vejen fra flyvepladsen i Kiew til vort hotel mærke til en forbavsende masse ny *fuglekasser* i de *parker,* vi kørte forbi. Forklaringen fik jeg tilfældigt i pionerhuset — børnene havde lige deltaget i en „fuglenes uge", der sluttede med, at man den foregående søndag havde været rundt i parkerne og sat 2 000 fuglekasser op, som børnene selv havde lavet.

Og der kan nævnes andre eksempler: *I tilknytning til de botaniske studier i pionerhuset i Kiew havde man naturligvis forsøgsdyrkning.* Og man fremhævede med stolthed en 13—14 års pige, der havde nået lige så gode resultater på sin lille jordlod som en af Ukraines fineste landbrugere — han var naturligvis Stalinpris tager. Jeg kan i denne forbindelse føje til, at *på den årlige landbrugsudstilling for hele Ukraine, der afholdes i Kiew, udstiller pionererne i en særlig afdeling.*

Og for at nævne et sidste eksempel:

Det *skovbælte,* der skal anlægges *i 10 km.s bredde* uden om Moskva, hjælper pionererne med til at plante.

Jeg må sige, det var mit absolutte indtryk, at dette samspil mellem leg og virkelighed virkede både inspirerende og berigende på fritidsvirksomheden. Og man behøvede ikke at kunne russisk for at opfatte en naturlig glæde over arbejdet.

Det er, som det vil være fremgået af det foregående, ikke så meget nye, os ubekendte ideer, der karakteriserer fællesanlæggene i Sovjetunionen; men anlæggenes udbredelse og variationerne i udformningen heraf, ikke mindst for de kulturelle anlægs vedkommende, er bemærkelsesværdig.

Og skal jeg sluttelig kort resumere mit indtryk af de her omtalte, forskelligartede fællesanlæg i Sovjetunionen, må det blive derhen,

1) at der med hensyn til de kulturelle anlæg gøres en meget stor indsats for at dække befolkningens — ganske særlig børnenes og ungdommens — behov.
2) at der ligeledes — navnlig i tilknytning til industrien og andre større virksomheder og institutioner — gøres en betydelig indsats for ved anlæg af praktisk og social karakter at lette de udearbejdende kvinders arbejdsbyrde og skabe en betryggende ordning for børnene (jfr. de anførte lovbestemmelser).

De hjemmearbejdende kvinders huslige arbejdsproblemer synes man, begrundet i en række forhold, hidtil ikke at have interesseret sig synderlig for, men der er utvivlsomt for det store tal af udearbejdende kvinder opnået en betydelig formindskelse af arbejdsbyrden, om end endnu næppe tilstrækkelig, i hvert fald ikke for de kvinder, til hvis arbejdsydelse der stilles særlige krav.

Grethe Forchhammer.

Nugældende muligheder for offentlig støtte til finansieringen af kollektive anlægs opførelse og drift.

I flere af betænkningens kapitler vedrørende de enkelte former for kollektive anlæg omtales de muligheder, som i dag findes for støtte fra det offentliges side til sådanne anlæg, og i nogle tilfælde stilles forslag til ændring og udbygning af støtteforanstaltningerne.

Her skal gives en oversigt over de gældende regler for offentlig støtte såvel til tilvejebringelsen som til driften af de forskellige former for kollektive anlæg.

Denne støtte ydes dels som led i støtten til det almindelige *boligbyggeri,* og dels som støtte til *særskilte* kollektive foranstaltninger.

I. Kollektive anlæg i det statsstøttede boligbyggeri.

Ved ydelsen af statslån til større boligforetagender kan forskellige fællesanlæg medtages ved beregningen af den anskaffelsessum, der danner grundlag for statslånet. Omfanget og antallet af sådanne fællesanlæg er naturligvis særlig betydeligt ved *kollektivhuse,* hvorom henvises til nærværende betænknings kap. 18, men også ved det *almindelige boligbyggeri* findes en række fællesanlæg.

For så vidt angår det *sociale* boligbyggeri, er der i byggestøtteloven (lov nr. 252 af 14. juni 1951) i § 11 nævnt forskellige fællesanlæg, som kan indrettes i beboelseshuse, nemlig centralvaskeri, badeindretninger o. lign. samt institutioner for forebyggende børneforsorg. Af andre fællesanlæg kan nævnes fælles varmecentraler for større bebyggelser, hobbyrum, fælles selskabsrum med et mindre køkken og toilet samt fælles haveanlæg med legeplads og legeindretninger for børn.

For så vidt angår det forretningsmæssige og andet *privat* statsstøttet boligbyggeri ydes der lån til fællesanlæg i tilsvarende omfang.

Finansieringen af det *sociale* boligbyggeri sker efter reglerne i byggestøttelovens kap. II. Statslånet kan sammen med foranstående prioriteter højst andrage 95 pct., hvis låntageren er en kommune, og ellers højst (med kommunegaranti) 97 pct. af ejendommens anskaffelsessum. Den årlige ydelse af lånet andrager 4,5 pct., hvoraf 3,5 pct. af den til enhver tid værende restgæld er rente, 0,2 pct. bidrag til reserve- og administrationsfond og resten afdrag. Boligministeriet kan dog for et tidsrum af indtil 20 år give lempelser med hensyn til afdrag og forrentning, og for tiden er den årlige ydelse ved højtbyggeri herefter 2,7 pct., hvoraf 2 pct. er rente.

Det forretningsmæssige og andet *private* boligbyggeri kan få lån efter reglerne i byggestøttelovens kap. VIII. Lånet kan højst (med kommunegaranti) andrage 90 pct. af anskaffelsessummen. Den årlige normalydelse af lånet er den samme som den for det sociale boligbyggeri gældende, men de lempelser, som indrømmes for et tidsrum af indtil 20 år, er mindre, idet ydelsen for tiden er fastsat til 3,2 pct., hvoraf 2,5 pct. udgør rente.

Statslån efter de nævnte regler angår i hovedsagen alene selve bygningerne. For så vidt angår *inventar,* er der som hovedregel alene mulighed for at få statslån til det absolut nødvendige *faste* inventar. Angående fælles anlæg som for eksempel hobbyrum og selskabsrum vil der efter ansøgning i hvert enkelt tilfælde blive taget stilling til, hvorvidt lånet vil kunne omfatte nødtørftigt inventar i beskedent udstyr.

II. Særskilte kollektive anlæg.

A. Institutioner for børneforsorg.

a. Oprettelse og forbedring.

Regler om støtte fra det offentliges side til opførelse eller forbedring af institutioner for forebyggende børneforsorg findes dels i forsorgsloven (således som denne er ændret ved lov nr. 92 af 14. marts 1951), og dels i byggestøttelovgivningen (jfr. lov nr. 252 af 14. juni 1951).

Til institutioner for forebyggende børneforsorg henføres bl. a. *vuggestuer* og *børnehaver, fritidshjem, fritidsklubber* (børneklubber) og *ungdomsklubber.*

Såfremt finansiering finder sted med støtte efter den nævnte lovgivning, sker finansieringen i hovedtrækkene således:

1. Der optages størst muligt *1. og eventuelt 2. prioritetslån* (kredit-, hypotek- eller sparekasselån). Den procentvise størrelse af sådanne lån kan naturligvis ikke angives nøjagtigt, men kan måske for tiden anslås til op mod 30 pct. af bygningens anskaffelsessum.

2. Dernæst optages *statslån* efter reglerne i byggestøttelovens kap. VII. Disse lån ydes på vilkår, der stort set svarer til de for det sociale boligbyggeri gældende, d. v. s. at statslånet sammen med foranstående lån højst kan andrage 97 pct. af anskaffelsessummen for bygningen, jfr. iøvrigt nærmere nedenfor.

3. Til delvis dækning af resten af anskaffelsessummen for bygningen samt af anskaffelsessummen for inventar kan der fra stat og kommune gives *tilskud,* som tilsammen højst kan udgøre 70 pct. af det nævnte restbeløb, jfr. iøvrigt nedenfor.

ad 1.

I henhold til byggestøtteloven kræves normalt, at der forud for statslånet optages lån af offentlige midler i størst muligt omfang. For de heromhandlede institutioners vedkommende vil der i adskillige tilfælde alene blive tale om optagelse af 1. prioritetslån.

ad 2.

De nærmere regler for statslån findes i byggestøttelovens § 46, stk. 1, nr. 2. Lånene vil kunne ydes til kommuner og selvejende institutioner samt under særlige omstændigheder til andre institutioner. Et *opførelseslån* kan sammen med foranstående lån højst udgøre 95 pct., hvis lånet ydes til en kommune, og ellers højst 85 pct. af anskaffelsessummen eller værdien af ejendommen. Dog kan de 85 pct. forhøjes til 97 pct., hvis der ydes kommunegaranti for den del af lånet, som får sikkerhed efter 85 pct. Et sådant lån kan også omfatte erhvervelse af byggegrund, og under ganske *særlige omstændigheder* kan lånet gives til erhvervelse af bebyggede ejendomme til indretning af børneinstitutioner. Den årlige ydelse af lånet er 4½ pct., hvoraf 3½ pct. af restgælden er rente, 0,2 pct. bidrag til reserve- og

administrationsfonden og resten afdrag. Dog kan boligministeriet for et tidsrum af indtil 20 år give lempelse i form af afdragshenstand eller rentenedsættelse. For tiden udgør den årlige minimumsydelse 2,7 pct., hvoraf 2 pct. af restgælden er rente, 0,2 pct. bidrag til reserve- og administrationsfonden og resten afdrag.

Der vil efter byggestøtteloven også kunne gives statslån til *om- eller tilbygnings-arbejder* (lovens § 46 a). Et sådant lån kan højst udgøre 90 pct. af om- eller tilbygningsudgifterne og skal have sikkerhed efter foranstående lån på ikke over 85 pct. af ejendommens værdi før om- eller tilbygningen. Dog kan de foranstående lån andrage indtil 95 pct., hvis lånet ydes til en kommune, og indtil 97 pct., hvis der tilbydes kommunegaranti for en så stor del af lånet, som svarer til det beløb, hvormed de foranstående lån overstiger 85 pct. af værdien før om- eller tilbygningen.

ad 3.

Efter forsorgslovens § 127 kan der til delvis dækning af den del af opførelsesudgifterne og af udgifterne til anskaffelse af inventar, som ikke dækkes af størst muligt offentligt lån og størst muligt statslån efter byggestøtteloven, gives et tilskud fra staten på indtil 50 pct. Støtten kan gøres betinget af, at institutionens hj emstavnskommune yder støtte af indtil samme omfang som statens støtte; dog kan den samlede støtte fra stat og kommune ikke overstige 70 pct. af udgifterne.

Såfremt der er tale om at indrette lokaler i *allerede opførte bygninger,* kan der efter tilsvarende regler gives tilskud til dækning af udgifterne ved lokalernes indretning og anskaffelse af fornødent inventar.

b. Finansiering af driften.

Reglerne om det offentliges tilskud til driften af anerkendte institutioner for forebyggende børneforsorg findes i forsorgslovens § 127. Udnyttes disse støttemuligheder, sker finansiering af driften på følgende måde:

1. Der ydes tilskud fra stat og kommune på indtil 70—80 pct. af de af arbejds- og socialministeriet godkendte driftsudgifter, jfr. nærmere nedenfor.

2. Den øvrige del af driftsudgifterne finansieres dels ved forældrenes betaling for børnenes ophold i institutionen og dels ved evt. tilskud fra institutioner, indsamlinger, legatmidler m. v.

ad 1.

De *ordinære* driftstilskud fra det offentlige ydes efter 3 forskellige satser:

Til institutioner for børn under den undervisningspligtige alder (vuggestuer og børnehaver) ydes statstilskud med 40 pct. af de årlige med driften forbundne, af arbejds- og socialministeriet godkendte udgifter, medens institutionens hj emstavnskommune yder et tilskud på 30 pct. af de nævnte driftsudgifter (for så vidt kommunen ikke selv driver institutionen).

Til børnehaver, som ikke udelukkende, eller dog væsentligst modtager børn af mindrebemidlede forældre, ydes statstilskud med 20 pct. af de godkendte driftsudgifter, medens kommunen yder et tilskud på 15 pct.

Til institutioner for børn i og over den undervisningspligtige alder (fritidshjem, fritidsklubber (børneklubber), ungdomsklubber m. v.) ydes statstilskud med 45 pct. af de godkendte driftsudgifter og kommunetilskud på 35 pct.

De tilskudsberettigede driftsudgifter beregnes efter regler, som er angivet i forsorgslovens § 127.

Udover de ordinære driftstilskud kan der i påtrængende tilfælde — af et på finansloven bevilget, begrænset rådighedsbeløb — ydes et *ekstraordinært* tilskud fra staten, såfremt der foreligger driftsunderskud.

ad 2.

Betalingen for børnenes benyttelse af de pågældende institutioner sker efter regler, der fastsættes af arbejds- og socialministeriet.

Da institutionerne normalt får dækket 70 pct. (fritidsvirksomheder 80 pct.) af de godkendte driftsudgifter, må udgangspunktet for taksternes fastsættelse i hvert enkelt tilfælde blive, at forældrenes betaling i forbindelse med evt. andre indtægter for institutionen dækker de resterende 30 pct. (henholdsvis 20 pct.) af udgifterne.

I arbejds- og socialministeriets bekendtgørelse af 28. februar 1952 findes vejledende takster. Hvad specielt angår fritids (børne)klubber og ungdomsklubber kan det anføres, at man normalt regner med et kontingent på $i y_2$ kr. månedlig, hvorved man forudsætter, at børnene og de unge herudover deltager i afholdelse af udgifter til materialer til hobbyvirksomhed og selv betaler for fortæring.

c. Betingelserne for anerkendelse af børnefor sorgsinstitutioner.

Disse betingelser findes i forsorgslovens § 126, stk. 3, jfr. iøvrigt den tidligere nævnte bekendtgørelse af 28. februar 1952.

Med hensyn til *bestyrelsen* gælder det nu, at man ikke stiller krav om særlig sagkundskab hos bestyrelsesmedlemmerne. Derimod kræves det, at der i bestyrelsen er mindst eet *kvindeligt* medlem. Endvidere er der bestemmelser om *kommunalt tilsyn* med virksomheden enten i form af en kommunal repræsentant i bestyrelsen eller gennem en særlig beskikket tilsynsførende, valgt af kommunens børneværnsudvalg.

Hvad angår *ejerforholdet* er det en betingelse, hvis institutionen er bestemt til at modtage mindst 24 børn, at den enten skal drives som selvejende institution, af en kommune eller af en anerkendt forening for børneforsorg.

Specielt angående *fritids* (ungdoms) *klubber m. v.* er det bestemt, at adgang til anerkendelse ikke mere fremtræder som en undtagelsesbestemmelse, således som det var før forsorgslovens ændring i marts 1951. løvrigt er det en forudsætning, at institutionen ikke er anerkendt eller modtager tilskud af skolevæsenet. Klubberne må fortrinsvis tage sigte på at udføre forebyggende arbejde for unge i alderen ca. 14—18 år og bør give de unge adgang til at deltage i udviklende underholdning sammen med jævnaldrende samt i hobbyvirksomhed. Der må særlig lægges vægt på at opøve deltagerne i selvvirksomhed.

Ved anerkendelsen af fritids(ungdoms)klubber godkender man en bestemt person som *leder*, hvorved der lægges vægt på, at den pågældende har særlige evner for og erfaring med ungdomsarbejde.

B. Fritids- og forsamlingslokaler.

a. Lån efter byggestøtteloven.

I § 46 i lov nr. 252 af 14. juni 1951 indeholdes regler om statsstøtte til opførelse og forandring af fritids- og forsamlinglokalerne med almindeligt formål.

Finansiering efter disse regler sker på følgende måde:

1. Der optages størst mulige kredit- og hypotekforeningslån. Om størrelsen af sådanne lån kan naturligvis intet bestemt anføres, men man kan normalt anslå størrelsen til ca. 30—40 pct. af anskaffelsessummen.

2. Dernæst optages statslån efter reglerne i lovens § 47. Disse lån svarer stort set til de lån, som ydes til forretningsmæssigt og andet privat statsstøttet boligbyggeri.

De omhandlede lån kan kun gives kommuner og selvejende institutioner, eller når særlige omstændigheder taler derfor, andre institutioner, herunder andelsforeninger og sociale boliginstitutioner såfremt der dannes særlige afdelinger af disse alene vedrørende de pågældende lokaler. Lånene kan også gives til erhvervelse af byggegrunde og *under ganske særlige omstændigheder* til erhvervelse af bebyggede ejendomme til indretning af fritids- og forsamlingslokaler.

Et *opførelseslån* kan sammen med foranstående prioriteter højst andrage 75 pct. af ejendommens anskaffelsessum. Lånegrænsen kan dog forhøjes med 10 pct., hvis låntageren er en kommune, eller der ydes kommunegaranti for den del af lånet, som får sikkerhed efter 75 pct. af anskaffelsessummen.

Om- eller tilbygning slån kan højst udgøre 80 pct. af om- eller til bygningsudgifterne, og lånet skal have sikkerhed efter foranstående prioriteter på ikke over 75 pct. af ejendommens værdi *før* om- eller tilbygningen. Dog kan de foranstående lån andrage indtil 85 pct., hvis der tilbydes kommunegaranti for så stor en del af lånet, som svarer til det beløb, hvormed de foranstående lån overstiger 75 pct. af værdien før om- eller tilbygningen.

Den årlige ydelse er 4½ pct., hvoraf 3½ pct. af restgælden er rente, 0,2 pct. bidrag til reserve- og administrationsfonden og resten afdrag.

Der er dog adgang for boligministeren til at nedsætte ydelsen for et tidsrum af indtil 20 år. For tiden udgør minimumsydelsen 3,2 pct, hvoraf 2,5 pct. er rente, 0,2 pct. bidrag til reserve- og administrationsfonden og resten afdrag.

For at tilskynde låntageren til selv at tilvejebringe størst mulig egenkapital bestemmes det i loven, at såfremt låntageren selv indskyder kapital i foretagendet udover det nødvendige eget indskud, *bortfalder statslånsydelsen* for et tilsvarende beløb, og endvidere kan foranstående lån optages med et tilsvarende mindre beløb, evt. nedbringes med et sådant beløb. Ved denne bestemmelse har man taget hensyn til betydningen af, at de kredse, som er virksomme for tilvejebringelsen af fritids- og forsamlingslokalerne, selv yder væsentlige økonomiske bidrag. Dette forhold har ungdomskommissionen lagt vægt på i sin betænkning angående fritidslokaler på landet, hvor det anføres, at et ideelt arbejde, som sigter mod mål til gavn for et større fællesskab, erfaringsmæssigt bedre formår at samle tilslutning, når det er forbundet med ofre.

Som anført er det en forudsætning for ydelse af lån, at fritids- og forsamlingslokalerne skal have *almindeligt formål,* d. v. s. at de ikke må forbeholdes bestemte grupper, men stilles til rådighed til institutioner, foreninger o. lign. samt til privatpersoner, til benyttelse til ethvert lovligt formål. Der lægges fra ministeriets side vægt på, at lokalerne udformes således, at de så smidigt som muligt kan omfatte de lokale forskelligartede behov for fritidssysler. Det forudsættes, at der i lokalerne kan gives plads ikke blot til „oplysningsmæssige" fritidsbeskæftigelser indenfor foreningslivets rammer i form af gymnastik, idræt, foredrags- og kursusvirksomhed, men også at lokalerne udformes således, at der er plads for uorganiserede fritidssysler, som f. eks. bordtennis, hobbyvirksomhed og dans m. v.

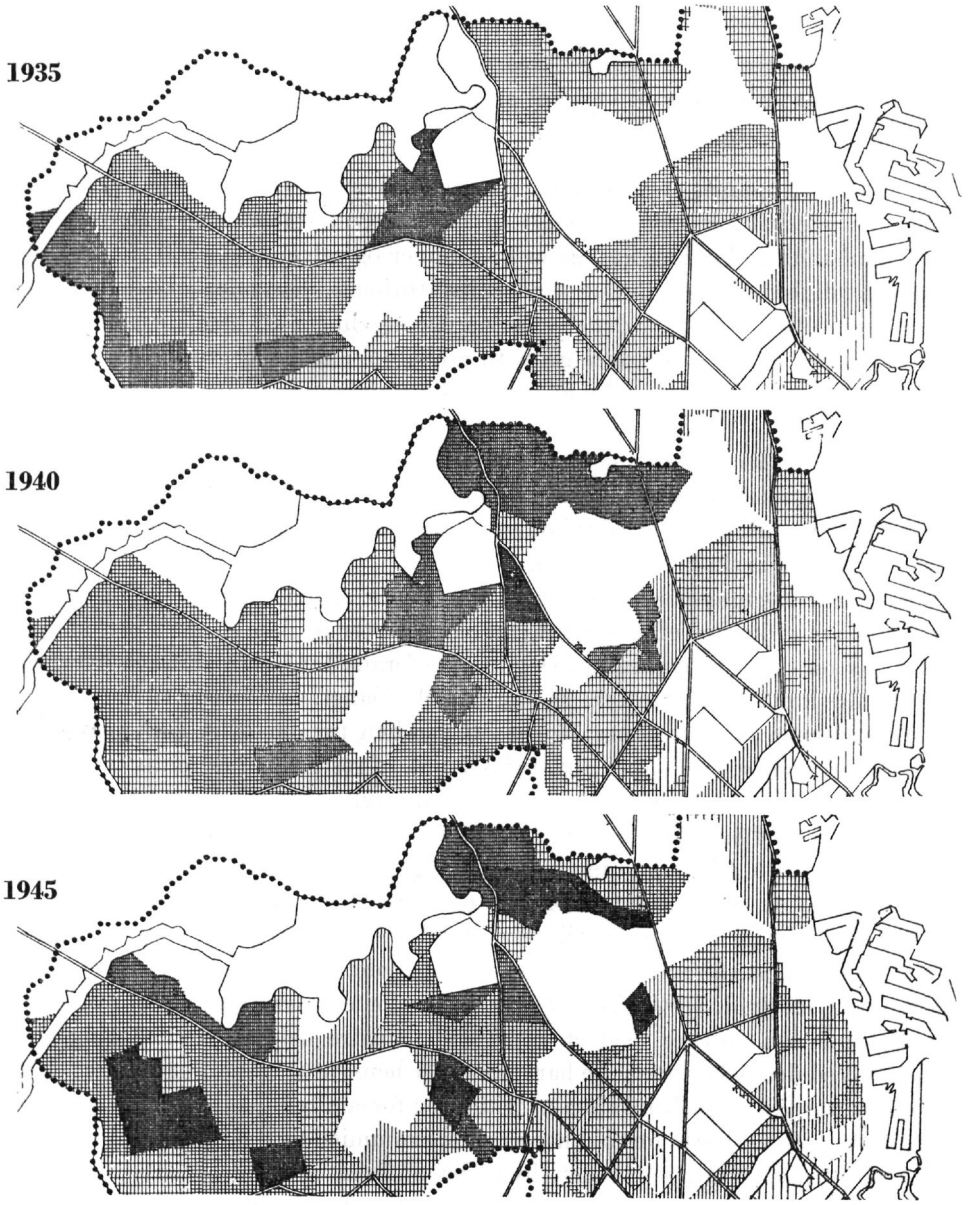

Figur 1. Børn (O—14 år) i % af befolkningen, angivet pr. rode. — Det ses, at de enkelte kvarterers børnetal kan svinge ret kraftigt. Eksemplet illustrerer det nødvendige i boligministeriets ønske om en smidig udformning af institutions- og fritidslokaler. — Stadsingeniørens direktorat, København 1948. 1:100000.

b. Statslån efter byggestøtteloven kombineret med statstilskud fra anden side.

Statslån til fritids- og forsamlingslokaler efter de omhandlede regler i byggestøtteloven vil eventuelt kunne kombineres med tilskud fra anden side. Dette vil bl. a. åbne mulighed for tilvejebringelse af forsamlingslokaler på landet i tilknytning til folkeskolen ved, at lån efter byggestøtteloven suppleres med offentlig støtte efter reglerne i folkeskoleloven. Hvis f. eks. en skole savner en gymnastiksal og befolkningen en forsamlingssal, vil kommunen evt. til supplering af den eksisterende folkeskolebygning kunne opføre en sal, som kan anvendes til begge formål, og det samme gælder for forskellige andre arter af lokaler, f. eks.: bibliotek, skolekøkken og sløjdlokaler.

De regler fra skolelovgivningens område, som vil kunne anvendes til evt. kombination med lån efter byggestøtteloven, findes i § 63 i folkeskoleloven af 18. maj 1937, således som den senest er ændret ved lov nr. 263 af 27. maj 1950.

Tilskudsordningen omfatter bl. a. gymnastiksale, sløjdlokaler, lokaler til ungdomsskoleundervisning, skolekøkkener samt biblioteker med læsestuer.

Der kan dels gives tilskud til forrentning og tilbagebetaling af byggelån, og dels direkte tilskud til byggeriet.

Imidlertid er det en betingelse for at opnå tilskud efter de nævnte regler, at planer og tegninger er indsendt til godkendelse inden 1. april 1953, og det kan på nærværende tidspunkt ikke siges, hvorvidt der fremtidigt vil blive tilvejebragt hjemmel til at give tilsvarende tilskud.

c. Ungdomsgårde m. v.

Herom findes reglerne i lov nr. 238 af 24. maj 1948 om ungdomsskoler, som ændret ved lov nr. 238 af 24. maj 1948 og lov nr. 95 af 14. marts 1951. Herefter kan der gives statslån til opførelse af en såkaldt *ungdomsgård,* hvori der foruden fornødne lokaler til gymnastik, sløjd, husgerning, bibliotek og forsamlingssal — eller et eller flere af disse lokaler — også skal findes et lokale, som udelukkende er beregnet til undervisning af ungdommen udover den undervisningspligtige alder. Et sådant lån kan højst udgøre $^1/_3$ af opførelsesudgifterne. Grunden skal stilles til rådighed forud af den kommune eller sammenslutning, som opfører ungdomsgården. Lånet er afdragsfrit og forrentes med 4 pet. p. a.

Der er imidlertid af undervisningsministeren i folketinget den 4. marts 1953 fremsat et forslag til en samlet lovgivning om ungdomsskoleundervisning m. v. til afløsning bl. a. af ungdomsskoleloven. Efter dette forslag skal der bl. a. kunne gives statslån på indtil halvdelen af opførelsesværdien til bygninger til samlingssted for ungdommen (ungdomshuse).

C. Kollektive anlæg.

I byggestøttelovens kap. VII er der hjemmel til at give statslån til opførelse eller forandring af bygninger, hvori der forefindes eller tilvejebringes *fællesanlæg til supplering af boliger eller til forenkling af husførelsen i boligerne* (kollektive anlæg).

Lånevilkårene er de samme som ovenfor under B. nævnt vedrørende fritids- og forsamlingslokaler. Der kan dog ikke forventes lempelse i lånevilkårene, hvorfor der må regnes med lovens normalydelse 4,5 pct., hvoraf 3,5 pot. er rente. Det er iøvrigt en betingelse for lånet, at anlægget udformes og anbringes således, at det i overvejende grad er den mindrebemidlede del af befolkningen, som får adgang til at udnytte det.

De omhandlede regler åbner mulighed for at bringe rationaliseringen af den daglige husførelse et stykke fremad, men endnu er det for tidligt at udtale sig om, hvor meget bestemmelsen vil komme til at betyde i praksis. På grundlag af de begrænsede midler, der står til rådighed for byggeriet efter byggestøttelovens kap. VII, kan der for tiden ikke påregnes statslån til kollektive anlæg af overvejende maskinel art, såsom fællesfryserier, andelsvaskerier, fjernvarmeanlæg og vandværker. Der vil dog være mulighed for at opnå lån til andelsvaskerier, såfremt disse opføres i tilknytning til og til betjening af bestemte beboelseskomplekser.

Kulturcentrenes Fællesråds skrivelse af 16. januar 1954 til boligministeriet.

I anledning af, at loven om byggeri med offentlig støtte af 30. april 1946 med senere ændringer udløber den 31. marts 1954, tillader „Kulturcentrenes Fællesråd" sig herved at anmode, at der i det lovforslag til en ny boligstøttelov, som af ministeriet agtes fremsat for folketinget, må blive taget hensyn til det meget betydelige behov for tilvejebringelse af bygninger til mødelokaler, biblioteker, børne- og ungdomsinstitutioner og andre sociale og kulturelle institutioner, som eksisterer såvel i Storkøbenhavn som i en række provinsbyer og landdistrikter.

Kulturcentrenes Fællesråd, der er stiftet i november måned 1953, repræsenterer for tiden en række kulturcenterforeninger i Storkøbenhavn (Bispebjerg, Emdrup, Gladsaxe, Glostrup, Rødovre, Valby, Vanløse og Østerbro), men vil søge at samle alle organisationer i landet, som har til formål at tilvejebringe mødelokaler og kulturelle og sociale institutioner for befolkningen i et lokalt område.

Ifølge § 46 i den nugældende boligstøttelov kan der indenfor et beløb af 12 mill. kr. i hvert af finansårene 1951/52—1953/54 incl. gives lån til opførelse af nye bygninger eller til forandring ved om- og tilbygning af ældre bygninger, hvori der forefindes eller tilvejebringes lokaler til bl. a. institutioner for forebyggende børneforsorg, fritids- og forsamlingslokaler med almindeligt formål og andre sociale og kulturelle institutioner. Lånene, der ydes efter de i § 46 a og 47 angivne regler, kan ifølge § 46, stk. 3, gives bl. a. til selvejende institutioner, til hvis formål der hører at tilvejebringe lokaler som anført.

Kulturcentrene har imidlertid kun i meget ringe grad nydt godt af de omhandlede byggestøttebestemmelser. Enkelte steder har det, omend i et meget beskedent omfang, været muligt at opføre bygninger med det omhandlede formål (børnehaver og mødelokaler for de lokale foreninger). Disse bygninger, der består af barakker, som trænger til afløsning af mere permanente bygninger, tilfredsstiller imidlertid slet ikke det behov, der gør sig gældende i de pågældende områder.

I andre kvarterer og områder er der visse steder oprettet ungdomsklubber, hobbyværksteder og lignende, men i øvrigt arbejdes der med planer om opførelse af bygninger.

Behovet for tilvejebringelse af institutioner af social og kulturel art er stadig voksende. De af kulturcentrene drevne børnehaver og ungdomsklubber er overfyldte, og der føres lange ekspektancelister.

Tilvejebringelse af sociale og kulturelle institutioner til tilfredsstillelse af den lokale befolknings behov er en opgave, der efter vor opfattelse principielt påhviler det offentlige, hvilket forså vidt angår lokaler for ungdommen positivt er anerkendt i § 47 i det i folketinget fremsatte forslag til lov om ungdomsundervisning m. v. Vi finder derfor, at det offentlige i højere grad end hidtil bør yde støtte til kulturcentre og lignende institutioners byggeri.

Under henvisning til foranstående tillader „Kulturcentrenes Fællesråd" sig at anmode om, at der i den kommende boligstøttelov må blive tilvejebragt hjemmel for ydelse af offentlig støtte til kulturcentrenes sociale og kulturelle byggeri, hvilket vil kunne ske dels ved, at der finder en væsentlig forhøjelse sted af de i § 46 fastsatte årlige tilskudsbeløb, dels ved at der gives lovhjemmel for til børne- og ungdomsinstitutioner at yde lån indtil 97 pct. af opførelsesudgifterne, d. v. s. efter tilsvarende regler som de der gælder for socialt boligbyggeri.

København, den 16. januar 1954.

For Kulturcentrenes Fællesråd.

Hans Døllner.
Gladsaxe Kulturcenter.

Elna Hoffmeyer.
Bispebjerg Kulturcenter.

M. Kjær Jensen.
Vanløse Kulturgård.

Johan Lassen.
Bispebjerg Kulturcenter.

Børge Schmidt.
Østerbro Samvirket.

Den økonomiske side af kvindernes arbejde udenfor hjemmet.

Værdien af de kollektive foranstaltninger ligger ikke alene i den arbejdstidsbesparelse, som de medfører ved arbejdet i hjemmet. Dette er nok vigtigt, idet man bedre kan give de ideelle rammer for et harmonisk familieliv, når man udnytter de muligheder, som de kollektive foranstaltninger giver. Men de har også deres store betydning i forbindelse med kvindernes, specielt de gifte kvinders, men også enligtstillede mødres, beskæftigelse udenfor hjemmet.

Men skal man her vurdere de kollektive foranstaltningers værdi, må man først betragte værdien af de gifte kvinders og enligtstillede mødres arbejde udenfor hjemmet. Værdien af dette arbejde kan betragtes og vil **i** den følgende fremstilling blive betragtet udfra **tre** synsvinkler, nemlig fra familiens synspunkt, fra det offentliges synspunkt (her opfattet i en snæver økonomisk forstand) og fra samfundets synspunkt. Det er meget vigtigt at gøre sig denne distinktion klar. Af de anførte synspunkter er især samfundssynspunktet af vigtighed, idet man gennem dette får udtryk for rationaliseringens (gennem de kollektive anlæg) økonomiske betydning især gennem den stigning i socialproduktet, som gerne skulle blive rationaliseringens resultat.

I. Familiens synspunkt.

Når man skal afgøre værdien fra familiens synspunkt, spiller en række faktorer ind og med forskellig styrke. De enkelte familier vil sjældent **i** deres overvejelse tage de kollektive foranstaltninger med, medens derimod skatterne faktisk spiller en meget stor rolle for størrelsen af udbudet af kvindelig arbejdskraft.

Det er en kendt sag, at man ikke kan få rengøringshjælp, såfremt man opgiver til skattevæsenet, hvor meget man udbetaler i løn til rengøringshjælp. Arbejdsudbudet til dette arbejde kommer først og fremmest fra gifte kvinder, det vil sige altså dem, der **i** særlig grad har behov for de kollektive foranstaltninger.

Strengt taget bør familien ved afgørelsen af, hvorvidt husmoderen skal søge arbejde udenfor hjemmet eller ej, foretage en afvej else af omkostningerne i forbindelse med husmoderens udearbejde med hendes indtægt ved udearbejdet.

De omkostninger, der kan blive tale om, er først og fremmest a) den forøgede skat, dernæst b) transportomkostninger, c) omkostningerne ved de nødvendige kollektive foranstaltninger og d) dyrere indkøb af varer til hjemmet.

a) Den forøgede skat.

Husmoderens arbejde udenfor hjemmet vil **i** det omfang, det kommer til skattevæsenets kendskab, medføre en forøget skatteudskrivning for familien.

Fra det offentliges side har man forstået, at husmoderens arbejde udenfor hjemmet medfører visse merudgifter, hvorfor man også altid har indrømmet sådanne familier et vist fradrag **i** familieindkomsten. Før skatteåret 1947—48 udgjorde dette fradrag halv-

delen af hustruens indtægt, dog højst y_2 af det fradrag i indkomsten, som ydedes alle forsørgere. Dette sidste fradrag i indkomsten udgjorde for indtægter under 5 000 kr. henholdsvis 1 600 kr., 1 400 kr. og 1 200 kr. i hovedstaden, provinsbyerne og landkommunerne, hvilket vil sige, at fradraget for hustruens arbejde udenfor hjemmet højst kunne andrage henholdsvis 800 kr., 700 kr. og 600 kr. Hertil kom, at forsørgerfradraget var faldende for større indtægter, således at det helt bortfaldt for indtægter over 10 000 kr., således at der ikke blev tale om noget hustrufradrag for familieindtægter over dette beløb.

Fra og med skatteåret 1947—48 er dette forhold blevet ændret således, at hustrufradraget udgør y_2 af hustruens indtægt, dog højst 2 000 kr. uanset familieindkomstens størrelse.

Et andet skattemæssigt forhold spiller en vis, omend mindre, rolle. Det er forsikringsfradraget. Dette er begrænset til 600 kr. Men det er en kendsgerning, at hustruens arbejde udenfor hjemmet ofte medfører forøgede forsikringsudgifter f.eks. til arbejdsløshedsforsikringer. Da det for arbejder- og tjenestemandsfamilier ofte vil ske, at forsikringsfradraget på 600 kr. kun lige er tilstrækkeligt til at dække forsikringsomkostninger, når hustruen *ikke* arbejder udenfor hjemmet, vil det sige, at der ikke gives fradrag for de af hustruens udearbejde forårsagede forsikringsomkostninger.

Endelig må anføres, at lønmodtagerfradraget på 300 kr., som indført fra og med skatteåret 1952—53 vil betyde en mindre beskatning af hustruens indkomst.

De skattemæssige virkninger i 1952—53 (indkomst 1951) af hustruens arbejde udenfor hjemmet, når familien er bosat i Københavns kommune, fremgår af nedenstående oversigt.

Familier uden børn.

Mandens indkomst efter fradrag for skatter og forsikringer samt lønmodtagerfradrag	Skatter såfremt hustruen intet arbejde har	Merskat forårsaget af hustruens indkomst						
		Hustruens indkomst						
		1000 kr.	2000 kr.	3000 kr.	4000 kr.	6000 kr.	8000 kr.	10000 kr.
0	0	0	5	40	89	313	817	1 456
1 000	5	44	89	135	186	529	1 123	1 808
2 000	103	47	94	140	235	714	1 353	2 137
4 000	364	89	189	334	492	1 092	1 876	2 763
6 000	864	123	288	454	635	1 376	2 263	3 287
8 000	1 508	138	327	549	789	1 619	2 643	3 740
10 000	2 301	174	435	680	889	1 850	2 947	4 200
15 000	4 861	249	497	776	1 097	2 279	3 625	5 094
20 000	7 972	330	660	991	1 358	2 717	4 209	5 744
Familier med 2 børn.								
0	0	0	0	0	0	145	490	1 075
1 000	0	0	0	10	59	266	770	1 403
2 000	0	20	64	109	160	490	1 075	1 752
4 000	176	46	121	213	351	899	1 576	2 407
6 000	534	112	258	404	585	1 218	2 049	2 930
8 000	1 128	132	298	465	681	1 455	2 336	3 401
10 000	1 813	167	390	624	833	1 651	2 716	3 857
15 000	4 151	240	489	737	1 014	2 158	3 437	4 849
20 000	7 140	288	576	868	1 235	2 594	4 063	5 600

De her anførte tal giver udtryk for merskatten, når hustruen begynder at arbejde enten ved ægteskabets indgåelse, eller hun ikke tidligere i ægteskabet har arbejdet udenfor hjemmet. Svarer de ovenfor nævnte indtægtsbeløb til en konstant årlig indtægt, vil merskatten være noget mindre, jfr. nedenstående tabel.

Familier uden børn.

Mandens indkomst efter fradrag for skatter og forsikringer samt lønmodtagerfradrag	Skatter såfremt hustruen intet arbejde har	Merskat forårsaget af hustruens indkomst						
		Hustruens indkomst						
		1000 kr.	2000 kr.	3000 kr.	4000 kr.	6000 kr.	8000 kr.	10000 kr.
0	0	0	5	35	79	254	651	1 099
1 000	5	39	79	119	166	427	851	1 407
2 000	103	42	83	125	202	561	1 010	1 521
4 000	364	67	154	257	389	808	1 321	1 914
6 000	864	96	214	352	489	967	1 594	2 190
8 000	1 508	97	234	398	564	1 138	1 724	2 432
10 000	2 301	116	294	471	617	1 216	1 905	2 614
15 000	4 861	165	304	470	681	1 406	2 151	2 951
20 000	7 972	183	367	551	770	1 579	2 423	3 269
Kvindelige ikke-forsørgere		5	92	193	351	757	1 216	1 713

Familier med 2 børn.

0	0	0	0	0	0	129	400	809
1 000	0	0	0	5	54	222	606	1 060
2 000	0	15	54	99	145	400	809	1 300
4 000	176	26	95	177	279	701	1 168	1 750
6 000	534	86	206	313	454	898	1 469	2 029
8 000	1 128	102	225	363	500	1 044	1 617	2 204
10 000	1 813	112	277	453	584	1 126	1 757	2 470
15 000	4 151	169	322	460	654	1 327	2 094	2 825
20 000	7 140	160	352	512	703	1 492	2 337	3 182
Kvindelige ikke-forsørgere		5	92	193	351	757	1 216	1 713

Som man vil se, er merskatten ved hustruindtægten afhængig dels af dennes størrelse, dels af mandens indtægts størrelse. Ligeledes er merskatten mindre, når der er børn, end når der ikke er børn.

Nederst i tabellen er angivet, hvad en kvindelig ikke-forsørger med den angivne indtægt skal betale i skat. Sammenlægger man tallene i kolonnen med oplysningerne om skattens størrelse, såfremt hustruen ingen erhvervsindtægt har, vil man kunne se, hvor meget et ægtepar, hvor begge ægtefæller har erhvervsarbejde, skulle betale i skat, såfremt de hver for sig betragtedes som selvstændige skatteenheder.

Når man betragter oversigten, forstår man iøvrigt folks ulyst til at opgive hustruens indtægt til skattevæsenet. Det er jo en ret betydelig beskæring af hustruens indkomst, der sker gennem beskatningen, og den økonomiske afvej else mellem ulyst til arbejdet og behovet for indtægten bliver derfor af større betydning, når det drejer sig om hustruarbejde, især bevirker beskatningsreglerne, at hustruen har ulyst til at *påbegynde*

erhvervsarbejde. Den strenge beskatning af ny indkomst i forhold til konstant indtægt skyldes skattefradragsreglen.

Som bekendt beskattes værdien af hustruens arbejde i hjemmet ikke, medens de beløb, man betaler for kollektive eller andre foranstaltninger til formindskelse af arbejdet i hjemmet, ikke må fradrages i indkomsten. Dette er konsekvent, men betyder desværre en hæmning af de kollektive foranstaltningers iværksættelse.

Af oversigten fremgår iøvrigt, hvad familien skulle betale i skat, såfremt manden og hustruen blev beskattet hver for sig efter deres indtægt. Det forudsættes, at skatten for mandens vedkommende beregnes som for forsørgere og med evt. børnefradrag, medens skatten for hustruens vedkommende beregnes som for ikke-forsørgere og uden børnefradrag. Det viser sig, at kun når manden har en relativ lav indtægt, er der tale om, at den nuværende ordning er en fordel frem for selvstændig beskatning. Både for familier uden børn og med 2 børn ophører fordelen ved de nuværende beskatningsregler, (d. v. s. fradrag af hustruens indtægt), når mandens indtægt efter fradrag for skatter og forsikringer overstiger ca. 4 000 kr.

Såfremt en familie med børn, hvor hustruen har arbejde udenfor hjemmet, anvender hushjælp og kollektive foranstaltninger i så stort omfang som muligt, vil der meget let kunne være tale om, at hustruens indtægt ikke rækker til dækning af merskatten og til betaling af hushjælp og kollektive foranstaltninger. Familien vil derfor ofte være tvunget til at udføre arbejdet i hjemmet i de enkelte familiemedlemmers fritid, og til at undlade at anvende hushjælp og kollektive anlæg i større omfang. *Konsekvensen heraf er,* at man må sige, at *de gældende skattebestemmelser virker hæmmende få gennemførelsen af en række kollektive foranstaltninger.*

b) Transportomkostningerne.

Transportomkostningerne i forbindelse med hustruens arbejde uden for hjemmet spiller ingen større rolle, idet de som regel er af begrænset omfang. I de tilfælde, hvor transportomkostningerne er af større omfang, har der til og med skatteåret 1951—52 været adgang til at fradrage dem i den selvangivne indkomst, men denne adgang er nu bortfaldet. Transportomkostningerne vil dog næppe have selvstændig betydning ved afvej elsen, om man skal tage arbejde eller ej, men i forbindelse med andre forhold kan transportomkostningerne blive de afgørende.

c) Omkostningerne ved de nødvendige kollektive foranstaltninger.

Husmoderens arbejde uden for hjemmet vil dog nødvendigvis kræve anvendelse af visse kollektive anlæg, især når der er børn. Børnene skal jo helst passes, medens moderen er på arbejde, og det kan bedst og billigst ske gennem anvendelse af forebyggende børneforsorgsinstitutioner. Betalingen for anvendelse af disse varierer efter familiens samlede indkomst, jfr. nedenstående oversigt, der viser den typiske betaling for anbringelse af børn i forebyggende børneforsorgsinstitutioner i København.

Som man kan se, må disse betalingstakster og grænser, afhængigt af, hvor strengt de administreres, betyde en dæmper på hustruens lyst til at søge arbejde udenfor hjemmet. Især når der er flere børn vil disse betalingstakster sluge en meget stor del af moderens indkomst, idet det meget let kan indtræffe, at familiens indkomst, såfremt moderen arbejder uden for hjemmet, vil blive så stor, at den højeste betalingstakst af kræves.

Familieindtægt	Betaling for børn i		
	vuggestue kr. ugtl.	børnehave kr. ugtl.	fritidshjem kr. ugtl.
Indtil ca. 10 000 kr.	7,50	4,00	1,25
ca. 10 000—12 000 kr.	15,00	8,00	3,00
over ca. 12 000 kr.	20,00	16,00	6,00

Overfor enligstillede mødre er forholdet anderledes, idet man vil kunne påregne, at disse kun har en indtægt af en størrelse, der ikke vil bringe dem op over den laveste betalingstakst. Man kan derfor med føje sige, at de forebyggende børneforsorgsinstitutioner gennem deres takstpolitik favoriserer de enligstillede mødre. Dette er vel også rimeligt set fra et socialt synspunkt, idet disse har større behov for de forebyggende børneforsorgsinstitutioner, men den førte takstpolitik vil dog medføre, at familien i visse tilfælde undlader at sende børnene til forebyggende børneforsorgsinstitutioner •— ikke fordi der ikke er plads, men —• fordi forældrene synes, det er for dyrt. Resultatet er, at børnene i deres fritid strejfer om på gader og stræder uden nogen form for tilsyn.

løvrigt gælder synspunktet, „det er for dyrt" overfor en række andre kollektive foranstaltninger, idet det, der er til rådighed til familien af hustruens indkomst, når de af hendes erhvervsarbejde forårsagede merudgifter (herunder skatten) er fratrukket, er meget begrænset.

Man foretrækker derfor ofte at undlade at anvende de kollektive anlæg. Det må erindres, at når gifte kvinder og enligtstillede mødre søger ud på arbejdsmarkedet, har det som regel et af to formål, enten at forbedre familiens levestandard eller at undgå det huslige arbejde, da arbejdet uden for hjemmet interesserer mere. Den første gruppe, der omfatter langt de fleste, er netop den gruppe, som især har betænkeligheder ved anvendelse af de kollektive foranstaltninger på grund af omkostningerne. Anvender man alle de kollektive foranstaltninger, der kan være tale om (herunder bolig i centralvarmefyret ejendom), så vil i hvert fald, når der er børn, omkostninger incl. merskatten let kunne blive så store, at der ikke sker nogen stigning i levestandarden. Hertil kommer, at merskatten og betalingen for anvendelse af de kollektive anlæg ikke er de eneste merudgifter ved moderens arbejde udenfor hjemmet, som anført under b) og d).

Forsøger man at opstille et regnskab, vil man for en familie med 2 børn, hvoraf et er anbragt i vuggestue og et i børnehave, og mandens indtægt udgør 10 000 kr., og hustruens indtægt udgør 6 000 kr., få følgende resultat.

Merskat . . . . . 1 126 kr.
Vuggestue . . . . . 1 000 -
Børnehave . . . . . 800 -

2 926 kr. eller ca. y_2 af hustruens indtægt.

Heroverfor står husmoderens indtægt på 6 000 kr., men det må tages i betragtning, at ikke alle merudgifter ved husmoderens arbejde uden for hjemmet og anvendelse af kollektive anlæg er medtaget i denne opstilling, simpelt hen fordi de ikke kan opgøres.

Ser man derimod på familier, hvor husmoderens indkomst er mindre, vil den økonomiske fordel for familien ved hendes arbejde blive betydeligt mindre.

d) Det dyrere indkøb af varer til hjemmet.

Det er en kendt sag, at indkøb af madvarer til hjemmet er dyrere for de kvinder, der arbejder uden for hjemmet end for de kvinder, der går hjemme. Dette skyldes 2 forhold. 1) at den udearbejdende husmoder som regel er interesseret i at få madlavningstiden nedbragt til et minimum, og dette medfører ofte, at hun må anvende noget dyrere varer. Dernæst vil hun som regel være afskåret fra at købe ind på de rigtige tidspunkter af dagen, således at hun, når hun skal foretage sine indkøb, vil være tvunget til at tage dyrere kvaliteter, da de billigere kvaliteter enten endnu ikke er tilstede (indkøb om morgenen) eller også er udsolgt (indkøb om aftenen). Hvor meget dette forøger husholdningsbudgettet med, er det dog ikke muligt at udtale sig om, men givetvis påføres familien, hvor husmoderen er udearbejdende, en merudgift af denne årsag.

II. Det fiskale synspunkt.

Set fra det offentliges synspunkt — vel at mærke under en snæver økonomisk synsvinkel, her kaldt den „fiskale" — har de gifte kvinder og enligstillede mødres arbejde uden for hjemmet 2 sider, nemlig en indtægtsside og en udgiftsside.

Udgiftssiden er det offentliges udgifter i forbindelse med tilvejebringelse og drift af kollektive anlæg, der anvendes i kraft af kvindernes arbejde uden for hjemmet, og indtægtssiden er merskatten samt enkelte sparede udgifter.

a) Udgiftssiden.

Til de forebyggende børneforsorgsinstitutioner yder staten og kommunen i henhold til forsorgslovens § 127 et driftstilskud svarende til henholdsvis 40 pct. og 30 pct. af driftsomkostningerne, hvortil kommer, at kommunerne for så vidt angår de kommunale institutioner, dækker underskuddet udover det ovennævnte tilskud + betalingen for børnene. Staten og kommunens tilskud til driften af forebyggende børneforsorgsinstitutioner kan anslås at udgøre pr. år ca. 1 700 kr. pr. barn anbragt i vuggestue, ca. 900 kr. pr. barn anbragt i børnehave og ca. 400 kr. pr. barn, der søger fritidshjem.

Hertil kommer et ret betydeligt etableringstilskud fra det offentliges side, dels i form af billige statslån i henhold til byggestøtteloven, dels som direkte tilskud i henhold til forsorgsloven. Forrentning og amortisation af disse beløb andrager 100—200 kr. pr. år pr. barn, alt eftersom der er tale om vuggestue, børnehave eller fritidshjem.

Endvidere yder staten i et vist omfang tilskud til en række andre kollektive foranstaltninger, nemlig gennem ydelse af billige statslån i henhold til byggestøtteloven. Hvor meget dette betyder, afhænger af, i hvilket omfang disse kollektive foranstaltninger ville blive anvendt, såfremt husmoderen ikke havde arbejde udenfor hjemmet. Som eksempel herpå kan nævnes, at man gennem statslånet yder støtte til centralfyringen, men det må antages, at de centralfyrede lejligheder ville blive udlejet uden hensyn til, om husmødrene er beskæftiget uden for hjemmet eller ej. Det kan derfor ikke afgøres, hvor meget statens tilskud betyder i denne forbindelse i relation til de udearbejdende kvinder.

b) Indtægtssiden.

Som anført består indtægtssiden af merskatten og nogle sparede udgifter. Merskattens beløb fremgår af det ovenfor anførte under afsnit I, c, men der er grund til her at knytte nogle bemærkninger til spørgsmålet skat.

Som det fremgår af afsnit I, c, betyder merskatten, at familier, hvor hustruen arbejder uden for hjemmet, ofte får så ringe udbytte af hustruens arbejde, at man vil undlade at anvende de kollektive foranstaltninger, i hvert fald i fuldt omfang. Konsekvensen af den førte skattepolitik bliver derfor, at den virker stærkt hæmmende på tilslutningen til og tilvejebringelsen af kollektive foranstaltninger. Dette synes særdeles uheldigt.

Årsagen hertil er, at man ved opgørelsen af familieindkomsten ikke medtager værdien af hustruens arbejde i hjemmet. Det vil altså sige, at udfører husmoderen arbejde i hjemmet, som udmærket kunne overdrages til de kollektive foranstaltninger, så skal der ikke betales skat af dette, men arbejder hun uden for hjemmet og anvender de kollektive foranstaltninger, så skal familien betale skat af det beløb, der anvendes til de kollektive foranstaltninger. *Dette vil i realiteten sige, at det offentlige beskatter de kollektive foranstaltninger.*

Det må derfor være nødvendigt at nå frem til en ordning, hvorved en sådan beskatning kan undgås. Man kunne her tænke sig, at værdien af husmoderens arbejde i hjemmet blev beskattet, således at der til familieindkomsten lagdes et beløb, svarende til værdien af husmødrenes arbejde i hjemmet. Dette beløb, som måtte fastsættes hvert år af ligningsdirektoratet, skulle tillægges alle *familieindkomster* uden hensyn til, om husmoderen havde arbejde udenfor hjemmet eller ej. Men da det skulle være den faktiske værdi af husmoderens arbejde, der skulle tillægges, måtte man tillade fradrag for udgifter til hushjælp og kollektive foranstaltninger, idet anvendelsen af disse betyder, at værdien af husmoderens arbejde i hjemmet bliver mindre, da netop det arbejde, der overgår til hushjælpen og de kollektive foranstaltninger, medfører en indskrænkning i husmoderens arbejde, således at hendes arbejde i hjemmet får en mindre værdi. Fradraget for udgifter til kollektive foranstaltninger og hushjælp bør dog begrænses til den værdi, som husmoderens arbejde i hjemmet ansættes til. Med hensyn til landbruget gør der sig her visse vanskeligheder gældende, idet husmoderens arbejde i hjemmet delvis må betragtes som arbejde i driften, og indgår som følge heraf i mandens indkomst, men det må være muligt også at finde en løsning på dette spørgsmål.

Ved en sådan ordning ville man opnå, at familier, hvor husmoderen er udearbejdende, ville få en ligestilling med familier, hvor husmoderen kun er i hjemmet, hvilket ville sige, at anvender en familie ikke kollektive anlæg, når husmoderen er udearbejdende, så vil den blive beskattet hårdere end den familie, hvor der anvendes kollektive anlæg eller husmoderen ikke er udearbejdende. Dette er også korrekt, idet i det første tilfælde er skatteevnen hos familien større end i andet tilfælde.

De sparede udgifter fra det offentliges side er tilskuddet til befolkningsgrupper, hvis indkomst ligger under en vis grænse.

Som ovenfor anført vil husmoderens arbejde udenfor hjemmet kunne medføre, at familieindtægten bliver så stor, at der må betales efter den højeste takst ved anvendelse af forebyggende børneforsorgsinstitutioner. Og noget tilsvarende gælder også på andre måder.

Her kan først og fremmest nævnes sygekassegrænsen, som for tiden udgør henholdsvis 10 200 kr., 9 400 kr. og 8 400 kr. i hovedstaden, provinsbyer og landdistrikter, hvortil lægges 725 kr. pr. barn. Hustruindtægten vil kunne bevirke, at familien ikke vil kunne være medlem af sygekassen, hvilket betyder, at det offentliges tilskud til familien gennem sygekassen bortfalder. Dette tilskud til sygekasserne pr. medlem udgør cå. 15 kr. pr. år og pr. familie ca. 30 kr. pr. år. Det er således ikke større beløb, der er tale om.

Men sygekassegrænsen har betydning udover medlemskabet i sygekasserne. Den er afgørende for, om en svanger eller diegivende kvinde kan få mælkehjælp, og ikke mindst er den vejledende for, om en familie i henseende til byggestøtteloven kan anses for mindre-bemidlet. Det vil således sige, at om indtægten overstiger sygekassegrænsen eller ej, er afgørende for, om familien kan betragtes som en mindre-bemidlet børnerig familie med ret til huslejetilskud, såfremt boligen opfylder de nødvendige betingelser.

Disse tilskud, der varierer efter børnetallet, udgør i ejendomme, der er taget i brug efter 1. januar 1950, henholdsvis 35, 45, 55, 65 og 75 pct. af huslejen, alt eftersom familien har 3, 4, 5, 6 og 7 børn. Endvidere kan kommunalbestyrelsen vedtage, at familier med 2 børn skal være berettiget til at opnå huslejetilskud, og tilskuddet udbetales i dette tilfælde med 20 pct. af huslejen.

Skal man forsøge at stille et regnskab op for det offentlige, får man som resultat følgende (beregnet for skatteåret 1952—53).

1) *Familier uden børn.*

Mandens indkomst 8 000 kr., hustruens indkomst 6 000 kr.

Udgifter.		Indtægter.	
	0 kr.	Merskat	1 138 kr.
		Besparelse ved sygekasse	30 -
Ialt...	0 kr.	Ialt...	1 168 kr.

2) *Familier med 2 børn.*

Et anbragt i børnehave, et anbragt i vuggestue.

a) Mandens indkomst 6 000 kr., hustruens indkomst 4 000 kr.

Udgifter.		Indtægter.	
Vuggestue	1 900 kr.	Merskat	454 kr.
Børnehave	1 050 -		
Ialt...	2 950 kr.	Ialt...	454 kr.

b) Mandens indkomst 8 000 kr., hustruens indkomst 6 000 kr.

Udgifter.		Indtægter.	
Vuggestue	1 900 kr.	Merskat	1 044 kr.
Børnehave	1 050 -	Besparelse ved sygekasse	30 -
		Besparelse ved huslejetilskud	300 -
Ialt...	2 950 kr.	Ialt...	1 374 kr.

c) Mandens indkomst 15 000 kr., hustruens indkomst 8 000 kr.

Udgifter.		Indtægter.	
Vuggestue	1 900 kr.	Merskat	2 094 kr.
Børnehave	1 050 -	Besparelse ved sygekasse	30 -
		Besparelse ved huslejetilskud	300 -
Ialt...	2 950 kr.	Ialt...	2 424 kr.

d) Mandens indkomst 20 000 kr., hustruens indkomst 10 000 kr.

Udgifter.		Indtægter.	
Vuggestue	1 900 kr.	Merskat	3 182 kr.
Børnehave	1 050 -	Besparelse ved sygekasse	30 -
		Besparelse ved huslejetilskud	300 -
Ialt...	2 950 kr.	Ialt...	3 512 kr.

Som man vi] se, skal man op på temmelig høje indkomstbeløb, førend der bliver tale om en gevinst for det offentlige, når der er tale om en familie med 2 børn. Er der derimod tale om familier uden børn, vil der altid blive et overskud i det offentliges favør. Har familien flere børn end 2, kræves der endnu større indtægter, førend der kan blive tale om et overskud for det offentliges vedkommende. Til merskatten kommer, at den stigning i socialproduktet, der ikke udbetales som arbejdsløn, jfr. under III, må fremkomme som indtægt hos andre, og derigennem betyde større skat hos disse. Det offentliges tab bliver derfor ikke så stort, som de ovenfor anførte eksempler giver udtryk for, og overskuddet bliver større. Det er dog umuligt at sige noget om, hvor stor denne form for merskat er, idet det ganske afhænger af, hvilken indtægt de personer, der her er tale om, har i forvejen.

De ovenfor anførte eksempler bygger på et enkelt år og er altså øjebliksbilleder. I stedet for kunne man betragte en kvindes erhvervsarbejde gennem et helt liv.

De nedenfor anførte eksempler bygger på, at kvinden er begyndt sit erhvervsarbejde som 14-årig, at hun bliver gift som 23-årig, får sit 1. barn som 25-årig, sit andet barn som 27-årig og ophører med sit erhvervsarbejde som 60-årig. Eksemplerne er beregnet på 4 alternativer 1) at hun ikke har erhvervsarbejde i alderen fra 24—30 år, og derefter deltidsarbejde i 11 år, 2) at hun ikke har erhvervsarbejde i alderen 24—30 år, og derefter fuld beskæftigelse, 3) at hun ikke har erhvervsarbejde i y_2 år efter hver fødsel, og 4) at hun uafbrudt har erhvervsarbejde fra det 14. til det 60. år.

Indtægter og udgifter er diskuteret, således at de repræsenterer værdien ved kvindens 14. år. Eksemplet bygger iøvrigt på samme grundlag som de ovenfor anførte.

1) *Familier uden børn.*
Mandens indkomst 8 000 kr., hustruens indkomst 6 000 kr.

Alternativ 1		Alternativ 2		Alternativ 3		Alternativ 4	
Udgifter	Indtægter	Udgifter	Indtægter	Udgifter	Indtægter	Udgifter	Indtægter
0	19 295	0	19 465	0	19 465	0	19 465

2) *Familier med 2 børn.*

a) Manden indkomst 6 000 kr., hustruens indkomst 6 000 kr.

1 242	10 289	4 434	13 018	9 791	15 499	10 935	16 201

b) Mandens indkomst 8 000 kr., hustruens indkomst 6 000 kr.

1242	11281	4 434	14 464	9 791	17 346	10 935	18 165

c) Mandens indkomst 15 000 kr., hustruens indkomst 8 000 kr.

1242	18 134	4 434	24 864	9 791	30 558	10 935	32 287

d) Mandens indkomst 20 000 kr., hustruens indkomst 10 000 kr.

1242	25 680	4 434	35 640	9 791	44 358	10 935	46 920

Hvilket der giver det offentlige den største økonomiske fordel varierer efter familiens indkomst. Men det er betegnende, at det fra det offentliges synspunkt ligger et godt stykke under, hvad der kan betales, når hustruen har fuld beskæftigelse hele sit liv, og manden kun har en lille indkomst. løvrigt kan anføres, at det offentlige, når mandens indtægt ikke er for stor, har en økonomisk interesse i, at hustruen i de første år efter et barns fødsel bliver hjemme og passer barnet. Denne økonomiske fordel er ganske betydelig. I eksempel 2 a og 2 b i forhold til alternativ 3 henholdsvis 3 339 kr. og 2 484 kr. Det er således ret antagelige beløb, der kunne udbetales for at lade moderen blive hjemme og passe de små børn.

Det ovenfor anførte forbehold vedrørende den stigning i socialproduktet, som ikke udbetales som arbejdsløn, gælder selvfølgelig også her.

III. Samfundets synspunkt.

Det er ikke tilstrækkeligt blot at betragte spørgsmålet om kvindernes udearbejde og de kollektive anlæg fra familiens og det offentliges synspunkt, idet man så ikke får spørgsmålet med om den mest hensigtsmæssige anvendelse af husmoderens arbejde.

Kvindernes arbejde udenfor hjemmet må, når man forudsætter fuld beskæftigelse uden hensyn **til,** om de kollektive foranstaltninger anvendes eller ej, betyde en stigning i socialproduktet, og en sådan stigning må vel altid være velkommen, fordi det betyder en stigning i levestandarden. Er der ikke fuld beskæftigelse i samfundet, vil det forhold, at kvinden går ud på arbejdsmarkedet, ikke betyde nogen forøgelse i socialproduktet, men det vil heller ikke betyde noget samfundsmæssigt tab. Da man som politisk ideal tilstræber fuld beskæftigelse, kan det næppe være uforsvarligt at gå ud fra dette i denne redegørelse.

Det forhold, at kvinderne søger ud på arbejdsmarkedet, må som helhed betyde en arbejdskraftgevinst, uden hensyn til om familien anvender kollektive foranstaltninger eller udfører arbejdet i hjemmet i fritiden, idet der enten er tale om en direkte arbejdskrafttilvækst eller om et arbejdskraftoverskud på grund af den rationalisering, som anvendelsen af kollektive foranstaltninger giver udtryk for.

Ganske vist må amortisationen af den anvendte såvel direkte som indirekte arbejdskraft ved bygningen af de kollektive anlæg medtages i denne opstilling, men den er ikke af en sådan størrelse, at den kan ændre det ovenfor anførte om arbejdskraftoverskud, og det er denne stigning i arbejdskraftmængden, der betyder en forøgelse i socialproduktet.

Hvor meget dette arbejdskraftoverskud betyder i stigning, kan man forsøge at dømme om på grundlag af de oplysninger, man har om industriproduktionens forædlingsværdi. Denne er ca. 30000 kr. pr. arbejder, hvilket vil sige, at en arbejder indenfor industrien gennem sit arbejde forøger værdien af produktionen med 30 000 kr.

Forædlingsværdien i industrien er dog særlig stor på grund af det store kapitalindskud i denne. Når der er så stor forædlingsværdi, hænger det sammen med en forbedret udnyttelse af kapaciteten. Indenfor andre erhvervsområder tør man ikke regne med, at forædlingsværdien er så stor som indenfor industrien. Men som helhed kan man anslå, at forædlingsværdien i gennemsnit indenfor samtlige erhvervsgrupper udgør ca. 20 000 kr. pr. arbejder om året. Heraf udgør arbejdslønnen $^1/_3$—$^1/_2$, alt efter om der er tale om mandlig eller kvindelig arbejdskraft. Der er således tale om en ret betydelig stigning i socialproduktet, såfremt der er tale om et arbejdskraftoverskud. Det er der derimod ikke tale om, såfremt husmoderens arbejde udenfor hjemmet erstattes af fuldt beskæftiget hushjælp, idet der i så fald kun bliver tale om en omflytning af arbejdskraften.

Den største gevinst opnås, når husarbejdet udføres i familiemedlemmernes fritid, d. v. s. især i husmoderens fritid, idet der findes en hel del mænd, der ikke forstår, at husmoderen får dobbelt arbejde, når de øvrige familiemedlemmer ikke hjælper til, men mener, at husarbejdet er kvindens naturlige domæne, selvom hun har arbejde udenfor hjemmet.

Men spørgsmålet er, om man ikke ved undladelse af at anvende de kollektive foranstaltninger, driver rovdrift på arbejdskraften, således at arbejdsevnen hurtigere fortabes. Er dette tilfældet, og det er der nok grund til at tro, kan anvendelsen af kollektive foranstaltninger på længere sigt betyde, at der herved bliver tale om et større arbejdskraftoverskud. Derved får de kollektive foranstaltninger deres betydning og perspektiv derved, at de virker bevarende for arbejdsevnen. Det må derfor være i det offentliges interesse at støtte tilvejebringelsen af kollektive foranstaltninger, og ikke som nu at hæmme dem. Men det betyder, at det offentlige bør lægge hele sin politik om, først og fremmest skattepolitikken.

IV. Behovet for kollektive anlæg.

Den af det statistiske departement og Københavns kommune foretagne undersøgelse over hustruindtægt og enligstillede kvinders indtægt giver anledning til visse bemærkninger.

Det viser sig, at kvindernes arbejde udenfor hjemmet har 3 former, nemlig fuld beskæftigelse, beskæftigelse en del af dagen, og fuld beskæftigelse en del af året. Forsåvidt angår familien, hvor husmoderen har fuld beskæftigelse hele året, må man erkende, at der er et tydeligt behov for kollektive foranstaltninger. Har husmoderen kun beskæftigelse en del af dagen, f. eks. ved rengøringsarbejde tidligt på morgenen eller sent på eftermiddagen, så er behovet for kollektive foranstaltninger sammenlignet med den ikke-udearbejdende hustru og moder næppe særlig stort, idet man f. eks. ikke behøvede at anvende, og heller ikke kan anvende de forebyggende børneforsorgsinstitutioner. Moderens arbejdstid falder enten delvis indenfor det tidsrum, hvor børnene sover, eller manden er kommet hjem, og iøvrigt åbner institutionen først på et tidspunkt, der ligger efter det tidspunkt, hvor husmoderen må forlade hjemmet, eller lukker på et tidspunkt, hvor arbejdet endnu ikke er afsluttet. Har husmoderen derimod fuld beskæftigelse udenfor hjemmet kun i en del af året, har hun i denne del af året et betydeligt behov for kollektive foranstaltninger. I dag er hun i stort omfang afskåret fra at anvende disse foranstaltninger, simpelt hen fordi de er fuldt udnyttet, og arbejdsmarkedet mister derved en arbejdsreserve, som ville have sin store betydning på grund af produktionens sæsonsvingninger.

Det må derfor anses for rigtigst, at en vis del af de kollektive foranstaltninger forbeholdes sæsonarbejdende kvinder.

løvrigt viser undersøgelsen for København og Gladsakse, at hustruindtægten i Gladsakse gennemsnitlig er større end i København. Dette må skyldes, at hustruarbejdet, udover det i afsnit I c anførte om årsagerne til det, også må have til formål at tilvejebringe en opsparing. Dette er der heller ikke nogen tvivl om. Som bekendt anvendes i arbejderkredse en opsparing til at financiere eget hus, og sådanne selvejerhuse vil som oftest blive anbragt i omegnskommuner eller i Københavns yderkvarterer.

Når huset er tilvejebragt, vil det kunne være nødvendigt, at hustruarbejdet fortsætter for at bevare huset, eller hustruen har nu vænnet sig til udearbejdet, og til selv at tjene penge, så hun vil ikke ophøre dermed. Resultatet af dette bliver således, at behovet for kollektive anlæg er større i omegnskommunerne og yderkvartererne end i den indre by.

På den anden side er pasningsproblemet vedrørende børn vanskeligere i den indre by end i yderkvartererne og i omegnen, idet man ikke i den indre by har frie arealer i samme omfang som i yderkvartererne og i omegnskommunerne.

Man må dog konkludere i, at behovet for kollektive anlæg er størst i yderkvartererne og i omegnskommunerne.

Hvorvidt noget lignende gør sig gældende i provinsen, kan man ikke udtale sig om, da den foretagne undersøgelse ikke omfatter forstæderne i de byer, hvor materialet er indsamlet. Men der kan vel være grund til at tro, at noget lignende vil gøre sig gældende i de største af provinsbyerne.

Til sidst kan der være grund til at pege på, at behovet for kollektive anlæg i et vist omfang er bestemt af mandens indstilling til husarbejdet.

Hustruindkomstundersøgelsen.

Statistisk Departements skrivelse af 27. januar 1953 til boligministeriets udvalg vedrørende kollektive anlæg.

Med udvalgets skrivelse af 9. marts 1950 har Departementet modtaget til statistisk bearbejdelse et antal skemaer vedrørende hustruindkomster m. v. i 1948, og med skrivelse af 20. december 1951 fremsendtes — efter forhandlinger med udvalgets sekretariat — en redegørelse for bearbejdelsens resultater. Skrivelsen har været forelagt udvalget, som derefter har fremsat ønske om supplering af visse afsnit. Således foranlediget skal Departementet påny fremlægge en redegørelse for de omhandlede spørgsmål.

Undersøgelsen omfatter Holbæk, Odense, Vejle, Herning og Esbjerg købstæder samt Gladsakse, Jyderup, Skårup og Ølgod kommuner. Fra hver af disse kommuner foreligger der, til speciel brug for udvalget, udarbejdet fortegnelser over selverhvervende hustruer og fra de samme kommuner med undtagelse af Odense og de tre små sognekommuner, endvidere fortegnelse over enlige kvinder med børn. På grundlag af det således foreliggende materiale, har Departementet for hver kommune foretaget en specificeret opgørelse, hvis resultater er sammenfattede i vedlagte, håndskrevne arbejdstabeller I og II (for hustruindkomsternes vedkommende) og tabel III (for de enlige kvinder med børn).

I det følgende er der givet en redegørelse for arbejdstabellernes indhold, idet man ved forskellige procent- og gennemsnitsberegninger har søgt at anskueliggøre undersøgelsens resultater.

Til bedømmelse af antallet af hustruindkomster kan opstilles følgende oversigt:

Tabel 1. Det samlede antal hustruindkomster.

	Antal hustruindkomster	I pct. af antal mandlige forsørgere
Odense	7 665	30
Esbjerg	2 247	19
Vejle	1 554	21
Herning	1 643	37
Holbæk	879	24
Gladsakse	3 139	34
Jyderup	121	19
Skårup	42	8
Ølgod	40	4

De anførte procenttal (hustruindkomst i procent af antal mandlige forsørgere) vil stort set også give udtryk for, hvor mange procent af de gifte kvinder, der har selv-

stændig indkomst (hustruindkomst); da der imidlertid under mandlige forsørgere i et vist omfang medregnes enkemænd samt fraskilte og separerede, vil procenttallene dog ligge noget højere, når man måler antallet af hustruindkomster i forhold til antallet af gifte kvinder end når man, som her i tabellen, måler i forhold til mandlige forsørgere. For byerne er der foretaget en sådan beregning, der giver følgende resultat: I Odense har 34 pct. af samtlige gifte kvinder hustruindkomst, i Esbjerg 21 pct., Vejle 23 pct., Herning 41 pct. og Holbæk 27 pct. I Gladsakse er procenten 36.

Det fremgår af ovenstående tabel, at af de undersøgte kommuner har Herning forholdsvis flest hustruindkomster, 37 pct. (af de mandlige forsørgere), tæt fulgt af Gladsakse med 34 pct., medens Vejle og Esbjerg ligger betydeligt lavere med henholdsvis 21 og 19 pct.

Der kan være grund til at gøre opmærksom på, at de forannævnte procenters størrelse for Hernings vedkommende formentlig skyldes den udbredte tekstilindustri i denne by, og for Gladsakses vedkommende kan være påvirket af de mange unge ægtepar i denne kommune i forbindelse med den forholdsvis lettere adgang til beskæftigelse også for hustruen i den nærliggende hovedstad.

Af de tre egentlige landkommuner har Jyderup relativt mange hustruindkomster, nemlig 19 pct., medens de to andre landkommuner kun har henholdsvis 8 pct. og 4 pct.

I arbejdstabel I er der foretaget en fordeling i to grupper eftersom de selverhvervende hustruer har børn eller ikke. Disse tal i sig selv siger imidlertid intet om, hvorvidt hustruindkomster er forholdsvis hyppigst i ægteskaber med børn (eller i ægteskaber uden børn), men på grundlag af Departementets almindelige indkomststatistik har man foretaget nogle beregninger til belysning af dette forhold. Disse beregninger, der er behæftet med nogen usikkerhed, giver følgende resultat:

Tabel 2. Antal hustruindkomster i procent af antal gifte kvinder.

	uden børn pct.	med børn pct.	ialt pct.
Odense	35	32	34
Esbjerg	23	19	21
Vejle	21	25	23
Herning	44	39	41
Holbæk	29	26	27
Gladsakse	40	33	36

Det fremgår heraf, at der ikke er nogen stor forskel i hyppigheden af hustruindkomster i ægteskaber med eller uden børn, men der synes dog at være en tendens i retning af, at hustruerne noget oftere har selvstændigt arbejde, når der ikke er børn (under 15 år) i ægteskabet. Kun Vejle danner en undtagelse i denne henseende.

I tabel 3 er beregnet, hvorledes hustruindkomsterne (udtrykt i procent af mandlige forsørgere) varierer med ægteparrets samlede ansatte indkomst (efter fradrag af skatter og forsikring m. v.). Der er herved — ligesom i flere af de følgende tabeller — set bort fra de 3 små landkommuner, idet de små tal ikke tillader nogen vidtgående specifikation.

Medens der blandt ægtepar med under 5 000 kr. i samlet ansat indkomst kun er 10—20 pct. med hustruindkomster, stiger denne andel stærkt for de følgende indkomstgrupper, og i indtægtsgruppen 8—10 000 kr. findes i de fleste af byerne et maksimum,

Tabel 3. Antal hustruindkomster i procent af mandlige forsørgere. Ægteparrets ansatte indkomst.

	– 5 000 kr.	5–6000 kr.	6–7 000 kr.	7–8 000 kr.	8–10 000 kr.	10–15 000 kr.	over 15 000 kr.	Tilsammen
Odense	16,2	21,5	28,8	42,0	54,8	38,5	9,5	30,3
Esbjerg	11,1	15,7	22,1	29,5	34,8	24,3	5,9	19,2
Vejle	9,7	17,0	23,4	41,1	43,4	25,0	5,3	21,0
Herning	20,6	30,7	41,8	53,8	60,5	46,8	8,4	37,4
Holbæk	14,0	20,4	30,6	41,7	37,4	27,7	6,0	24,3
Gladsakse	16,8	21.2	27,7	33,7	48,6	57,9	15,8	34,2

varierende fra 35 pct. i Esbjerg til 60 pct. i Herning; for Holbæk forekommer maksimumsprocenten dog allerede i indtægtsgruppen 7—8 000 kr., medens maksimumsprocenten i Gladsakse findes på et højere indkomstniveau. For alle kommuner er det imidlertid karakteristisk, at der blandt indkomster over 15 000 kr. kun er forholdsvis få hustruindkomster, fra 5 pct. i Vejle til 16 pct. i Gladsakse.

Tabel 4. Procentvis fordeling efter samlet ansat indkomst. Ægteparrets ansatte indkomst.

	–5 000 kr.	5–6 000 kr.	6–7 000 kr.	7–8 000 kr.	8–10 000 kr.	10–12000 kr.	12–15000 kr.	over 15 000 kr.	Tilsammen
Odense.									
Samtl. mdl. fors.	22,7	17,1	18,6	12,9	15,0	9,1		4,6	100,0
Ægtepar med hustruind. u. børn	13,7	11,7	15,5	15,7	28,3	10,4	3,1	1,6	100,0
Ægtepar med hustruind. m. børn	10,6	12,5	19,8	19,8	26,2	8,0	1,8	1,3	100,0
Ægtepar med hustruind. ialt	12,1	12,1	17,8	17,9	27,2	9,1	2,4	1,4	100,0
Esbjerg.									
Samtl. mdl. fors.	29,0	18,6	17,3	10,3	10,7	8,9		5,2	100,0
Ægtepar med hustruind. u. børn	18,0	13,5	18,4	15,4	19,6	9,7	3,9	1,5	100,0
Ægtepar med hustruind. m. børn	15,8	16,7	21,2	16,2	19,2	6,3	2,9	1,7	100,0
Ægtepar med hustruind. ialt	16,8	15,2	19,9	15,8	19,4	7,9	3,4	1,6	100,0
Vejle.									
Samtl. mdl. fors.	33,6	19,9	17,1	10,0	10,9	5,7		2,8	100,0
Ægtepar med hustruind. u. børn	16,4	13,4	16,4	20,7	25,2	5,6	1,4	0,9	100,0
Ægtepar med hustruind. m. børn	14,8	18,0	21,0	18,6	20,6	5,6	0,9	0,5	100,0
Ægtepar med hustruind. ialt	15,4	16,1	19,1	19,5	22,5	5,6	1,1	0,7	100,0
Herning.									
Samtl. mdl. fors.	26,6	13,1	14,7	12,0	16,0	10,8		6,8	100,0
Ægtepar med hustruind. u. børn	17,8	9,0	12,4	14,2	26,8	13,6	4,6	1,6	100,0
Ægtepar med hustruind. m. børn	12,1	12,0	19,7	19,6	25,2	6,2	3,7	1,5	100,0
Ægtepar med hustruind. ialt	14,6	10,7	16,5	17,2	25,9	9,5	4,1	1,5	100,0
Holbæk.									
Samtl. mdl. fors.	28,9	17,9	18,2	10,6	11,1	7,8		5,5	100,0
Ægtepar med hustruind. u. børn	22,3	13,1	21,8	16,3	15,4	6,9	2,8	1,4	100,0
Ægtepar med hustruind. m. børn	11,0	16,9	23,9	20,0	18,7	5,9	2,3	1,3	100,0
Ægtepar med hustruind. ialt	16,6	15,0	22,9	18,2	17,0	6,4	2,5	1,4	100,0

I tabel 4 er foretaget en procentvis fordeling efter størrelsen af de ansatte indkomster. For ægtepar med hustruindkomster er beregningen foretaget særskilt for ægtepar med og uden børn, og til sammenligning er meddelt tallene for samtlige mandlige forsørgere.

For at give et samlet udtryk for forskellighederne i indkomstniveauerne er beregnet de såkaldte midttal, der har den egenskab at dele antallet af indkomstansættelserne i to lige store dele: de, som har en indtægt, der er mindre end midttallet, og de, som har en indtægt, der er større end midttallet. I den foreliggende forbindelse, hvor der sammenlignes med samtlige mandlige forsørgere, må midttallet nemlig anses for mere karakteriserende, idet gennemsnitstal kan blive stærkt påvirket af forskelligheder indenfor de meget høje indkomstgrupper, hvortil kommer, at midttallene forsåvidt angår samtlige mandlige forsørgere kan beregnes med større sikkerhed. Beregningernes resultater er vist i følgende tabel.

Tabel 5. De samlede ansatte indkomsters midttal.

	Samtlige mandlige forsørgere	Ægtepar med hustruindkomster		
		uden børn	med børn	ialt
	kr.	kr.	kr.	kr.
Odense	6 550	7 580	7 360	7 450
Esbjerg	6 140	7 000	6 825	6 900
Vejle	5 820	7 180	6 820	6 970
Herning	6 700	7 760	7 320	7 480
Holbæk	6 180	6 670	6 920	6 800

Det almindelige indkomstniveau for ægtepar med hustruindkomster ligger således 600—1 100 kr. højere end for samtlige mandlige forsørgere, men denne forskel må ikke tages som udtryk for selve hustruindkomsternes almindelige størrelse, idet disse —• som det fremgår af følgende tabel — er væsentlig højere. Dette forklares ved, at mændenes indkomster i de tilfælde, hvor hustruen også arbejder, er mindre end hvor manden alene erhverver indkomsten. Hertil må føjes, at tallene for samtlige mandlige forsørgere også indbefatter ægtefæller med hustruindkomst, således at forskellen i indkomstniveauet for mandlige forsørgere uden hustruindkomster og med hustruindkomster er større end anført i tabellen. løvrigt fremgår det af tabellen, at indkomsterne gennemgående ligger 2—400 kr. højere for ægtepar uden børn end for ægtepar med børn (Holbæk danner dog en undtagelse), men herved gælder også det foran bemærkede, at disse forskelligheder ikke giver udtryk for tilsvarende forskelligheder i hustruindkomsternes størrelse, idet mandens indkomst åbenbart er forholdsvis lille blandt de barnløse ægtepar, hvor hustruen har selverhverv.

I arbejdstabel I er anført de samlede summer af hustruindkomsterne, og på grundlag heraf er foretaget følgende beregning af hustruindkomsternes gennemsnitlige størrelse.

Hustruindkomsternes gennemsnitlige størrelse varierer fra knapt 2 000 kr. i Holbæk til 2 800 kr. i Gladsakse, og i de øvrige kommuner ligger tallet mellem 2 100 kr. og 2 450 kr. Hustruindkomsterne er gennemgående noget større hos ægtepar uden børn end hos ægtepar med børn. Forskellen er 6—800 kr., i Gladsakse dog 1 200 kr.

Tabel 6. Hustruindkomsternes gennemsnitlige størrelse.

	Ægtepar uden børn	Ægtepar med børn	Ialt
	kr.	kr.	kr.
Odense	2 855	2 085	2 454
Esbjerg	2 409	1 869	2 125
Vejle	2 600	1 993	2 245
Herning	2 817	2 011	2 360
Holbæk	2 212	1 678	1 942
Gladsakse	3 435	2 228	2 790

Til belysning af forskellighederne i hustruindkomsternes størrelse er der i tabel 7 meddelt en procentvis fordeling, særskilt for ægtepar med og uden børn.

Tabel 7. Procentvis fordeling efter hustruens indkomst.

Hustruens indkomst	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
Ægtepar uden børn.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
– 500 kr.	10,4	14,9	11,1	12,4	18,4	7,4
500–1 000 -	11,2	14,2	13,8	12,4	17,0	8,3
1 000–2 000 -	18,3	23,9	19,8	18,4	21,9	14,6
2 000–3 000 -	14,5	13,6	12,2	15,3	14,0	11,8
3 000–4 000 -	18,5	11,6	18,7	10,4	12,4	15,5
4 000–5 000 -	15,6	10,6	16,8	16,1	7,1	19,8
over 5 000 -	11,5	11,2	7,6	15,0	9,2	22,6
Tilsammen...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ægtepar med børn.						
– 500 kr.	17,1	22,9	19,2	16,2	26,3	17,5
500–1 000 -	16,6	15,0	16,9	18,6	20,0	15,9
1 000–2 000 -	22,8	28,0	22,7	27,7	23,7	21,9
2 000–3 000 -	15,9	13,2	15,0	13,9	13,5	15,9
3 000–4 000 -	13,7	9,9	14,3	8,5	6,8	11,4
4 000–5 000 -	8,5	5,9	7,7	9,0	2,9	8,6
over 5 000 -	5,4	5,1	4,2	6,1	6,8	8,8
Tilsammen...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ialt ægtepar.						
– 500 kr.	13,9	19,2	15,8	14,5	22,4	12,8
500–1 000 -	14,0	14,6	15,6	15,9	18,5	12,4
1 000–2 000 -	20,6	26,0	21,5	23,7	22,7	18,5
2 000–3 000 -	15,2	13,4	13,8	14,5	13,8	14,0
3 000–4 000 -	16,0	10,7	16,2	9,3	9,6	13,3
4 000–5 000 -	11,9	8,1	11,5	12,1	5,0	13,8
over 5 000 -	8,4	8,0	5,6	10,0	8,0	15,2
Tilsammen...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Mellem en syvendedel (Odense og Herning) og godt en femtedel (Holbæk) af hustruindkomsterne er under 500 kr., men for mange af disse indkomster drejer det sig formentlig ikke om nogen egentlig årsindtægt, d. v. s. indtjent gennem hele året; de store hustmindkomster på over 5 000 kr. udgør i fire af de fem byer mellem 8—10 pot., i Gladsakse dog 15 pct. og i Vejle kun 6 pct. Den hyppigst forekommende hustruindkomst er i alle 6 kommuner mellem 1—2 000 kr., idet denne gruppe udgør 20—25 pct. af ægteparrene.

På grundlag af oplysningerne i arbejdstabel I er i tabel 8 for ægtepar med hustruindkomster foretaget en opdeling af den samlede indkomst i dens bestanddele: Mandens indkomst og hustruens indkomst; endvidere er givet oplysning om størrelsen af skatter og forsikringer samt ægteparrets samlede ansatte indkomst. Oplysningerne er meddelt som gennemsnitsbeløb pr. ægtepar for hver af de undersøgte kommuner.

Tabel 8. Opdeling i åen samlede indkomsts bestanddele for ægtefar med hustruindkomst.

	Ægteparrets samlede indkomst	Heraf		Ansat indkomst	Forskel-skatter, forsikringer
		mandens indkomst	hustruens indkomst		
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
Ægtepar uden børn					
Odense	9 485	6 630	2 855	7 775	1 710
Esbjerg	9 099	6 690	2 409	7 256	1 843
Vejle	8 766	6 166	2 600	7 098	1 668
Herning	9 592	6 775	2 817	7 917	1 675
Holbæk	8 628	6 416	2 212	6 829	1 799
Gladsakse	10 773	7 338	3 435	8 732	2 041
Jyderup	6 860	5 141	1 719	5 781	1 079
Skårup	6 383	4 839	1 564	5 522	861
Ølgod	7 692	6 097	1 595	6 112	1 580
Ægtepar med børn					
Odense	9 002	6 917	2 085	7 763	1 239
Esbjerg	9 013	7 144	1 869	7 363	1 650
Vejle	8 364	6 371	1 993	6 965	1 399
Herning	9 097	7 086	2 011	7 608	1 489
Holbæk	8 734	7 056	1 678	7 194	1 540
Gladsakse	9 933	7 705	2 228	8 191	1 742
Jyderup	7 508	6 139	1 369	6 383	1 125
Skårup	7 668	5 453	2 215	6 441	1 227
Ølgod	8 407	6 136	2 271	6 885	1 522
Ialt ægtepar					
Odense	9 234	6 780	2 454	7 656	1 578
Esbjerg	9 054	6 929	2 125	7 312	1 742
Vejle	8 531	6 286	2 245	7 020	1 511
Herning	9 311	6 951	2 360	7 742	1 569
Holbæk	8 682	6 740	1 942	7 013	1 669
Gladsakse	10 324	7 534	2 790	8 443	1 881
Jyderup	7 267	5 768	1 499	6 159	1 108
Skårup	6 995	5 121	1 874	5 960	1 035
Ølgod	8 139	6 121	2 018	6 595	1 544

I alle de undersøgte kommuner er mandens indtægt noget mindre blandt de barnløse ægtepar end blandt ægtepar med børn. (Det bemærkes påny, at ved barnløse ægteskaber forstås kun ægtepar, som ikke har børn under 15 år). Forskellen er i almindelighed 2—400 kr., i Holbæk dog 600 kr. og i Jyderup 1 000 kr.

I tabel 9 er der foretaget en beregning af, hvor mange procent hustruindkomsterne udgør af ægteparrenes samlede indkomster.

Tabel 9. Hustruens indkomst i joct. af ægteparrets samlede indkomst.

Hustruens indkomst	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Ægtepar uden børn						
– 500 kr.	4,0	3,6	4,3	4,1	4,6	3,4
500–1 000 -	9,9	10,3	10,3	10,2	9,7	8,3
1 000–2 000 -	18,4	18,3	18,2	19,6	19,2	16,1
2 000–3 000 -	27,9	27,3	29,7	23,8	27,6	25,5
3 000–4 000 -	35,8	35,9	36,7	35,4	35,8	33,5
4 000–5 000 -	40,7	38,6	43,3	40,2	40,0	38,5
over 5 000 -	46,1	46,6	46,9	47,6	46,5	46,3
Tilsammen...	30,1	26,5	29,7	29,4	25,6	31,9
Ægtepar med børn						
– 500 kr.	3,4	3,4	4,0	3,5	3,9	3,2
500–1 000 -	9,5	9,5	10,3	9,0	8,9	8,2
1 000–2 000 -	17,6	18,1	18,4	16,8	16,8	15,7
2 000–3 000 -	27,1	26,4	29,1	25,2	25,9	24,9
3 000–4 000 -	34,8	35,3	37,7	34,2	35,0	32,2
4 000–5 000 -	39,6	36,4	40,1	40,0	44,4	39,2
over 5 000 -	44,7	38,7	46,5	51,2	44,5	46,7
Tilsammen...	23,2	20,7	23,8	22,1	19,2	22,4
Ialt ægtepar						
– 500 kr.	3,6	3,5	4,1	3,7	4,1	3,3
500–1 000 -	9,6	9,9	10,3	9,4	9,3	8,2
1 000–2 000 -	17,9	18,2	18,6	17,6	17,9	15,8
2 000–3 000 -	27,5	26,8	29,3	24,6	26,7	25,1
3 000–4 000 -	35,4	35,6	37,2	34,8	35,4	32,9
4 000–5 000 -	40,3	37,7	42,0	40,1	41,2	38,7
over 5 000 -	45,6	43,4	46,7	48,8	45,7	46,4
Tilsammen...	26,6	23,5	26,3	25,4	22,4	27,0

Det fremgår heraf, at hustruindkomster udgør ca. 25 pct. af ægteparrenes samlede indkomst, noget mere for ægtepar uden børn og noget mindre for ægtepar med børn. Denne forskel i procenten forklares dels ved, at hustruindkomsterne — som det fremgår af tabel 8 — absolut set er større i ægteskaber uden børn, dels ved at mandens egen indkomst her er noget mindre end i ægteskaber med børn.

Af tabel 9 ses det videre, at des større hustruindkomst des større andel udgør hustruindkomsten af ægteparrets samlede indkomst, stigende fra nogle få procent til

henimod halvdelen, når hustruindkomsten er over 5 000 kr. Forholdene er meget ensartede indenfor alle fem byer samt Gladsakse, og også ret ensartede for ægtepar henholdsvis med og uden børn.

På indberetningsskemaerne var der stillet spørgsmål om antal børn henholdsvis under 6 år og i alderen 6—15 år. På grundlag af disse oplysninger er der foretaget en fordeling af ægteskaber med hustruindkomster efter deres samlede børnetal, og i følgende tabel 10 er resultaterne af denne opgørelse givet i form af en procentfordeling, og endvidere er anført det gennemsnitlige antal børn. Til sammenligning er anført tilsvarende tal for samtlige provinsbyer fra Departementets undersøgelser i 1947—48.

Tabel 10. Procentvis fordeling af selverhvervende hustruer efter børnetal.

	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse	Samtlige ægteskaber i provinsbyerne 1947–48
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
0 børn	48,0	47,5	41,6	43,3	49,7	46,5	47,0
1 barn	28,7	27,1	30,7	28,9	25,6	27,6	25,8
2 børn	15,2	14,8	18,7	17,8	16,0	16,6	17,4
3 —	5,5	6,9	5,8	6,5	6,2	6,3	6,5
4 — og derover	2,6	3,7	3,2	3,5	2,5	3,0	3,3
Tilsammen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gennemsnitligt ant. børn	0,88	0,95	1,00	1,00	0,88	0,93	0,95

Tallene tyder på, at i ægteskaber, hvor hustruen har selverhverv, er antallet af børn omtrent det samme som i de øvrige ægteskaber.

Tabel 11. Procentvis fordeling efter antal børn henholdsvis under og over 6 år.

	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Ægtepar med børn under 6 år.						
1 barn under 6 år	79,4	74,7	76,6	74,1	79,0	76,9
2 børn — —	17,5	20,8	19,5	21,5	19,0	20,1
3 — — —	2,8	3,6	3,5	4,2	2,0	2,6
4 — — —	0,3	0,6	0,4	–	–	0,3
5 — og flere under 6 år	–	0,3	–	0,2	–	0,1
Ialt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ægtepar med børn over 6 år						
1 barn over 6 år	64,9	58,6	65,5	63,3	60,5	61,3
2 børn — —	26,0	27,6	26,5	26,6	29,6	29,6
3 — — —	6,8	9,3	5,4	7,1	7,9	7,0
4 — — —	1,9	3,6	2,4	2,5	1,7	1,7
5 — og flere over 6 år	0,4	0,9	0,2	0,5	0,3	0,4
Ialt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I foranstående tabel 11 er dernæst på grundlag af oplysningerne i arbejdstabel I foretaget en procentvis fordeling efter antallet af børn henholdsvis under 6 ar og 6—15 år. Det præciseres, at tallene her ikke giver nogen fordeling af det samlede børnetal.

Blandt ægtepar med små børn har 75—80 pct. eet barn under 6 år og omkring 20 pct. har 2 børn under 6 år, medens kun 2—4 pct. har 3 eller flere børn under 6 år. Blandt ægtepar med børn i alderen 6—15 år er børneantallet noget større, således har 8—12 pct. af disse ægtepar 3 eller flere børn over 6 år.

Det fremgår af tallene i arbejdstabel I, at med et stigende børnetal vil hustruindkomsterne formindskes noget, men forskellighederne findes praktisk taget kun i ægteskaber med små børn under 6 år, jfr. følgende tabel:

Tabel 12. Gennemsnitlig hustruindkomst.

	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
I ægteskaber med børn under 6 år.						
1 barn under 6 år	1 960	1 770	1 880	1 870	1 560	2 110
2 børn — —	1 690	1 610	1 750	1 500	1 660	1 700
3 — — — —	1 500	1 520	1 450	1 340	–	1 350
I ægteskaber med børn over 6 år.						
1 barn over 6 år	2 180	2 070	2 080	2 310	1 590	2 400
2 børn — — —	2 160	1 680	1 960	1 890	1 730	2 230
3 — — — —	2 170	1 910	1 960	2 220	1 940	2 410

Det fremgår endvidere af tabellen, at hustruindkomsterne gennemgående er noget mindre, hvor der findes små børn under 6 år.

Til belysning af sidstnævnte forhold er foretaget beregningerne i tabel 13.

Tabel 13. Procentdel af ægteskaber med hustruindkomst.

	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
0 børn	34,7	23,0	21,5	44,6	29,2	39,9
1 barn	35,6	24,4	26,0	45,6	28,4	38,2
2 børn	27,4	15,7	23,9	34,1	24,2	30,9
3 —	33,3	16,0	24,4	27,3	21,5	26,3
4 — og flere	34,6	16,7	23,9	38,0	20,2	30,6
Ialt med børn	32,4	19,4	25,0	38,2	25,5	33,5
Tilsammen	33,5	20,9	23,4	40,7	27,2	36,2

Der er gennemgående forholdsvis lige mange selverhvervende hustruer i barnløse ægteskaber og i ægteskaber, hvor der er 1 barn, i 4 af byerne er andelen endog en kende større, hvor der er 1 barn. Derimod er hustruindkomsterne væsentlig sjældnere, hvor der

findes 2 børn, og i Herning, Holbæk og Gladsakse fortsættes denne linie til ægteskaber med 3 børn, medens der i Esbjerg og Vejle ikke er nogen forskel mellem ægteskaber med 2 og 3 børn, og i Odense er der endog væsentlig flere selverhvervende hustruer i ægteskaber med 3 børn end med 2 børn. For de børnerige ægteskaber med 4 eller flere børn er billedet mere broget — hvilket kan skyldes, at det her drejer sig om forholdsvis få ægteskaber, hvor tilfældigheder kan påvirke tallene — men der synes i hvert fald ikke at være nogen tendens til, at hustruernes selverhverv i disse ægteskaber er mindre hyppige end i ægteskaber med 2 børn.

I tabel 14 er der givet en procentvis fordeling efter arten af hustruernes selverhverv.

Tabel 14. Procentvis fordeling efter arten af hustruernes selverhverv.

	Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
1. Lærerinde	1,2	2,6	1,0	0,8	2,0	2,2
2. Liberale erhverv	1,7	2,6	1,8	0,7	5,7	1,9
3. Underordnet kontorpersonale	8,7	7,8	6,8	4,0	10,8	16,1
4. Arbejdersker	32,8	32,6	48,6	12,7	12,9	20,7
5. Syersker	10,5	5,2	4,2	51,3	5,0	10,2
6. Ekspeditricer	4,1	7,2	7,1	2,3	8,1	6,9
7. Husgerning	1,9	2,5	5,8	0,4	15,4	1,1
8. Rengøring	11,5	11,3	11,1	6,8	20,8	8,5
9. Andre erhverv	20,5	25.2	12,7	15,4	19,3	19,8
10. Uoplyst	7,1	3,0	0,9	5,6	–	12,6
Ialt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Der er ret betydelige forskelligheder mellem kommunerne med hensyn til de selverhvervende hustruers arbejde, men i nogen grad forklares det ved, at gruppen uoplyst varierer fra 13 pct. i Gladsakse til 0—1 pct. i Holbæk og Vejle. Det er dog øjensynligt, at i en by som Vejle er de selverhvervende hustruer overvejende beskæftiget som arbejdersker, nemlig halvdelen af samtlige, og i Odense og Esbjerg udgør arbejderskerne også en betydelig andel, ca. en trediedel, medens arbejdersker i Gladsakse kun udgør en femtedel og i Herning og Holbæk endog kun 13 pct. For Hernings vedkommende må dog i denne forbindelse gøres opmærksom på, at over halvdelen af de selverhvervende hustruer er beskæftiget som syersker. løvrigt kan fremhæves, at i Gladsakse er forholdsvis mange beskæftiget som underordnet kontorpersonale, og i Holbæk er over en trediedel beskæftiget ved husgerning og rengøring.

I tabel 15 er der foretaget en procentvis fordeling efter mandens erhverv, og til sammenligning er givet de tilsvarende procenttal fra den almindelige indkomststatistik for samtlige mandlige forsørgere.

Blandt de selvstændige erhvervsdrivende er der forholdsvis få med hustruindkomster, men her må erindres om, at en hustru, som hjælper med i mandens bedrift, ikke optræder med hustruindkomst. I gruppen Andre er ligeledes forholdsvis få hustruindkomster, hvilket forklares ved, at denne gruppe bl. a. omfatter ældre personer ude af erhverv (aldersrentemodtagere, pensionister, rentiers o. l.).

Derimod er der blandt almindelige arbejdere forholdsvis mange hustruindkomster, medens funktionærer, samt kontor- og butikspersonale indtager en mellemstilling.

Tabel 15. Procentvis fordeling efter mandens erhverv.

Mandens erhverv.		Odense	Esbjerg	Vejle	Herning	Holbæk	Gladsakse
		pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Selvstændige erhvervsdrivende	a.	10,2	7,7	10,4	17,8	10,2	13,0
	b.	17,8	14,5	16,9	24,8	20,4	15,5
Butikspersonale	a.	6,4	5,5	4,4	5,7	4,7	6,4
	b.	6,8	4,5	5,2	6,2	5,0	5,3
Andre funktionærer	a.	3,5	5,4	2,6	4,3	5,1	7,1
	b.	4,9	5,2	3,5	4,1	4,5	7,5
Svende og arbejdere	a.	46,6	33,1	45,3	32,4	33,6	30,7
	b.	35,2	25,2	33,6	25,1	24,4	30,7
Arbejdsmænd uden nærmere angivelse	a.	11,1	20,9	16,6	18,6	16,9	10,7
	b.	6,7	13,3	10,7	12,5	12,5	8,7
Chauffører	a.	5,2	4,5	4,9	3,6	6,1	5,8
	b.	3,7	3,5	3,5	2,4	4,0	4,6
Adm.- og kontorpersonale	a.	6,2	4,5	4,6	5,3	5,6	9,9
	b.	6,5	4,6	5,0	5,8	5,0	7,9
Trafikfunktionærer	a.	2,7	4,5	3,9	4,0	5,0	5,0
	b.	3,5	4,7	3,5	4,1	4,1	4,2
Andre	a.	8,1	13,9	7,3	8,3	12,8	11,4
	b.	14,9	24,5	18,1	15,0	20,1	15,6
Ialt...		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

a = Fordeling af mænd med selverhvervende hustruer.
b = — - samtlige mandlige forsørgere.

I tabel 16 er beregnet den gennemsnitlige indkomst for de forskellige grupper af hustruerhverv, og mændenes gennemsnitsindkomster er ligeledes anført. Det fremgår heraf, at lærerinder har den højeste hustruindkomst, og for kvinder i andre liberale erhverv samt underordnet kontorpersonale ligger indkomsten ligeledes forholdsvis højt. Det fremgår videre, at de pågældende hustruers mænd også har forholdsvis høje indkomster, således

Tabel 16. Gennemsnitlig indkomst.

Hustruens erhverv.	Odense		Esbjerg		Vejle	
	Mandens indkomst	Hustruens indkomst	Mandens indkomst	Hustruens indkomst	Mandens indkomst	Hustruens indkomst
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
Lærerinder	11 565	5 876	9 328	4 690	8 612	5 333
Liberale erhverv	10 522	3 165	10 932	3 340	9 493	4 252
Underordnet kontorpersonale	7 691	3 682	8 304	3 360	7 227	2 973
Arbejdersker	6 204	2 769	6 311	2 061	5 984	2 493
Syersker	6 646	2 252	6 835	1 882	6 016	1 841
Ekspeditricer	7 282	2 358	7 307	1 914	6 824	1 861
Husgerning	5 940	1 726	5 735	1 606	5 855	1 144
Rengøring o. l.	6 676	1 334	6 435	1 317	6 173	1 025
Andre erhverv	6 835	2 222	6 921	2 113	6 351	2 264
Uoplyste erhverv	6 781	1 761	6 908	860	7 595	2 305
Ialt...	6 780	2 454	6 929	2 125	6 286	2 245

Tabel 16 (fortsat). Gennemsnitlig indkomst.

Hustruens erhverv.	Herning		Holbæk		Gladsakse	
	Mandens indkomst	Hustruens indkomst	Mandens indkomst	Hustruens indkomst	Mandens indkomst	Hustruens indkomst
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
Lærerinder	11 257	3 269	10 054	5 759	8 724	5 387
Liberale erhverv	10 517	2 420	8 019	2 580	8 207	3 504
Underordnet kontorpersonale	8 857	3 015	8 092	2 704	7 903	4 034
Arbejdersker	6 340	3 054	6 274	1 456	7 174	2 854
Syersker	6 579	2 248	5 911	1 350	7 398	2 422
Ekspeditricer	9 443	2 069	7 120	2 248	7 540	2 539
Husgerning o. l.	5 548	3 518	5 961	1 179	6 941	1 879
Rengøring o. l.	6 152	1 402	6 442	1 016	7 749	1 618
Andre erhverv	7 470	2 803	6 559	2 877	7 388	2 725
Uoplyste erhverv	7 946	1 171	–	–	7 594	1 950
Ialt	6 951	2 360	6 740	1 942	7 534	2 790

at ægteparrenes samlede indkomster er væsentlig større end de øvrige ægtepars. Derimod har kvinder, som er beskæftiget ved husgerning og rengøring, en forholdsvis lille indkomst, og deres mænds indkomster synes også at ligge i underkanten; det bør vel bemærkes, at indkomsterne i de her nævnte hustruerhverv er noget mindre kontrollable end i de fleste andre erhverv.

I tabel 17 er meddelt oplysninger om kombinationen af mandens og hustruens erhverv. Det fremgår, at når manden tilhører arbejderklassen, er hustruen i Odense, Esbjerg og Vejle samt Gladsakse relativt ofte arbejderske, i Herning syerske og i Holbæk beskæftiget ved husgerning eller rengøring. Når manden tilhører kontorgruppen, er hustruen også relativt ofte i denne gruppe, undtagen i Herning, hvor hun oftest er syerske.

Tabel 17. Hustruerhvervenes relative fordeling efter mandens erhverv.

Mandens erhverv	Hustruens erhverv										
	Lærerinder	Liberale erhverv	Underord. kontorpers.	Arbejdersker	Syersker	Ekspeditricer	Husgerning	Rengøring o. l.	Andre erhverv	Uoplyste erhverv	Tilsammen
Odense.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
1. Selvst. i håndværk og industri	0,9	1,8	10,8	25,7	11,2	4,6	1,9	7,2	24,5	11,4	100,0
2. Butikspersonale	0,8	1,9	18,9	19,6	9,3	8,8	1,9	5,3	24,9	8,6	100,0
3. Andre funktionærer	1,1	1,1	10,5	23,5	11,2	6,7	1,9	9,3	26,5	8,2	100,0
4. Svende og arb. iøvr.	0,1	0,6	5,4	39,4	11,6	3,5	1,5	14,4	18,3	5,2	100,0
5. Arbejdsmænd u. n. a.	–	0,7	0,8	46,5	9,0	0,5	3,1	14,2	18,4	6,8	100,0
6. Chauffører	–	0,8	3,2	39,9	11,5	2,2	2,0	14,2	21,5	4,7	100,0
7. Adm. og kontorpersonale	4,4	5,3	33,3	8,4	6,3	11,2	1,2	3,4	19,8	6,7	100,0
8. Trafikfunktionærer	–	1,9	12,6	22,8	12,6	5,4	1,0	10,7	25,7	7,3	100,0
9. Andre erhverv	9,2	6,8	10,3	16,2	7,6	3,4	3,4	6,7	23,7	12,7	100,0
Tilsammen	1,2	1,7	8,7	32,8	10,5	4,1	1,9	11,5	20,5	7,1	100,0

Mandens erhverv	Hustruens erhverv										
	Lærerinder	Liberale erhverv	Underord. kontorpers.	Arbejderske	Syersker	Ekspeditricer	Husgerning	Rengøring o. l.	Andre erhverv	Uoplyste erhverv	Tilsammen
Esbjerg.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
1. Selvst. i håndværk og industri	0,6	5,8	12,1	28,9	8,1	9,2	1,2	6,4	24,3	3,4	100,0
2. Butikspersonale	0,8	4,1	14,6	15,5	6,5	17,1	4,9	3,2	32,5	0,8	100,0
3. Andre funktionærer	3,3	4,1	7,4	27,3	8,3	5,0	2,5	9,9	28,9	3,3	100,0
4. Svende og arb. iøvr.	0,5	1,2	6,2	35,6	5,2	8,1	1,6	12,9	26,5	2,2	100,0
5. Arbejdsmænd u. n. a.	–	0,2	1,7	45,9	3,4	3,6	3,8	16,9	20,9	3,6	100,0
6. Chauffører	–	–	3,0	40,6	4,0	5,9	3,0	15,8	23,7	4,0	100,0
7. Adm. og kontorpersonale	6,9	6,9	36,6	8,9	6,0	8,9	2,0	–	17,8	6,0	100,0
8. Trafikfunktionærer	1,0	3,9	12,6	16,5	7,8	5,8	2,9	10,7	34,9	3,9	100,0
9. Andre erhverv	12,5	5,8	6,7	26,6	3,9	6,4	2,2	8,0	24,7	3,2	100,0
Tilsammen	2,6	2,6	7,8	32,6	5,2	7,2	2,5	11,3	25,2	3,0	100,0
Vejle.											
1. Selvst. i håndværk og industri	0,6	2,5	11,8	41,6	7,4	7,4	4,4	8,1	16,2	–	100,0
2. Butikspersonale	–	2,9	23,2	24,6	5,8	14,5	4,4	4,3	17,4	2,9	100,0
3. Andre funktionærer	–	2,5	7,5	35,0	5,0	12,5	5,0	20,0	7,5	5,0	100,0
4. Svende og arb. iøvr.	0,2	0,7	2,7	54,7	3,8	8,1	5,0	11,9	12,5	0,4	100,0
5. Arbejdsmænd u. n. a.	–	0,4	0,4	64,3	3,1	1,6	8,9	12,4	8,5	0,4	100,0
6. Chauffører	–	–	3,9	58,4	2,6	2,6	9,1	13,0	10,4	–	100,0
7. Adm. og kontorpersonale	4,3	7,0	35,2	15,5	1,4	14,1	–	2,8	15,5	4,2	100,0
8. Trafikfunktionærer	1,7	–	6,7	36,7	3,3	13,3	6,7	11,6	18,3	1,7	100,0
9. Andre erhverv	7,9	8,8	13,2	24,5	6,1	2,6	8,8	12,3	14,0	1,8	100,0
Tilsammen	1,0	1,8	6,8	48,6	4,2	7,1	5,8	11,1	12,7	0,9	100,0
Herning.											
1. Selvst. i håndværk og industri	1,0	1,0	6,2	8,2	50,4	2,4	–	3,8	18,8	8,2	100,0
2. Butikspersonale	1,1	1,1	7,5	8,6	40,9	9,7	2,1	1,1	24,7	3,2	100,0
3. Andre funktionærer	–	1,4	–	15,7	52,9	5,7	2,9	4,3	14,3	2,8	100,0
4. Svende og arb. iøvr.	–	–	3,0	16,7	54,4	1,5	0,2	6,6	13,9	3,7	100,0
5. Arbejdsmænd u. n. a.	–	0,3	–	16,7	50,8	0,3	0,3	13,8	12,5	5,3	100,0
6. Chauffører	–	–	3,4	10,2	57,6	1,7	–	8,5	15,2	3,4	100,0
7. Adm. og kontorpersonale	4,6	1,1	18,2	3,4	40,9	5,7	–	2,3	15,9	7,9	100,0
8. Trafikfunktionærer	–	1,5	7,6	9,1	45,4	1,5	–	10,6	18,2	6,1	100,0
9. Andre erhverv	3,7	2,9	1,5	8,0	54,8	0,7	0,7	4,4	13,1	10,2	100,0
Tilsammen	0,8	0,7	4,0	12,7	51,3	2,3	0,4	6,8	15,4	5,6	100,0
Holbæk.											
1. Selvst. i håndværk og industri	–	4,4	18,9	4,4	8,9	12,2	11,1	16,7	23,4	–	100,0
2. Butikspersonale	5,3	7,9	15,8	5,2	7,9	7,9	13,2	5,2	31,6	–	100,0
3. Andre funktionærer	2,1	4,2	12,5	22,9	2,1	12,5	22,9	8,3	12,5	–	100,0
4. Svende og arb. iøvr.	0,3	3,1	9,5	14,2	4,1	7,8	18,6	23,4	19,0	–	100,0

Tabel 17 (fortsat). Hustruerhvervenes relative fordeling efter mandens erhverv.

Mandens erhverv	Hustruens erhverv										
	Lærerinder	Liberale erhverv	Underord. kontorpers.	Arbejdersker	Syersker	Ekspeditricer	Husgerning	Rengøring o. l.	Andre erhverv	Uoplyste erhverv	Tilsammen
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
5. Arbejdsmænd u. n. a.	–	3,4	2,0	27,5	2,7	2,0	18,1	30,9	13,4	–	100,0
6. Chauffører	1,8	9,3	–	9,3	5,5	14,8	7,4	27,8	24,1	–	100,0
7. Adm. og kontorpersonale	4,1	10,2	47,0	–	2,0	14,3	2,0	6,1	14,3	–	100,0
8. Trafikfunktionærer	–	6,8	6,8	9,1	11,4	9,1	20,4	27,3	9,1	–	100,0
9. Andre erhverv	9,8	12,5	8,0	3,6	6,3	5,3	11,6	15,2	27,7	–	100,0
Tilsammen	2,0	5,7	10,8	12,9	5,0	8,1	15,4	20,8	19,3	–	100,0
Gladsakse.											
1. Selvst. i håndværk og industri	1,5	2,2	16,4	16,7	11,8	5,9	2,4	6,6	23,3	13,2	100,0
2. Butikspersonale	1,0	1,5	25,7	8,9	10,4	14,4	1,5	4,4	18,8	13,4	100,0
3. Andre funktionærer	1,3	1,8	17,4	24,5	13,4	7,6	–	6,7	18,8	8,5	100,0
4. Svende og arb. iøvr.	0,4	0,5	10,5	27,1	10,8	7,3	0,9	11,0	18,3	13,2	100,0
5. Arbejdsmænd u. n. a.	–	–	2,7	35,9	8,3	4,2	6,9	13,3	20,5	14,2	100,0
6. Chauffører	–	0,6	8,2	24,7	11,0	5,5	2,2	14,8	23,1	9,9	100,0
7. Adm. og kontorpersonale	4,8	2,3	44,9	4,8	6,8	7,4	0,3	0,6	17,4	10,7	100,0
8. Trafikfunktionærer	1,3	1,9	11,5	18,5	10,8	7,0	1,9	9,5	26,1	11,5	100,0
9. Andre erhverv	10,4	7,3	18,0	11,6	9,0	5,3	0,8	5,9	18,0	14,3	100,0
Tilsammen	2,2	1,9	16,1	20,7	10,2	6,9	1,1	8,5	19,8	12,6	100,0

Vedrørende de arbejdende enlige kvinder med børn foreligger der som foran omtalt ingen oplysninger fra Odense og de tre småkommuner. For de øvrige kommuner er antallet følgende:

Tabel 18. Antal arbejdende enlige kvinder med børn.

Esbjerg	306
Vejle	303
Herning	72
Holbæk	116
Gladsakse	341

Ved sammenligning med tabel 1 fremgår det, at antallet af arbejdende enlige kvinder med børn kun er 10—15 pct. af de selverhvervende hustruer.

I arbejdstabellerne er meddelt forskellige oplysninger svarende til de for de gifte kvinder opstillede, men da det drejer sig om et forholdsvis lille antal kvinder, skal der kun fremhæves enkelte hovedtal. Det bemærkes, at der på spørgeskemaerne ikke var spurgt om civilstanden, således at man ikke kan fordele efter ugifte, fraskilte og separerede samt enker. Den gennemsnitlige indkomst er vist i følgende tabel 19.

Ved sammenligning med tabel 6 fremgår det, at de enlige kvinders indkomst er væsentlig større end de gifte kvinders, en naturlig følge af, at de enlige kvinders indkomst som regel er husstandens eneste indkomst.

Tabel 19. Gennemsnitlig indkomst for arbejdende enlige kvinder med børn.

	kr.
Esbjerg	3 880
Vejle	3 260
Herning	4 910[1])
Holbæk	3 250
Gladsakse	3 920

[1]) Der er bortset fra 3 kvinder med meget store indkomster.

De enlige kvinders erhverv er stort set de samme som hustruerhvervene, dog er der blandt de enlige kvinder forholdsvis færre „arbejdersker", og i Holbæk og Gladsakse lidt flere under gruppen „andre erhverv".

Endelig skal anføres det gennemsnitlige børneantal.

Tabel 20. Gennemsnitligt børneantal for:

	Arbejdende enlige kvinder med børn	Selverhvervende hustruer
Esbjerg	1,57	1,81
Vejle	1,49	1,71
Herning	1,40	1,76
Holbæk	1,29	1,99
Gladsakse	1,65	1,87

Det ses, at det gennemsnitlige børneantal er noget mindre end, hvad der er konstateret for de selverhvervende hustruer med børn.

Einar Cohn.

Henry Stjemqvist.

Bilag 4 b.

Hvad „sparer" man ved at „skrabe"?

En undersøgelse foretaget af fællesorganisationen af almennyttige boligselskaber.

Standarden i nybyggeriet er i disse år et tilbagevendende diskussionsemne i det offentlige liv her i landet. En vågen interesse for dette spørgsmål er i sig selv velmotiveret — ikke mindst i en tid, hvor 90 pct. af de opførte lejligheder er afhængig af statslig financiering. På baggrund af bolignøden og de høje huslejer spørger man navnlig de mennesker og insitutioner, som har ansvar for det almennyttige byggeris udformning og udstyr, om der dog ikke kunne spares mere på de goder, som alligevel kun et mindretal at befolkningen råder over. Der er ingen tvivl om, at grundlaget for spørgsmålet ofte er en tiltagende skyldfølelse overfor de mange medborgere, som fortsat må bo dårligt — i flere henseender måske dårligere end deres oldeforældre. Der er heller ingen tvivl om, at baggrunden for spørgsmålet er den rigtige iagttagelse, at nybyggeriet adskiller sig fra den ældre boligmasse ved dels at være dyrere og dels bedre udstyret.

Tilbøjeligheden til at ..skrabe" nybyggeriet ud fra løse formodninger om, at det bedre udstyr er en væsentlig årsag til den højere leje, synes at være en af den ofientlige boligpolitiks uundgåelige børnesygdomme.

Objektive talmæssige vurderinger vedr. anskaffelsessummen og huslejens afhængighed af udstyrsstandarden er mere komplicerede at foretage end man skulle tro, og foreligger derfor kun sjældent.

Det er ud fra dette synspunkt, at Fællesorganisationen med assistance fra Byggeriets Beregnings Institut har ladet foretage de nedenfor anførte beregninger. Grundlaget for beregningerne er det samme, som er anvendt af Statens Byggeforskningsinstitut ved udarbejdelsen at pjecen om byggeprisens bestanddele.

Den økonomiske argumentation, der supplerer mere omfattende boligmæssige vurderinger i relation til spørgsmålet om standarden i nybyggeriet og går i spand med ansvarsfølelsen overfor fremtiden, får kun gennem beregninger som de foreliggende mulighed for åt gøre sig gældende på lige fod med kortsynede politiske vnrderinger og blinde følelser.

Uden forklejnelse af de argumenter, der kan hentes fra beregningerne, kan det dog fastslås, at der kun findes eet virkelig probat middel mod „skrabesygen", og det er en forstærket indsats mod dårlige boligforhold gennem sanering, modernisering og forbedring iøvrigt af den bestående boligmasse side om side med øget nybyggeri. Thi kun ad denne vej fjerner man den egentlige årsag til boligpolitikkens dårlige samvittighed.

Denne kur kræver imidlertid tid og ofre. Og den slags sparer man på i fælleshusholdninger, indtil det går op for et flertal, at det også er ens egne børn, det gælder.

Ved den foreliggende undersøgelse af de „moderne bekvemmeligheders" indflydelse på byggeudgift og husleje har man til disse bekvemmeligheder henregnet: centralvarme,

maskinvaskeri, affaldsskakt, faste skabe, badekar, rustfri stålvask, fliser i køkken og bad, varmtvandsinstallationer samt skabe og skuffer i køkken udover det i jævnt byggeri sædvanlige.

Følgende opstilling dannede grundlag for undersøgelsen:

Moderne bekvemmeligheder:	*Erstatning si nstallationer:*
a) *badekar,* afløb herfra bl.-batteri med bruser	bruser m. bl. batteri
b) *vægfliser* i badeværelse -f indmuring af kar	vægpuds oliemaling på vægge terrazzovinduesplade
c) *stålvask* i køkken	alm. emaill. køkkenvask
d) *vægfliser* i køkken	vægpuds oliemaling på vægge
e) *garderobeskabe* snedkerarbejde malerarbejde	gulvbelægning pladeskillerum i st. f. dørhul fodpaneler malerarbejde
f) *affaldskakte:* murerarbejde blikkenslagerbejde smedearbejde	ingen
g) *maskinvaskeri:* vaskemaskiner centrifuger fliseskyllekar regnet i ekstra vandhane v. skyllekar strygemaskine borde i strygerum ekstra gasinstallation el-installation blikkenslagerarb. (aftræksrør)	træ-skyllekar (der er ikke regnet med opstilling af gasvaskekedel, da en sådan var medforvejen)
h) *varmt vand:* ledninger beholdere rørisolering el-installation malerarbejde	ingen
i) *centralvarme:* varmeinstallation skorsten brændselsrum m. in. jerndør i brændselsrum malerbejde el-installation særlige vinduesbrystninger rørisolering	skorsten kakkelovnsfliser og kældervinduer kakkelovne malerarbejde glarmesterarbejde smedearbejde tagarbejde*) tømrerarbejde jernbetonarbejde
k) *1 skab* og 4 skuffer i køkken	del af bordplade og 1 låge

*) Ved ændringer fra centralvarme til kakkelovne er der regnet med, at man inddrager pulterrum i kælderen til brændselsrum og til erstatning herfor udfører taget som vinkeltag, dækket med tagsten, og i loftsrummet indretter pulterrum. Hvis dette vinkeltag blev dækket med eternitbølgeplade i stedet for med tegl, ville byggeudgiften blive 122,08 kr. mindre pr. lejlighed og 1,66 kr. mindre pr. m^2, svarende i årlig husleje til 4,60 kr. pr. lejlighed og 0,063 kr. pr. m^2.

Med hensyn til de lejlighedsarealer, der indvindes ved at fjerne badekar og faste skabe, skal det nævnes, at disse arealer bevares med den begrundelse, at der stadig skal være mulighed for at installere badekar, og at den plads, det faste skab **optager,** vil blive optaget af et af lejeren medbragt lost skab.

Vand-, gas-, elektricitet-, W.C.- og håndvaskeinstallationer er derimod af så gammel dato, at disse installationers tilstedeværelse er betragtet som ufravigelige krav til enhver almindelig bolig.

Endvidere har man holdt spørgsmål om „skrabning“ ved undladelse af hensigts-

mæssig varmeisolering, herunder vinduer med 2 lag glas, ved brug af fyldningsdøre i stedet for glatte døre og ved brug af fyldningsdøre i stedet for glatte døre og ved brug af fyrretræsgulve i stedet for bøgebræddegulve udenfor undersøgelsen.

Undersøgelsen er udført således, at der fra udgifterne til de „moderne bekvemmeligheder" er trukket „erstatnings-installationer" og differencen udtrykker derved den faktiske merudgift, som de „moderne bekvemmeligheder" repræsenterer.

Beregningerne vedrører en $2^1/_2$ værelses lejlighed på 73,56 m^2 brutto-etageareal (samlet håndværkerudgift 367,03 kr. pr. m^2).

Undersøgelsens resultater.

	Besparelse i byggeudgift kr. pr. lejl.	Besparelse i byggeudgift kr. pr. m^2	Besparelse i årlig husleje højst kr. pr. lejl.	Besparelse i årlig husleje højst kr. pr. m^2
a) *badekar udgår*, blandingsbatteri ændres fra kar + bruser til bruser	307,41	4,18	11,59	0,16
b) *fliser i badeværelse udgår*, vægge oliemales	414,26	5,64	15,63	0,21
c) *stålvask i køkken udgår* og erstattes med emailleret jernvask	55,58	0,75	2,10	0,03
d) *fliser i køkken udgår*, vægge over borde oliemales	76,59	1,05	2,89	0,04
e) *faste garderobeskabe udgår*	297,40	4,05	11,21	0,15
f) *affaldsskakte udgår*	205,59	2,80	7,75	0,11
g) *maskinvaskeri udgår*	393,85	5,36	14,95	0,20
h) *varmt vand udgår*, blandingsbatteri i køkken ændres til enkelt bane	366,67	4,99	13,82	0,19
i) *centralvarme udgår*, erstattes med kakkelovne, skorstene tilgår, taget, som før var et lavt bølgeeternittag, må laves om til højt tegltag for at skaffe plads til både brændsels- og pulterrum	1798,38	24,45	67,80	0,92
k) *1 skab og 4 skuffer i køkken udgår*	142,68	1,94	5,38	0,07
	4058,71	55,21	153,02	2,08

Beregningerne viser taget under eet, at der i håndværkerudgift ved at „skrabe" samtidig på alle de 10 nævnte måder kun „spares" 55,21 kr. pr. m^2, svarende til ca. 15 pct. af den samlede håndværkerudgift.

Den hertil svarende nedgang i huslejen bliver relativt meget mindre som følge af, at håndværkerudgiften kun udgør en del af anskaffelsessummen (ca. $^4/_5$), og kapitaludgiften igen kun en del af huslejen (ca. $^2/_3$).

De anførte tal vedrørende nedgang i huslejen i almennyttigt byggeri ved „skrabning" kan ikke være af tilsvarende almengyldighed som beregningerne vedrørende besvarelsen i byggeudgiften. Tallene ligger formentlig i overkanten af den mulige besparelse.

Man har bl. a. forudsat, at kreditforeningslån, hypotekforeningslån og statslån reduceres i samme forhold ved „skrabning", således at den omtrentlige besparelse i huslejen kan beregnes på grundlag af en uændret gennemsnitlig ydelse på kapitalen. Hvis man i stedet havde taget udgangspunkt i den ofte fremsatte — men uholdbare — påstand om, at de moderne bekvemmeligheder (den øverste del af byggeudgiften) finan•cieres udelukkende ved statslån, ville besparelsen i husleje pr. m^2 årlig kun udgøre 1,48 kr. mod de anførte 2,08 kr.

Beregningerne vedrørende huslejen omfatter iøvrigt overhovedet ikke forskydninger i de egentlige driftsudgifter, idet man ikke har tilstrækkeligt materiale til at vurdere disse. Det er dog velkendt, at oliemalede vægge kræver større udgifter til vedligeholdelse end fliser, ligesom bortfald af affaldsskakte og centralvarme forøger rengørings- og vedligeholdelsesudgifterne på ejendommen (koksopbæring griser f. eks. stærkt på trapperne).

Det er givet, at den besparelse, der fremkommer i huslejen ved „skrabning", modsvares ikke alene af forøget besvær, men også af forøgede udgifter for beboerne på anden måde både i form af eengangsudgifter (eksempel: til faste skabs- og skuffemøbler) og i form af større driftsudgifter (eksempel: varmt bad). Alle disse forhold må naturligvis også tages med i overvejelserne.

Det er også nødvendigt at tage i betragtning, at udgiften ved senere at installere f. eks. centralvarme og varmt vand langt overstiger installationsudgiften, når denne afholdes straks (eksempel: skorstenene overfløddiggøres).

Først og sidst må man have i tankerne, at det årlige boligbyggeri, selv når det er størst, udgør en tilvækst på mindre end 2 pct. til den bestående boligmasse, samt at saneringen i en årrække har været helt forsømt. Under sådanne omstændigheder bliver det dyrt at bygge boliger, der ikke er på højde med tidens teknik.

Levnedsmiddelindustrien og hjemmets madlavning.

Resumé af et foredrag, som lederen af Svenska Instituttet för Konserveringsforskning, docent *Georg Borgström*, holdt den 30. april 1951. Foredraget, som var arrangeret af Danske Kvinders Nationalråd og Udvalget vedrørende kollektive anlæg, er i sin helhed trykt i „Konserves", januar—marts 1952.

Fremskridtene på levnedsmiddelområdet er sket lidt efter lidt, og det er derfor først, når man sammenligner forholdene i dag med dem, som rådede f. eks. for 20 år siden, at man opdager, at der i virkeligheden har fundet en enorm udvikling sted. De små fremskridt har karakteren af en evolution, men tilsammen udgør de en revolution med dybtgående konsekvenser også for madlavningen i hjemmet. Alligevel har husholdningerne i vore lande endnu kun i begrænset omfang draget nytte af denne gennemgribende forandring på levnedsmiddelområdet. I Amerika er forbruget af konserves derimod steget meget stærkt. I U.S.A. er det nu 85 % højere end før krigen, og i Canada anvendes der 7 gange så meget konserves som for 25 år siden.

Anvendelsen af konserves er en af forudsætningerne for selvbetjeningsbutikkernes succes. I dag har over 200 forretninger i Sverige indført selvbetjening, men i U.S.A. foregår mere end 75 pct. af levnedsmiddelforsyningen gennem selvbetjeningsbutikker. Svenske undersøgelser viser, at der spares meget tid ved at købe ind i selvbetjeningsbutikker. En del af tidsbesparelsen beror dog på, at man i selvbetjeningsbutikkerne kan købe „alt på eet sted", og dette kunne naturligvis også opnåes uden selvbetjening.

For mange kvinder er udviklingen mod stadig flere færdigpakkede ting og mere konserves temmelig chokerende. Man har vænnet sig til at tage på varerne, lugte til dem, kontrollere vægten o. s. v., men ser man nøgternt på sagen, så tilhører en sådan købeteknik den tidsalder, der gik før køleteknikken, konserveringsteknikken og pakkemaskinerne. De nye distributionsformer muliggør en bedre planlægning af det huslige arbejde. Man behøver ikke at gøre indkøb i tide og utide. Emballageteknikken udvikler sig mere og mere i retning af emballage, som ikke skal returneres. Som eksempel nævnes spørgsmålet om en passende emballage for mælken. Mange penge ofres for at finde frem til en billig engangsemballage. I Sverige anvendes nu en tetraeder-formet æske (tetrapap), som åbnes ved at afrive det ene hjørne. Den vejer kun 1/10 af en mælkeflaske. Derved formindskes transportomkostningerne betydeligt. Ved transport af ca. 10 1 mælk i halvliterflasker fragtes der incl. returfragterne f. eks. en total emballagevægt på 27,6 kg., medens emballagevægten for den samme transport i kartonpakninger kun er 2,8 kg. Dette vil måske få revolutionerende indflydelse på mælkesalget og komme til at ændre dets struktur.

Konservesindustrien udvikler sig mere og mere til at blive en madlavningsindustri. I de første år konserverede man hovedsagelig råvarer fra landbrug, gartneri og fiskeri, således at de kunne blive tilgængelige for forbrugerne hele året rundt. Men da anvendelsen af konserves som regel også medfører økonomiske og tidsmæssige fordele for forbrugerne, bliver konserves i stigende grad brugt hele året rundt. Som eksempel herpå nævnes ærterne. Den stærkt forøgede konservering af grønne ærter har medført en meget væsent-

lig formindskelse i salget af friske ærter, hvorved husmoderen slipper for rensearbejdet. Endvidere har man opnået, at affaldet, som i dette tilfælde andrager over halvdelen af råproduktets vægt, enten kan komme til nytte som kreaturfoder eller blive på jorden som gødning.

Næste skridt i udviklingen er at underkaste råvarerne en forberedende simpel behandling, som gør det lettere at anvende dem i madlavningen. Sådanne produkter betegnes almindeligvis som halvfabrikata. Hertil hører f. eks. frugtmost, pressede safter af frugt og grøntsager, puréer, kød, fars, frugt m. m. Fra hjemmets synspunkter betyder dette, at de tunge og mere kedelige arbejder flyttes bort. Tidskrævende arbejder som rensning, skrælning og vaskning, som tager uforholdsmæssig lang tid i hjemmet, og som med langt større fordel kan udføres maskinelt, overføres til fabrikkerne.

Denne udvikling medfører nye problemer, som kræver megen forskning. Man må f. eks. fremskaffe de rigtige indpakninger, og i mange tilfælde må man også overfladebehandle produkterne. Industrien fremstiller som bekendt allerede nu færdigskårne gulerødder og svampeblandinger, fremstillede som halvfabrikata. Færdigskrællede kartofler er mange steder i U.S.A. blevet en stor artikel, efter at man har løst problemet med at gøre det færdige produkt holdbart i 2—3 uger. Kartoffelskrællemaskiner findes som bekendt i mange restauranter og andre storkøkkener, men ved at tage skridtet fuldt ud og udføre arbejdet industrielt kan processen gøres endnu billigere. Man kan vælge lignende eksempler fra andre områder. Rensning af fisk er et besværligt arbejde, som utvivlsomt nedsætter forbruget af fisk, men for hvert år, der går, konstrueres stadig mere fuldendte fileringsmaskiner. Allerede nu findes apparater, som automatisk renser mere end 1 500 stk. fjerkræ i timen, og der findes fabrikker, som fryser og konserverer 12 000 stk. fjerkræ pr. dag. Der findes industrier, som fremstiller 300—400 dåser bønner pr. minut, og således kunne man blive ved.

Det har også betydning, at konservesindustrien kan befri hjemmene for den lange kogetid. Dette gælder særlig de i Sverige så populære gule ærter. Det er derfor ingen tilfældighed, at de virksomheder, som sælger sådanne retter, har haft stor fremgang. At koge gule ærter i tusindvis af hjem med store brændselsudgifter medfører meget overflødigt arbejde og unødvendigt store omkostninger for hjemmene. Også andre supper tager det uforholdsmæssig lang tid at lave hjemme, hvorfor konservesindustriens supper er blevet en stor succes.

Man hører ofte den indvending, at de færdige og konserverede varer er dyrere end dem, husmoderen selv fremstiller. Som regel beror dette på, at husmoderen ikke vurderer sin arbejdstid og følgelig ikke tænker over, at hun i forbindelse med køb af konserves og andre halvfabrikata sparer denne.

Med hensyn til storkøkkenerne har konserveringsteknikken foreløbig haft særlig betydning for luftfartsselskabernes og passagerbådenes restaurationsvirksomheder samt for militæret. U-bådskøkkenet er i mange lande helt baseret på konserves, og både i Sverige og i Danmark har man med særdeles godt resultat gjort forsøg med anvendelse af frossen, færdiglavet mad.

For restauranternes vedkommende kan der skelnes mellem 2 radikalt modsatte tendenser. I visse tilfælde, hvor hotellerne har en højt aflønnet mesterkok, har det vist sig økonomisk fordelagtigt at udvide køkkenet med en konserveringsafdeling for restaurantens egne specialiteter. Den modsatte tendens består i at formindske køkkenarbejdet til et minimum og i stigende grad anvende færdige konservesretter og halvfabrikata i hermetiseret eller frossen tilstand. For 5 år siden organiserede Lyonfirmaet i England sine restau-

ranter på denne måde. Chales i U.S.A. ændres nu på samme måde med hensyn til de fleste grøntsager, bær, frugter og fisk.

De sidste 20 års store fremskridt på konservesteknikkens område er trods alt blevet nyttiggjort for langsomt. Det er måske ikke så forbavsende. Ifølge sociologernes opfattelse tager det som regel 20—25 år, inden grundlæggende nye ideer kan bane sig vej, særlig når de møder en indgroet tradition. Jo flere husmødre, som bliver klar over, hvor langt fabrikskonserveringen i virkeligheden er nået, desto færre tilfælde af overanstrengelse og nervøse sammenbrud. Det er århundredgamle fordomme, som holder kvinderne bundet til gamle urationelle metoder i madlavningen. „Står farmor og mormor i vejen for din frihed"? Det er et af de slagord, som man ret ofte træffer på i amerikanske konservesannoncer. Man vil ikke slå sig til ro med det faktum, at kvinderne lever et århundrede efter mændene. Efter min mening er en bedre organisering af arbejdet i hjemmet og frem for alt af madlavningen den vigtigste vej til kvindernes frigørelse. Spisningen må ikke længere medføre slaveri i køkkenet.

Levnedsmiddelhandelen.

Efter en artikel om levnedsmiddelhygiejniske samhandelsbestemmelser og deres indflydelse på levnedsmiddelhandelen i Den danske Dyrlægeforenings medlemsblad nr. 21, l.novbr. 1952, af *O. Mortensen,* dyrlæge v. Københavns sundhedskommission.

Udvekslingen af erfaringer mellem danske og udenlandske, ikke mindst amerikanske, eksperter indenfor detaildistribueringen af såkaldte konsumvarer har bragt forskellige afsnit af vore lovgivningsforhold til levnedsmiddelhandelen frem i den offentlige debat. De områder af lovgivningen, der særlig er diskuteret, er de, der på en eller anden måde indskrænker detailhandelens fri udfoldelse. Også fra forbrugernes side er der taget del i diskussionen. Det fastholdes enstemmigt, at levnedsmiddellovgivningen, sædvanlig omtalt som sundhedsvedtægterne, og især dennes såkaldte samhandelsbestemmelser, er til hindring for gennemførelsen af den rationalisering, man fra de nævnte hold er interesseret i at få gennemført.

Rationaliseringstendenserne

— eller måske rettere de ønsker, der fremsættes om rationalisering af levnedsmiddeldetaildistribueringen — går i korthed ud på, at alle såkaldte konsumvarer, hvorved jo forstås varer, der er underkastet kontinuerligt forbrug og derfor også daglige indkøb, skal kunne forhandles „under eet tag".

Da konsumvarer foruden levnedsmidler også omfatter en del andre varer, der indgår i nutidsmenneskets daglige fornødenheder, medfører disse ønsker andre samhandelsproblemer end de, der har været tilstede tidligere. Det vil derfor være naturligt at få klarlagt samhandelsbestemmelsernes formål og relation til detaildistribueringen af letfordærvelige levnedsmidler.

Samhandelsbestemmelserne,

således som de findes i levnedsmiddellovgivningen, har den hygiejniske opgave at hindre samhandel mellem levnedsmidler og varer, der er i stand til at forurene (herunder også bakterielt) eller meddele lugt eller smag til levnedsmidlerne og derved gøre disse sundhedsskadelige eller blot uegnede til konsum for mennesker. Men desuden må samhandelsbestemmelserne tillægges en væsentlig hygiejnisk værdi ved at hindre letfordærvelige levnedsmidlers forhandling fra virksomheder, hvor ophobningen er så stor, at en tilfredsstillende rengøring ikke umiddelbart kan forventes foretaget.

Det kan diskuteres, hvorvidt de nugældende samhandelsbestemmelser på ideel måde løser disse opgaver. Det må dog altid erindres, at samhandelsbestemmelserne ikke er formuleret alene på grundlag af levnedsmiddelhygiejniske overvejelser. Selv om en

historisk udredning af bestemmelsernes oprindelse vil falde udenfor rammerne af nærværende arbejde, skal det dog fremhæves, at handelen med levnedsmidler, såvel som al anden erhvervs- og næringsvirksomhed, foregik laugsvis i købstæderne på den tid, hvor levnedsmiddellovgivningen tog sin begyndelse, d. v. s. midt i forrige århundrede. De gamle laugsordninger kommer på denne måde til at danne grundlaget for den brancheopdeling og dermed for de brancheforretninger, der præger vor levnedsmiddelhandel i dag. De ændringer i opdelingen af brancher, der er sket siden, har dels været forårsaget af ændrede levesædvaner (herunder også ændringer i anden lovgivning, f. eks. næringslovgivningen) og dels af forsøg på udfra levnedsmiddelhygiejniske synspunkter at bringe distribueringen af disse levnedsmidler under hensigtsmæssige hygiejniske former.

De eksisterende samhandelsbestemmelser må således betragtes som et kompromis mellem virkningen af forskellige faktorer, der har haft eller har forsøgt at få indflydelse på samhandelsbestemmelsernes udformning. Som det er antydet og iøvrigt vil fremgå af det følgende, vil der mod samhandelsbestemmelserne også kunne rettes hygiejniske indvendinger, men disse mangler må ses som et resultat af den skitserede kompromisløsning.

For fuldstændighedens skyld skal det anføres, at en del af de i levnedsmiddellovgivningen optagne samhandelsbestemmelser er fastsat i anden lovgivning af andre årsager (f. eks. merkantile) og derfra optagne i levnedsmiddellovgivningen af praktiske hensyn.

Samhandelsbestemmelserne som sådanne kan således ikke siges at være årsagen til levnedsmiddelhandelens opdeling i brancheforretninger. Deres formål er udelukkende korrigerende udfra de givne forudsætninger og, forså vidt de er levnedsmiddelhygiejnisk betingede, udfra levnedsmiddelhygiejniske hensyn. Denne anskuelse bekræftes jo i høj grad af det forhold, at også anden samhandel med konsumvarer end den, hvorom der gælder samhandelsbestemmelser, er opdelt i brancher, f. eks. kolonialforretninger — grøntforretninger — fiskeforretninger o. a. Det må således konstateres, at brancheopdelingen er det primære, samhandelsbestemmelserne det sekundære. Havde udgangspunktet, nemlig brancheopdelingen, været et andet, er det vel mest sandsynligt, at samhandelsbestemmelserne også havde været andre — og dog i princippet tjen ende de samme formål.

Foruden samhandelsbestemmelserne må den lovgivning, der fastsætter særlige krav til indretningen af de forretninger, levnedsmidlerne forhandles fra, siges at være medvirkende til at indskrænke den frie, uhindrede omsætning af de respektive levnedsmidler. Disse bestemmelser kan dog ikke siges at være til hindring af omsætningen, da det ifølge sagens natur kun kan være et spørgsmål om overvindelse af tekniske vanskeligheder.

Fælles for såvel samhandels- som indretningsbestemmelserne er det imidlertid, at de har virket bevarende på de handelstraditioner, der oprindelig har bestået. Dette forhold kan vel i og for sig ikke lægges de pågældende bestemmelser til last. Når der, som det senere skal vises, til stadighed har været mulighed for indretning af forretningstyper, der ikke følger brancheforretningerne, må dette forhold formentlig ses som et udtryk for, at behovet ikke tidligere har været tilstede — eller i hvert fald ikke har kunnet overvinde de relativt små hindringer, der fremkommer ved, at der stilles visse krav til forretningernes indretning, for at visse levnedsmidler kan forhandles.

Samhandelsbestemmelser for enkelte varer og varegrupper.

For forhandling af *kød, slagteaffald og kødvarer* gælder for hele landet, medmindre lokale sundhedsvedtægter har foreskrevet strengere bestemmelser, de i landbrugsministe-

riets bekendtgørelse af 15. oktober 1949 om indenrigs kødkontrol § 21, stk. 3 fastsatte bestemmelser:

„Fra slagter- og viktualieforretninger o. lign. med eventuelt tilhørende vogne og boder, jfr. § 20, stk. 3 (hvorefter lokaler m. v. skal være særlig godkendt [forf. bem.]), må foruden kød, slagteaffald og kødvarer kun forhandles andre levnedsmidler, som ikke kan skade de øvrige varer, og hvis mængde og anbringelse ikke forhindrer forskriftsmæssig renholdelse af lokalerne med montrer, redskaber, varepakninger m. m. I sådanne virksomheder må ikke uden sundhedskommissionens tilladelse forhandles andre varer end . . . . . (som i tabel 1 kolonne 1 anført) . . . . . De forskellige varer skal holdes behørigt adskilt, specielt skal fersk kød og slagteaffald holdes for sig. For forretninger, hvor pladsforholdene er ret begrænsede, eller hvor en samtidig forhandling af alle de nævnte varer må anses for eller har vist sig uheldig, kan førnævnte vareliste indskrænkes."

Enkelte kommuner, og det er særlig de større bykommuner, skelner mellem slagter- og viktualieforretninger og har forskellige samhandelsbestemmelser for disse to typer af kødvareforretninger. Af årsager som de foran nævnte varierer samhandelsbestemmelserne lidt fra kommune til kommune. Tages som paradigma på denne type de bestemmelser, der gælder for København, så findes i „Sundhedsvedtægtstillæg af 15. december 1932: Regulativ for staden Københavns kødkontrol“ § 10, stk. 4 bestemmelser for samhandel, der i det væsentlige er som de i tabel 1 kolonne 2 og 3 angivne. I samme §'s stk. 2 bestemmes det endvidere bl. a., at i „virksomheder, der ved deres omfang eller særlige forhold afviger fra den sædvanlige type for slagter- og viktualieforretninger, kan sundhedskommissionen i hvert enkelt tilfælde med hensyn til lokaler og drift stille særlige udover de førnævnte forskrifter gående vilkår for tilladelse". Ved en i 1946 foretagen ændring af denne § blev det citerede stykke bibeholdt uændret. Efter den som en følge af revisionen af lov om indenrigs kødkontrol gennemførte revision af kødkontrolregulativet for København er varelisten for samhandelen i henholdsvis slagter- og viktualieforretninger således som angivet i tabel 1 kolonne 2 og 3 (§ 23, stk. 3). Bestemmelsen, hvorefter afvigende typer er forudsat, er bibeholdt (§ 22, stk. 2).

For forhandling af *fisk og fiskevarer* gælder ikke egentlige samhandelsbestemmelser. I tillæg af 26. august 1933 til sundhedsvedtægten for København om udsalg af vildt, fjerkræ m. v. § 2 bestemmes det, at de i tillægget omhandlede levnedsmidler: vildt, fjerkræ, fuglevildt, fisk eller skaldyr ikke må forhandles sammen med petroleum, kul, tjære eller andre varer, der er i stand til at forurene dem eller meddele dem lugt eller smag.

Salater (d. v. s. mayonnaise salater) o. lign. varer må i henhold til en den 11. februar 1942 i medfør af § 34 i sundhedsvedtægten for Københavns kommune af 4. november 1918 udstedt bekendtgørelse ikke forhandles fra fiskeforretninger. Denne bestemmelse kommer således til at virke som samhandelsbestemmelse for såvel salater som for varesortimentet i fiskeforretninger.

For forhandling af *mælk og fløde* gælder samhandelsbestemmelser som de, der fremgår af tabel 1 kolonne 6*). Grundlaget for bestemmelserne er den vareliste, der er fastsat i henhold til lov (nr. 415 7. august 1940) om bybefolkningens forsyning med mælk og fløde. Således som den nu er formuleret findes varelisten angivet i handelsministeriets bekendtgørelse af 15. juli 1942 om ændring i bekendtgørelse af 15. juli 1942 om ændring

*) Foruden de i tabellen angivne varer må forhandles chokolade og forskellige sukkervarer; disse varer er i nærværende ladet ude af betragtning.

Tabel 1.

Vareliste	Kødvarer i alm.	Slagterforretning	Viktualieforretning	Ostefor-retning	Fiske-forretning	Mejeri-udsalg	Bageri-udsalg o. lign.	Kolonial-forretning	Grøntfor-retning
1. Fersk kød og slagteaffald	(+ +)	(+ +)							
a. fersk kød og slagteaffald af svin			(+ +)						
b. fars og hakkekød	(+ +)	(++)							
c. fars og hakkekød af svin			(+ +)						
2. Saltet og/ell. røget kød og slagteaffald	(+ +)	(+ +)	(+ +)						
3. Pølser og andre tilberedte kødvarer	(+ +)	(+ +)	(+ +)						
a. tilberedte retter	(+ +)	(—)	(+)						
b. fedt	(+ +)	(+)	(+)			(+)			
4. Fisk og fiskefars, rå	(—)	(—)	(—)		+				
5. Fisk og fiskefars tilberedt ved									
a. kogning	(+)		(+)	+	+				
b. stegning	(+)		(+)	+	+				
c. røgning	(+)		(+)	+	+			+	+
d. saltning	(+)		(+)	+	+			+	
6. Fjerkræ tamt i plukket tilstand	(+)	(+)	(+)		+				
7. Kaniner, opskårne, flåede	(+)	(+)	(+)		+				
8. Ost				+				+	
a. i ringe mængde fra lukket skab	(+)		(+)						
b. særlige oste fra lukket skab						(+)			
9. Forskellige færdigtilberedte konsumvarer.									
a. smør og margarine	(+)		(+)	+		(+)		+	
b. sennep	(+)		(+)	+	+			+	
c. smørrebrød (m. kød indgår i 3 a)	(+)		(+(	+					
d. tilberedte rodfrugter	(+)		(+)	+					
e. tilberedte grøntsager og frugter	(+)		(+)	+					
f. marmelade i løsmål			(+)	+					
g. salater	(+)		(+)	+	(— —)				
10. Æg	(+)		(+)	+	+	(+)		+	
11. Diverse kolonialvarer									
a. konserves	(+)		(+)	+	+			+	+
b. saft på flasker	(+)		(+)	+				+	+
c. drikkevarer (øl og sodavand)			(+)	+		(+)		+	+
d. mel						(+)		+	
e. gryn						(+)		+	
f. rasp i pakker			(+)					+	
g. makaroni i pakker			(+)					+	
h. honning og marmelade i glas				+		(+)		+	+
i. smørrebrødspapir						(+)		+	
12. Brød og kager						(+)	+	+ —	
13. Is						(+)			
14. Mælk og iskræm						(+ +)	(++)*		
15. Frugt og grøntsager								+	+
a. bananer			(+)	+				+	+
b. tomater			(+)	+				+	+

*) De under mejeriudsalg angivne samhandelsbestemmelser gælder også bageriudsalg o. lign., men da disse forretninger sædvanemæssig ikke forhandler varer udover disse samhandelsbestemmelser, er der ikke taget hensyn hertil. I tabellen betyder:

(+) at varen i henhold til samhandelsbestemmelserne i den under forretningskategorien angivne bestemmelse må forhandles.

(—) at varen i henhold til samhandelsbestemmelserne i den under forretningskategorien angivne bestemmelse ikke må forhandles.

(+ +) (——) de varer, af hensyn til hvilke samhandelsbestemmelsen er fastsat.

NB! Er samtlige signaturer i en lodret kolonne omklamret, angiver de med (+) mærkede varer det eneste mulige vareudvalg i den pågældende kategori.

+ betyder, at de pågældende varer forhandles i henhold til handelstradition, uden at særlige samhandelsbestemmelser er gældende.

Ingen signatur betyder: at varen ikke forhandles eller ikke må forhandles.

+——betyder: varen forekommer, men ikke konstant.

i bekendtgørelse nr. 443 af 19. august 1940 vedrørende bybefolkningens forsyning med mælk m. v. Bekendtgørelsen ændrer ikke på eventuelle bestemmelser i lokale sundhedsvedtægter, forsåvidt disse er strengere. Ved tillæg af 25. oktober 1940 og 4. august 1943 er de oprindelige i sundhedsvedtægten for København af 4. november 1918 (§ 59[7]) optagne samhandelsbestemmelser for mælk og fløde bragt i overensstemmelse med handelsministeriets bekendtgørelse.

Foruden de foran nævnte specielle samhandelsbestemmelser findes der også sådanne med mere generel virkning. I levnedsmiddelloven (lov nr. 174 af 28. april 1950 om levnedsmidler m. m.) bestemmes det således i § 4, at en række nærmere angivne levnedsmidler kun må forhandles efter sundhedskommissionens forud indhentede godkendelse af virksomhederne, medens det i § 5. stk. 3 bestemmes, at der ikke uden sundhedskommissionens tilladelse må gøres anden brug af lokalerne end den, hvortil de er godkendt. I sundhedsvedtægtstillæg af 28. april 1952 til sundhedsvedtægten for København bestemmes det i § 34, at sundhedskommissionen er bemyndiget til at forbyde samhandel, der er hygiejnisk uheldig. Dette sundhedsvedtægtstillæg indeholder iøvrigt i lighed med kødkontrolregulativets § 10 en bestemmelse om, at sundhedskommissionen er bemyndiget til at stille krav i hvert enkelt tilfælde til virksomheder, der efter deres størrelse og drift afviger fra de sædvanlige brancheforretninger. Dette vil med andre ord sige, at der er åbnet mulighed for etablering af forretninger, der typemæssigt afviger fra de hidtil godkendte.

Om de således fremhævede samhandelsbestemmelser kan det siges, at de alle tjener de i indledningen anførte hygiejniske formål overfor de nævnte varer, eller de giver mulighed for påkrævede indgreb. Kun samhandelsbestemmelserne for mælk og fløde giver anledning til yderligere bemærkninger, idet emballeringsteknikkens udvikling indenfor mælkehandelen jo har medført, at den mælkedistribueringsform — løsmålsalget — hvis hygiejnisk forsvarlige afvikling samhandelsbestemmelserne oprindelig tilstræbte sikret, nu praktisk taget er afløst af forhandling af mælk aftappet på flaske på mejeriet. Herved er den egentlige levnedsmiddelhygiejniske motivering for disse bestemmelser fjernet.

Som det tidligere er nævnt, er det ikke alene de levnedsmiddelforretninger, der er underkastet samhandelsbestemmelser, der er opdelt i brancheforretninger. Opdelingen omfatter også *de andre virksomheder,* der deltager i detaildistribueringen af levnedsmidler: osteforretninger, bageriudsalg o. lign., kolonialforretninger og grøntforretninger. Vareudvalget i disse forretninger ligger stort set lige så fast som i de forretninger, for hvilke samhandelsbestemmelser er gældende. Samhandelsbestemmelserne får jo iøvrigt indirekte indflydelse på disse forretningers vareudvalg, fordi de udelukker de varer, af hensyn til hvilke de er fastsatte.

Samhandelsbestemynelsernes virkning på detailhandelen.

I tabel 1 er tilvejebragt en oversigt over de varegrupper og varer, der forhandles fra de respektive brancheforretninger. Som det ses, omfatter listen praktisk taget samtlige levnedsmidler. De pågældende levnedsmidlers distribueringsmuligheder er angivet i de 9 kolonner hver omfattende en af de 9 kategorier af levnedsmiddelforretninger, der i dag deltager i distribueringen. De i henholdsvis kolonne 1 og 2 + 3 opførte varelister er alternative, idet kødvarer distribueres enten gennem såkaldte kødvareforretninger eller gennem slagterforretninger + viktualieforretninger. Under de kategorier af levnedsmiddelforretninger, for hvilke samhandelsbestemmelser er gældende, er de respektive bestemmelser angivet.

Varelisten er opdelt i 15 grupper.

Grupperne 1—3 omfatter kød, slagteaffald, kødvarer.
— 4—5 — fisk og fiskevarer.
— 6—7 — slagtemæssig behandlet fjerkræ og kaniner.
— 8 — ost.
9 en række færdig til konsum tilberedte levnedsmidler af ikke animalsk oprindelse.
— 10 — æg.
— 11 — en række kolonialvarer.
— 12 — bageriprodukter.
— 13 — is (vandis til afkøling).
— 14 — mælk og iskræm.
— 15 — frugt og grøntsager.

Oversigten i tabel 1 viser,

at gruppe 1—3 kød, slagteaffald og kødvarer,
— 4 rå fisk og fiskefars,
— 12 og 13 brød og kager + mælk og iskræm samt
— 15 frugt og grøntsager,

dels som følge af samhandelsbestemmelser og dels som følge af samhandelstraditioner efter den anførte fordeling forbeholdes hver sine forretningstyper, henholdsvis kødvare-forretninger, fiskeforretninger, mejeri- og brødudsalg samt grøntforretninger og kolonial-forretninger. De andre på listen opførte levnedsmidler er underkastet en betydelig større spredning, idet de forhandles i fra 3 til flere forretningstyper.

Inden der foretages en nærmere undersøgelse af de muligheder, denne henholdsvis koncentration og spredning af de forskellige levnedsmidlers forhandling giver, skal den foretagne gruppeinddeling af levnedsmidlerne underkastes en *levnedsmiddelhygiejnisk* vurdering.

Under forudsætning af opretholdelse af de i dag sædvanligt anvendte tilberednings- og emballeringsformer må samhandelsbestemmelser, der sikrer den videst mulige adskillelse mellem de efternævnte grupper af levnedsmidler anses for ønsk værdige, når vurdering skal foretages udfra levnedsmiddelhygiejniske hensyn.

A. fersk, saltet og røget kød og slagteaffald,
slagterimæssig behandlet tamt fjerkræ og kaniner.
B. rå fisk og fiskevarer,
saltet fisk.
C. til konsum færdig tilberedte levnedsmidler, der ikke er konserverede og emballerede.
D. brød og kager, der ikke er lagerfaste og emballerede.
E. de i listen iøvrigt nævnte levnedsmidler
+ konserverede og emballerede levnedsmidler som nævnt under C,
+ lagerfaste og emballerede varer som nævnt under D.

Motiveringen for denne inddeling er, at de nævnte levnedsmiddelgrupper hver for sig gensidigt vil kunne forurene hinanden, meddele generende lugt og/eller smag og hindre påkrævet renholdelse.

Stillet i relation til nummereringen af varegrupperne i tabel 1 bliver inddelingen:

A: gruppe 1.+ 2 + 6 + 7
B: — 4 + 5d
C: — 2 + 3 + 5 + 8*) + 9
D: — 12 (+ 14**))
E: — 10 + 11 + 13 (+ 14**)) + 15.

Forsåvidt angår de i grupperne A, B og C samlede varer gør der sig dog særlige forhold gældende, idet varerne i grupperne A og B i vid udstrækning er råvarer til de i gruppe C samlede tilberedte levnedsmidler. Videre gør der sig det forhold gældende, at de under A og B samlede varer er af meget begrænset holdbarhed. Det vil derfor både for at undgå at få fordærvede eller i hvert fald meget lidt holdbare rå kød- og fiskevarer i handelen være mest hensigtsmæssigt at finde en eller anden form for kombination af disse grupper, således at eventuelt ikke solgte varer rettidigt kan tilberedes og derved konserveres. De i dag eksisterende slagter- og viktualieforretninger opfylder disse krav, men viktualieforretningerne er behæftede med den mangel at føre en række varer, som ikke kræver levnedsmiddelhygiejniske hensyn, og som yderligere bidrager til at vanskeliggøre renholdelsen af forretningerne. Fiskeforretningerne, som de eksisterer i dag, udnytter kun i meget ringe udstrækning denne mulighed for vekselvirkning mellem salg af råvarer og de deraf fremstillede tilberedte levnedsmidler, og i mange tilfælde umuliggør forretningernes indretning en sådan driftsform. Man kan således konstatere, at de i dag gældende samhandelsbestemmelser kun tilnærmelsesvis dækker de foran udfra hygiejniske hensyn stillede idealkrav.

Vender vi herefter tilbage til de af tabel 1 udledte forhold, så vil disse yderligere kunne belyses således, som det er gjort i skemaerne i fig. 2—3.

Slagter-forretning	Viktualie-forretning	Osteforret-ning	Fiskefor-retning	Mælke-udsalg	Bagerfor-retning	Kolonial-forretning	Grøntfor-retning
1-2-3-6-7	1-2-3-5-6-7-8-9-10-11-15	5-8-9-10-11-15	4-5-9-10-11	(3)-8-9-10-11-12-13-14	12-14	5-8-9-10 11-15	5-11-15

Fig. 2.

Fig. 2 viser skematisk de 8 forretningstyper, der i dag deltager i distribueringen af levnedsmidler, idet kødvareforretninger er udskudt til fordel for slagterforretninger + viktualieforretninger. Varefordelingen overensstemmende med tabel 1 er vist ved de indtegnede tal, idet der dog ikke er taget hensyn til detail variationer indenfor hver gruppe. Som det ses, deltager osteforretninger, mejeriudsalg og grøntforretninger kun i distribueringen af varer, der også forhandles fra andre forretningstyper, hvorfra de kan udskydes.

Tilbage bliver de i *fig. 3* viste 5 typer, der deltager i fordelingen med de angivne varegrupper.

*) Forhandling af ost i den viste gruppe forudsætter, at forhandlingen kun sker i mindre mængde; forhandling af ost i større mængde forudsætter af hensyn til denne vares særlige karakter speciel forretning.

**) Forhandling af mælk og iskræm i gruppe *D* ville være i overensstemmelse med nugældende eoutume og forhandling af iskræm i løsmål må af hygiejniske hensyn henvises hertil (eller til specialforretninger), forhandlingen af mælk og is i gruppe E forudsætter forhandling i ubrudt „original emballage" og iøvrigt iagttagelse af de for disse varer nødvendige forholdsregler (køleskab).

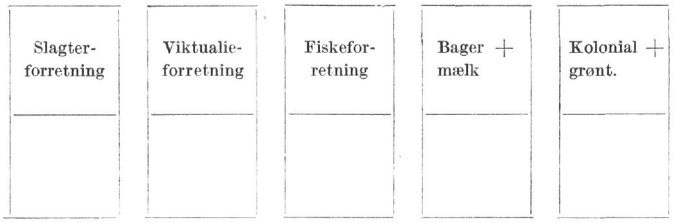

Fig. 3.

Fig. 4.

I *fig. 4* er vist et skema af den forretningstype, hvorefter alt forhandles under eet tag, således som det ønskes så inderligt fra flere sider, her vist som en selvbetjeningsbutik. Spørgsmålet er herefter, om det er muligt på nogen måde at forene de 2 distribueringsformer, således som det er vist i fig. 3 og 4.

For de 5 forretningstyper, der her er tale om, er der det karakteristiske, at udover de særlige samhandelsbestemmelser, der helt eller delvis gælder for det varesortiment, der forhandles fra henholdsvis slagterforretning, viktualieforretning, fiskeforretning og bageriudsalg med mælkeudsalg, gælder der for de samme forretninger særlige indretningsbestemmelser. Kompromittering af såvel samhandels- som indretningsbestemmelser vil af hygiejniske hensyn være meget uheldig. Disse betænkeligheder gør sig ikke gældende for kolonialforretninger, og det er derfor nærliggende at søge denne forretning anvendt til at forene de andre således, som det er vist i fig. 5.

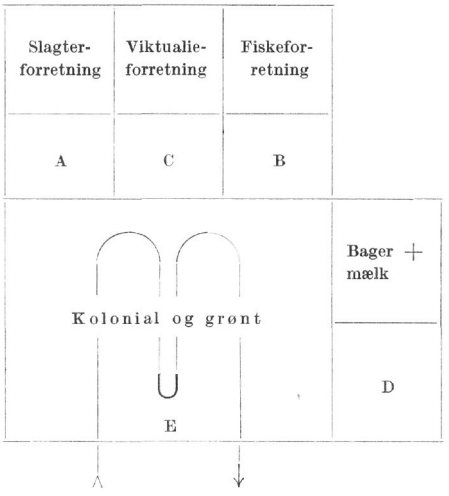

Fig. 5.

I fig. 5 er vist en forretningstype fremkommet ved, at den del af brancheforretningen, der i den almindeligt kendte forretningstype er forbeholdt publikum, er inddraget i et stort fælles rum. Brancheforretningen er indrettet forskriftsmæssigt, men ekspeditionerne, hvad enten de sker på sædvanlig måde (individuelt) eller ved selvbetjening, foregår fra brancheforretninger udover disken og ind i det store fælles rum. Det store fælles rum benyttes til forhandling (f. eks. ved selvbetjening) af alle de varer, herunder også andre forbrugsvarer end levnedsmidler, hvorom der ikke gælder samhandelsbestemmelser, d. v. s. varer, der ikke kræver særlig levnedsmiddelhygiejnisk hensyntagen under forhandlingen.

Hvis vi vender tilbage til de foran fremførte levnedsmiddelhygiejniske betragtninger vedrørende samhandel af levnedsmidler, er det umiddelbart indlysende, at netop en forretningstype som den her omtalte (fig. 5) åbner mulighed for en også i levnedsmiddelhygiejnisk henseende ideel adskillelse af de forskellige varegrupper. Dette er i skemaet vist ved den angivne bogstavmærkning, der refererer til den på side 260 viste opdeling.

Som det er anført, må de afdelinger, der repræsenterer brancheforretningen, indrettes forskriftsmæssig. Her skal der kun fremhæves enkelte forhold vedrørende de enkelte rums størrelse. Butikslokalets størrelse kan reduceres med det areal, der sædvanligt medgår til publikum. Baglokalernes (tilberedningsrum m. v.) størrelse sættes sædvanligt i relation til butikslokalets størrelse ($^1/_1$ eller $^3/_4$). Under de her skitserede forhold må selvfølgelig butikslokalets reduktion tages i betragtning, men det må også erindres, at der fra distribueringseksperternes side regnes med en omsætningsforøgelse pr. arealenhed, undertiden angivet til indtil 25 pct. Bedømmelse af levnedsmiddelforretningens arealbehov er i forvejen vanskelig, og i det foreliggende tilfælde haves ingen erfaringer. Den eneste retningslinie, der indtil videre kan gives, er, at de nævnte forhold må tages i betragtning, og pladsforholdene derfor gøres så rummelige som muligt, og under alle forhold større end de, der sædvanligt regnes med. Ligeledes må opmærksomheden være henvendt på, at de enkelte produktioner kan tage et sådant omfang, at de kræver særlige rum. Spørgsmålet om brancheforretningens areal- og lokalebehov har jeg omtalt i et tidligere arbejde og skal ikke her komme nærmere ind på disse forhold.

Forbindelsesåbningen mellem „branche"-afdelingen og det store fælles rum er over disken og bør skænkes opmærksomhed. Af hensyn til beskyttelsen af eventuelt ikke emballerede varer i „branche"-afdelingen og for at lede luftstrømningerne fra fællesrummet, der jo bl. a. på grund af dets tilgængelighed for publikum vil kunne være mere støvfyldt end i „branche"-afdelingen, uden om brancheafdelingen, vil det være hensigtsmæssigt at adskille rummet mellem de to afdelinger f. eks. med en glasvæg med en ekspeditionsluge, hvorigennem ekspeditionen kan finde sted. På denne måde kan forbindelsesåbningen indskrænkes. I det tilfælde, der skal omtales nedenfor, blev det indledningsvis forsøgt at sikre luftstrømningernes retning ved at etablere overtryk i „branchen-afdelingen. Dette arrangement fandtes dog behæftet med større mangler end fordele og bliver derfor ikke brugt.

Forretninger af den ovenfor skitserede type opfylder, så vidt det kan ses, på alle punkter de gældende levnedsmiddelhygiejniske bestemmelser vedrørende samhandel og indretning af de respektive specialforretninger. Det vil kunne indvendes, at den åbne forbindelse mellem den specielle og den ikke særligt indrettede afdeling ikke er i overensstemmelse med de gældende bestemmelser. Uden iøvrigt at ville gøre dette problem til genstand for diskussion skal det fremhæves, at forbindelsen under omstændigheder som de beskrevne må anses for at være uden hygiejnisk betydning. Det må derfor, hvis sådanne bestemmelser skønnes at være til hindring, også skønnes rimeligt at bevilge fornøden dispensation i sådanne tilfælde.

Arrangeres forretningen med en vareadskillelse som den, der ved bogstavmærkningen er antydet i fig. 5, må typen som sådan af hygiejniske grunde foretrækkes fremfor nogen af de hidtil anvendte. Det skal i denne forbindelse især fremhæves, at kombinationen af afdelinger for henholdsvis rå kødvarer m. v. og rå fiskevarer med afdelinger for til konsum færdigtilberedte retter m. v. giver store muligheder for en økonomisk, rationel og hygiejnisk levnedsmiddeldistribuering under forudsætning af, at der tilvejebringes tilstrækkeligt gode og velindrettede tilberedningsrum, lagerrum m. v.

En forretning af den her omtalte type behøver jo ikke nødvendigvis at includere samtlige specialforretninger. Det vil være muligt at inkorporere en eller flere. Det bør vel også overvejes, hvorvidt den foran foreslåede totale adskillelse mellem rå og tilberedte levnedsmidler bør kræves ubetinget, så længe sådan samhandel tillades andet steds. Men det skal nointeres, at den skitserede type er den ideelle — den, der bør stræbes efter.

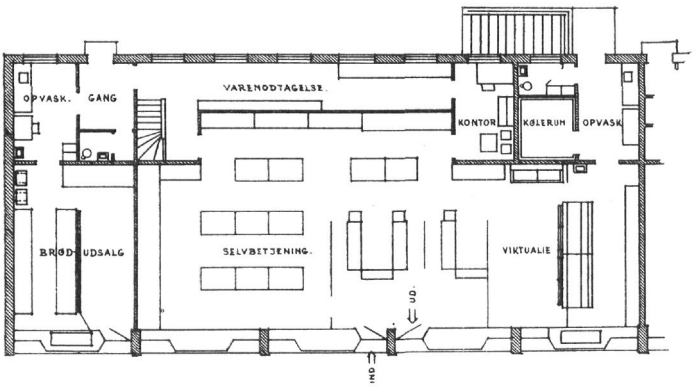

Fig. 6.

Som eksempel på realisationen af de her fremførte betragtninger skal vises fig. 5, der er en selvbetjeningsbutik med inkorporeret „viktualieforretning". Som det fremgår af tegningen, er viktualieafdelingen indrettet i forbindelse med tilberedningsrum og kølerum. I det foreliggende tilfælde er tilberedningsrummet ikke stort nok, uagtet det er projekteret til brug i forbindelse med central-fabrik.

I fig. 7 er vist et frontbillede af adskillelse mellem de afdelinger, der adskilles ved glasvæg: viktualieforretning og selvbetjeningslokale. Denne forretning (fig. 6 og 7) er udført af H. B. i København og er ved udarbejdelse af nærværende artikel såvidt vides den eneste i sin art her i landet.

Handelspolitisk vil der mod den her viste type af forretning bl. a. kunne indvendes, at etableringen kræver så meget plads og så store kapitalinvesteringer, at den private næringsdrivende ikke vil kunne realisere en sådan plan. Nærværende redegørelse viser imidlertid, at løsningen på dette problem må være, at flere handlende slutter sig sammen og klarer spørgsmålet kollektivt. På denne måde ville det måske også være muligt at løse en lang række af de meget store hygiejniske problemer, der opstår af mangel på plads i en lang række af de bestående brancheforretninger.

Forhandling af letfordærvelige levnedsmidler udenfor brancheforretninger.

Spørgsmålet om, hvorvidt den moderne køleteknik og emballeringsteknik vil muliggøre, at de foran nævnte varer, hvis forhandling kræver egentlig levnedsmiddelhygiejnisk

Fig. 7.

hensyntagen, forhandles udenfor de egentlige brancheforretninger, har også været rejst. Det er umiddelbart klart, at en sådan distribueringsform vil være i strid med de gældende samhandels- og indretningsbestemmelser. Hvorvidt der er anledning til at nære større hygiejniske betænkeligheder ved forhandling af indpakkede letfordærvelige levnedsmidler fra f. eks. kølediske under sådanne omstændigheder, er vel tvivlsomt, men der knytter sig til denne distribueringsform yderligere en række hygiejniske problemer, der endnu ikke er løst, hvorfor det ikke på nærværende tidspunkt er muligt at tage stilling til dette spørgsmål.

Til slut skal det anføres, at den foregående redegørelse udelukkende tager sigte på at belyse forholdene udfra levnedsmiddelhygiejniske synspunkter. Der er ikke —• og specielt ikke i de fremsatte forslag — taget stilling til virkningen af anden lovgivning end den, der omhandler levnedsmiddelhygiejniske forhold.

Resume.

1. Der er gj ort rede for motiverne til de i levnedsmiddellovgivningen optagne bestemmelser om samhandel og disse bestemmelsers opståen.
2. Gældende samhandelsbestemmelser er gennemgået.
3. Samhandelsbestemmelsernes virkning på levnedsmiddelhandelen er gennemgået udfra et hygiejnisk synspunkt, og det er vist, at etablering af forretninger, hvor der forhandles alt under eet tag, vil give mulighed for realisation af en ideel adskillelse mellem levnedsmidler, der af hygiejniske grunde ikke bør opbevares eller tilberedes sammen - en adskillelse, der må siges at være mere effektiv end den, de nugældende samhandelsbestemmelser muliggør.
4. Der er vist et eksempel på en selvbetjeningsbutik med inkorporeret viktualieforretning.

Bilag 6 a.

Butiksantallet i 1948.

Statistisk departements skrivelse af 27. november 1953 til Kollektivudvalget.

Efter anmodning fra Kollektivudvalget har departementet udarbejdet omstående opstilling over antal husstande pr. detailbutik indenfor de enkelte hovedlandsdele ved erhvervstællingen 1948.

Det bemærkes, at opgørelsen af antallet af detailbutikker er foretaget efter de samme retningslinier, som man har anvendt ved de offentliggjorte tal for landet som helhed, jfr. Statistisk Tabelværk Litra A nr. 24, side 23*.

Einar Cohn.

Henry Stjernqvist.

(Opstillingen findes næste side).

Antal husstande pr. butik ved erhvervstællingen 1948.

Branche	Hoved-staden	Hoved-stadens forstæder	Provins-byer	Provins-byernes forstæder	Bymæssige bebyggelser	Land-kommuner	Hele landet
Kolonialvarer, hørkram o. l.	161	106	80	82	70	63	85
Korn, foderstoffer, frø, grovvarer	14 055	4 623	1 290	1 431	419	331	736
Brød, mælk m. v.	167	196	112	121	117	161	140
Smør, æg, ost	1 054	2 054	1 186	1 991	2 261	3 832	1 567
Kød, viktualier	240	290	129	279	229	289	244
Fisk, vildt, fjerkræ	1 031	1 109	539	776	489	754	698
Frugt, grønsager	290	414	291	579	765	2 622	444
Blomster	511	1 422	1 043	5 725	4 317	13 414	1 163
Konfekturer, kaffe, the m. m.	535	1 046	684	5 089	2 456	15 853	1 001
Tobak, vin	184	499	253	864	539	1 543	332
Apoteker, håndkøbsudsalg	4 216	4 623	2 380	5 725	1 356	3 963	2 914
Nærings- og nydelsesmidler ialt	31	38	24	32	26	31	28
Manufaktur u. nærmere ang.	710	684	475	1 908	282	645	544
Herrekonfektion, -ekvipering og -lingeri	869	1 913	620	282	481	1 326	753
Dame- og børnekonfektion	2 148	3 962	2 889	—	10 175	38 751	4 063
Trikotage	1 171	3 263	383	738	531	1 143	696
Damelingeri, hatte, pelsværk m. v.	607	1 459	422	—	1 171	18 356	831
Skotøj, træsko	934	1 087	624	1 477	388	720	690
Beklædning i alt	146	233	91	158	88	207	129
Trælast, bygningsartikler, støbegods, elektriske artikler[1])	728	652	333	832	299	619	477
Farver, tapeter	1 591	1 913	957	2 694	1 396	6 227	1 648
Møbler, tæpper o. l.	613	1 422	342	4 164	353	1 013	543
Indbo iøvrigt, herunder radio	347	924	304	1 832	616	2 509	500
Guld-, sølv-, tinvarer, ure, optik	832	1 913	508	3 523	633	2 622	862
Glas, porcelæn, isenkram	1 050	1 180	680	2 862	990	6 975	1 178
Sæbe, parfume	669	924	769	1 174	635	1 136	806
Husgeråd iøvrigt	2 069	5 574	3 281	—	4 316	11 625	3 739
Automobiler, cykler m. v.[2])	766	853	400	627	359	579	523
Kul, koks, tørv, olie, benzin	742	518	291	366	439	930	498
Andre artikler, væsentlig erhvervsmæssig brug	1 070	2 773	441	776	289	2 437	411
Papir, bøger, noder	756	1 913	645	3 271	633	3 321	944
Aviser	605	1 290	830	1 991	1 618	4 713	1 063
Andre varer	995	2 219	736	3 817	1 410	6 341	1 279
Øvrige detailhandel i alt	54	85	36	95	41	82	52
Hele detailhandelen i 1948	17	23	12	21	13	20	16
Hele detailhandelen i 1935	13	15	9	17	10	17	13
[1]) Elektroinstallationsforretninger m. detail	1 435	1 320	838	1 579	712	1 198	1 056
[2]) Cykelreparatører m. detail	1 128	1 087	637	898	468	2 452	723
Frisører	196	262	123	241	141	215	169
Beregnet antal husstande 1948	337 300	55 500	338 000	45 800	142 500	348 800	1 267 900

Bilag 7 a.

Et rundspørge vedrørende køleskabe.

Til nærmere belysning af spørgsmål vedrørende installation af køleskabe i fremtidige bebyggelser, har A/S *Dominia* ved hjælp af spørgeskemaer som det viste indhentet nedenstående materiale vedrørende lejernes synspunkter.

KØBENHAVNS ALMINDELIGE
BOLIGSELSKAB

Ingeniørafdelingen — *Oktober 1952*

Til lejerne i Ved Banen.

Vedr. *køleskabe.*

Til brug ved planlægning<en af fremtidige bebyggelser beder vi Dem, venligst være os behjælpelig ved at besvare følgende spørgsmål:

1) Antal medlemmer i husstanden? .....

2) Er husmoderen selverhvervende? i bekræftende fald hvor mange timer daglig? .....

3) Er køleskabet stort nok? .....
Kunne De ønske et køleskab, der var f. eks. 50 eller 100 pct. større, når der samtidig må tages hensyn til, at De så skulle betale nogle få kroner mere pr. måned? .....

4) Er placeringen under køkkenbordet tilfredsstillende? .....

5) Ville De foretrække, at køleskabet var placeret i højde over køkkenbordet? .....

6) Har brug af køleskabet bevirket, at De foretager færre, men større og derfor mere økonomiske indkøb af madvarer? .....

7) Har køleskabet bevirket ændring i Deres spisevaner? .....

8) Hvor mange måneder af året bruger De køleskabet? .....

9) Eventuelle bemærkninger .....
.....
.....

Navn .....
Stilling .....
Adresse .....

Undersøgelsen er foretaget i bebyggelsen „Ved Banen"' (indflytning i efteråret 1951), hvor der er installeret ialt 285 stk. køleskabe, type „Atlas" A. 50 (absorptionsskab, rmf. 50 liter) placeret under køkkenbordet.

Det er lykkedes at indsamle ialt 172 besvarelser; flere lejere har det været umuligt at træffe hjemme, og en del har ikke været interesseret i at give oplysninger.

Antal besvarelser		stk.	3	62	47	38	15	7	Ialt 172 stk.
Antal medlemmer i husstanden		**stk.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**over 5**	
Husmoderen selverhvervende		pct.	0	66	19	11	20	42	35 pct.
i antal timer			—	7	6½	6¼	6⅓	5	6¾ tm.
Ønsker køleskabet større	nej	pct.	33	68	58	53	27	14	55 pct.
	50 pct.	pct.	67	24	34	42	59	72	37 pct.
	100 pct.	pct.	0	8	8	5	14	14	8 pct.
Tilfredse med skabet placeret under køkkenbord		pct.	33	56	36	53	47	57	49 pct.
Foretrækker skabet placeret over køkkenbord		pct.	67	44	64	47	53	43	51 pct.
Foretager større og mere økonomiske indkøb		pct.	100	81	75	61	74	100	75 pct.
Spisevaner ændret		pct.	0	5	8	11	23	14	9 pct.
Køleskabet benyttes i antal mdr.			7,6	7,9	7,4	7,7	8,4	8,9	7,8 mdr.

Til undersøgelsens resultat, som fremgår af den tabellariske opstilling, skal bemærkes følgende:

ad spørgsmål 3:

Over halvdelen af husstandene med indtil 5 personer er tilfreds med et skab på 50 1, medens de større familier naturligt nok har behov for et større skab. Det skal i den forbindelse bemærkes, at „Atlas" af konkurrencemæssige grunde om kort tid standser produktionen af 50 1 skabe og går over til at fremstille skabe med 65 l's rumindhold.

ad spørgsmål 4:

Køleskabene er overalt anbragt under køkkenbord, og halvdelen af beboerne er tilfredse med denne placering. Af flere grunde bør man imidlertid, specielt for absorptionsskabenes vedkommende, foretrække en placering højere oppe i køkkeninventaret. Det åbne rum mellem skab og gulv, som er nødvendigt af hensyn til ventilationen, er vanskeligt at renholde, og den stadige varmepåvirkning fra absorptionsaggregatet har en uheldig indvirkning på køkkenbordspladen.

ad spørgsmål 9:

Eventuelle bemærkninger: Ialt 11 lejere — 6 pct. har anført, at man finder skabet for dyrt i drift.

København, maj 1953.

A. Meinertz Knudsen.

E. Bjerre Christensen.

Brugen af køle- og fryseanlæg i landbohusholdninger 1952.

På foranledning af husholdningsorganisationerne og Statens Husholdningsråd har Det statistiske Departement den 6. september 1952 foretaget en undersøgelse af benyttelsen af køle- og fryseanlæg til husholdningsbrug og af vaskeforholdene på landbrugsejendomme. Tællingen omfattede en femtedel af landkommunerne, og Departementet har på grundlag af oplysningerne fra disse beregnet de tilsvarende tal i samtlige landbohusholdninger. Hovedresultaterne af undersøgelsen er offentliggjort i Statistiske Efterretninger 192, nr. 72 og i Statens husholdningsråds faglige meddelelser nr. 1,1952, hvorefter nærværende er gengivet.

Som det fremgår af følgende oversigt, fandtes der *køleskab* i ialt ca. 7 300 af landets ca. 202 000 landhusholdninger, d. v. s. i ca. 3,6 pct. af husholdningerne; procenten er lidt højere på Øerne (4,7) end i Jylland (3,0).

Tabel 1. Landbrugshusstande med køleskab.

	Antal husstande ialt	husstande med køleskab			køleskabets gnsntl. rumfang
		ialt	heraf husstande der tillige har		
			egen fryseboks	adgang til fælles fryseri	
					l.
Øerne	72 845	3 457	1 569	1 125	177,0
Jylland	129 221	3 824	2 558	868	164,9
Hele landet	202 066	7 281	4 127	1 993	170,8
Nemlig husstande med					
1 person	4 096	27	12	—	125,2
2 personer	34 345	309	140	74	
3 —	48 185	765	381	198	
4 —	43 289	1 134	674	196	
5 —	32 217	1 174	664	334	159,8
6 —	19 309	1 172	656	327	
7 —	9 896	945	535	237	
8 —	5 550	587	365	198	
9 —	2 448	369	178	154	
10 — eller flere	2 731	799	522	275	338,2

Forekomsten af køleskab var stærkt stigende med husstandens størrelse; medens af husholdninger med 1—2 og 3—4 personer kun henholdsvis knapt 1 og ca. 2 pct. havde

køleskab, voksede procenten fra ca. 3½ til 15 for husstande med 5—9 personer og af husstande med 10 eller flere personer havde omtrent 30 pct. køleskab.

Køleskabene i husholdninger med indtil 4 personer havde gennemsnitlig et rumfang på ca. 125 1, medens husstande med henholdsvis 5—9 og 10 eller flere personer havde køleskabe på gennemsnitlig ca. 160, resp. ca. 335 1.

Af de husstande, der har køleskab, har noget over halvdelen, ca. 4 100, tillige egen fryseboks og godt en trediedel, ca. 2 000, adgang til et fælles fryseri.

Da ialt ca. 7 200 husholdninger har *egen fryseboks*, jfr. tabel 2, har godt 3 000 landbohusholdninger fryseboks uden at have køleskab. Fordelingen af frysebokse på husholdninger på Øerne og i Jylland og på husholdninger af forskellig størrelse svarer meget nær til, hvad der er anført for køleskabenes vedkommende.

Tabel 2. Landbrugshusstande med egen fryseboks og med adgang til fælles fryseri.

	Antal husstande ialt	husstande med egen fryseboks	husstande med adgang til fælles fryseri
Øerne	72 845	2 890	51 663
Jylland	129 221	4 313	70 854
hele landet	202 066	7 203	122 517
nemlig med			
1 person	4 096	20	696
2 personer	34 345	341	17 235
3 —	48 185	893	28 186
4 —	43 289	1 201	27 345
5 —	32 217	1 269	21 726
6 —	19 309	1 127	13 286
7 —	9 896	779	6 782
8 —	5 550	553	3 931
9 —	2 448	278	1 609
10 — eller flere	2 731	642	1 721

Fryseboksenes gennemsnitlige størrelse er ca. 135 1, ca. 168 1 og ca. 284 1 for husstande på henholdsvis 1—4, 5—9 og 10 eller flere personer.

Medens det således er relativt sjældent, at i al fald de mindre landbohusholdninger har eget køleskab eller egen fryseboks, er brugen af *fælles fryseri* overordentlig udbredt. Ialt ca. 122 500 eller 61 pct. af husholdningerne har, som det vil ses af tabel 2, sidste kolonne, adgang til fælles fryseri; på Øerne er procenten 71, i Jylland 55. Der er kun ringe forskel på større og mindre husholdninger med hensyn til anvendelsen af fælles fryseri.

Endelig undersøgtes det, hvilke kvanta fødevarer husstandene i løbet af et år opbevarer i fryseboks; det viste sig, at der af husstande med egen fryseboks gennemsnitlig nedfryses 215 kg kød, 20 kg frugt og 15 kg grønsager, af hustande, der benytter fælles fryseri, godt halvt så meget af de forskellige fødevarer, jfr. tabel 3.

Tabel 3. Nedfrysning af fødevarer i landbrug shus stande med egen fryseboks og med adgang til fælles fryseri.

	Gennemsnitlig nedfrosne kvanta (kg pr. år)					
	husstande med egen fryseboks			husstande med adgang til fælles fryseri		
	kød	frugt	grønsager	kød	frugt	grønsager
Øerne	236,6	19,2	14,0	110,6	12,2	9,0
Jylland	198,6	19,9	15,4	114,4	10,4	8,6
hele landet	214,8	19,7	14,9	112,8	11,1	8,8
nemlig husstande med						
1—4 personer	139,8	16,9	12,6	92,5	9,7	7,6
5—9 —	214,0	18,0	15,0	138,4	12,4	9,8
10 — eller flere	479,7	33,7	20,9	247,4	17,1	14,4

Teknisk beskrivelse af fællesfryserier.

Indledningsvis skal nævnes, at fællesfryserier skal indrettes i overensstemmelse med følgende regulativ: „Arbejds- og socialministeriets bekendtgørelse af 30. december 1950 om indretningen og brugen af køleanlæg". Som supplement til dettes § 12 har Køleteknisk Forskningsinstitut i 1952 udarbejdet en „Vejledning til installering af alarmanlæg i køle- og fryserum". Endelig har Veterinærdirektoratet i 1951 udarbejdet en „Vejledning om indretning og drift af fælles-, andels- og privatfryserier". Det er hensigten, at denne vejledning skal danne grundlag for en senere offentlig bekendtgørelse.

De almindeligste typer af fællesfryserier er:

1. Betj eningsanlæg.
2. Boxanlæg med selvbbetjening.
3. Kommuneanlæg med selvbetjening.

Betjeningsanlæg.

Den ældre type af fællesfryserier består af modtagelsesrummet, hvor kunderne leverer deres vel emballerede produkter til bestyreren af anlægget eller modtager frosne varer fra boxene. Fra modtagelsesrummet fører døre til kompressorrummet og til et forkølerum. I forkølerummet finder man indgangen til frostrummet.

I modtagelsesrummet er der arbejdsborde til bestyreren, og en vaskekumme er installeret her eller i kompressorrummet.

I maskinrummet findes kompressorerne, kondensatorerne, recipienterne, kW/h-må-lerne, sikringerne og andre dele af den elektriske og automatiske installation.

Hovedformålet med forkølerummet er at forhindre, at for megen luft udefra kommer ind i frostrummet. Desuden kan det bruges til kort-tids lagring og til kødmodning. Men i henhold til lov om indenrigs kødkontrol må kun kød kontrolleret og stemplet af dyrlæge anbringes her uden emballage. På den anden side vil der hurtigt komme stærk vækst af mug, skimmel og andre mikroorganismer på kød, der er indpakket i vanddamptæt materiale, hvis det anbringes ved en temperatur omkring frysepunktet. Dette er grunden til, at forkølerummene er temmelig små i de danske fællesfryseanlæg. Temperaturen i forkølerummet er mellem $+2°$ C. og $+6°$ C.

I fryserummet findes boxene og i de fleste tilfælde dybfryseren. I nogle tilfælde er dybfryseren dog anbragt mellem forkølerummet og fryserummet med døre til begge. Temperaturen i dybfryseren holdes mellem $\div 23°$ C. og $\div 30°$ C. ved hjælp af en eettrins kompressor.

Boxene er meget forskellige i de forskellige anlæg, fra simple åbne træhylder til lukkede boxe. Den sædvanlige boxstørrelse er 125—150 liter, men ofte er en del af boxene i et anlæg delt i to „halve" boxe til kunder med kun en lille husholdning.

I de ældre anlæg var temperaturen i boxrummene ikke lavere end omkring ÷ 10° C, men i dag holder de fleste danske fællesfryseanlæg en temperatur på ÷ 15° C. til ÷ 20° C.

De fleste anlæg af denne type indrettes som oftest i en lille selvstændig bygning, opført af almindeligt murværk, og boxrum såvel som forrum isoleres sædvanligvis med kork.

Isolationstykkelsen er ofte 150—200 mm i fryserummet og omkring 100 mm i forkølerummet. Under alle omstændigheder må isolationsmaterialet beskyttes mod indtrængning af fugtighed. Derfor påstryges der omhyggeligt væggene en lugtfri asfalt, og det er af den allerstørste vigtighed, at asfalten virkelig er lugtfri. Der har været tilfælde, hvor det har været nødvendigt at rive isolationsmaterialet ned og udføre isolationsarbejdet helt forfra. Dette har ført til store økonomiske tab foruden besvær på grund af afbrydelse af anlæggets drift.

Skønt de fleste danske fællesfryserier er korkisolerede, må det nævnes, at også andre isolationsmaterialer kan anvendes, f. eks. glasuld og cellebeton.

Fælles og karakteristisk for køleanlæggene i alle danske fællesfryseanlæg er det, at driften styres automatisk, og at der anvendes eettrinskompressorer. Kølemediet, som anvendes, har i de seneste år i de fleste tilfælde været Freon 12 (Arcton 20), men der blev i begyndelsen også indrettet en del anlæg med metylklorid og •— navnlig ved lidt større anlæg — finder man også ammoniak benyttet. Anlæggene drives af elektromotorer ved kileremtræk. Kompressorerne er for langt den overvejende part af vertikal, tocylindret type, hvis omdrejningstal ligger omkring 500 o/m.

Af kondensatorer finder man derimod flere forskellige typer: luftkølede og vandkølede, dobbeltrørskondensatorer og mangerørskondensatorer, de sidste som regel kombineret med recipient for det kondenserede kølemiddel, og man ser både tilfælde, hvor vandet leveres fra eksisterende værker, og andre hvor der specielt for fryseriet og i dettes maskinrum er installeret et lille, automatisk vandværk.

Antallet af kompressorer for et fællesfryseri er sædvanligvis to, men i nogle tilfælde anvendes der kun en og endnu sjældnere anvendes tre. Når der anvendes mere end een kompressor, er de altid forbundet således, at de gensidigt kan erstatte hinanden. På denne måde er sikkerheden mod ødelæggelse af frosne varer i tilfælde af maskinskade stærkt begrænset.

Til overføringen af kulden fra køleelementerne til henholdsvis boxrum, forrum og varerne i fryseren benyttes såvel køleelementer med som uden ventilatorer. Køleelementer ophænges næsten altid under loftet imellem boxrækkerne. Dog ser man køleelementer med ventilator monteret ovenpå fryseren, som da udføres som et skab med frysehylder og opstilles inde i boxrummet, medens frysere, hvor kulden overføres med hurtig, cirkuleret luft som sekundært kølemiddel, oftest indrettes i et rum for sig.

Forkølerummene køles ofte ved hjælp af særlige luftkølere, men det må nævnes, at temperaturen i disse rum også kan holdes lav ved hjælp af cirkulerende luft fra fryserummet til forkølerummet gennem åbninger i væggen mellem de to rum. Den ene af åbningerne er anbragt under loftet og den anden nær gulvet.

En af de vigtigste ting til sikring af korrekt drift af køleanlægget er periodisk afrimming af køleelementerne. I de fleste anlæg gøres dette ved hjælp af overhedet kølemediumdamp fra kompressoren. Til dette formål forsynes anlæggene med rør og ventiler. I små anlæg — eller hvor der ønskes en meget simpel eller billig installation —fore-

tages afrimningen ved afskrabning af isen. I nogle tilfælde anvendes elektrisk opvarmning til afrimning.

Hvad enten man anvender den første, den anden eller tredie af disse metoder, er det af betydning, at isen eller vandet, der tøes af, hurtigt fjernes fra kølerummene, da det ellers på grund af sublimation inden længe igen vil være at finde som is på kølerne.

Enkeltheder med hensyn til det elektriske udstyr af disse anlæg såvel som udførelsen af maskineriet og flere almindelige sikkerhedsforanstaltninger er påbudt ved lov, og her skal kun gøres nogle få bemærkninger.

Den automatiske styring af kompressorernes driftsperioder sker enten ved pressostat eller termostat eller ved en kombination af begge apparater. Anlæg med vandkølet kondensator udstyres tillige med en automatisk vandventil, og alle anlæg forsynes med en overtryksafbryder, som standser anlæggets drift, hvis arbejdstrykket som følge af opståede fejl stiger over det tilladte maksimum.

Boxanlæg med selvbetjening.

Den ene type har store isolerede fritstående skabe i et uisoleret rum. Hvert skab har et antal små døre arrangeret i tre eller fire rækker over hinanden på begge sider af skabet. Dørene, som kan låses, giver hver adgang til en box. I en del af disse anlæg er en eller to afdelinger bygget som dybfrysere, men i andre anlæg foretages frysningen af produkterne i boxene som nedenfor omtalt.

Kummeanlæg med selvbetjening.

Den anden type er bygget som en stor beholder af cement eller mursten, ofte med bunden lavere end gulvet i det rum, hvori beholderen er anbragt. Beholderens indre overflade er isoleret med kork som beskrevet i det følgende. Indvendig er beholderen delt i to rækker boxe, hver med et isoleret låg foroven. Den øvre væg er ofte lavet af træ eller lignende, og lågene er lavet af træ, af emailleret metal eller af rustfrit stål.

Lågenes udførelse varierer meget fra det ene anlæg til det andet. Hver box kan have et enkelt låg eller et indre og et ydre låg. Særlige arrangementer er blevet truffet for at undgå isdannelse på lågets kanter. Således kan der anbringes varmespiraler forbundet til kompressorens trykside rundt om åbningen på hvert enkelt låg. I andre tilfælde er der et øvre, tyndt låg, og et nedre, isoleret, og der kan blæses varm luft fra kondensatoren mellem de to låg.

I et begrænset antal af disse anlæg af kummetypen er der installeret en dybfryser. Denne kan være et skab med en fremadvendende dør og afkølede hylder, men en mere almindelig type dybfrysere er en box bygget ligesom en hjemmefryser med alle sidevægge afkølede.

De fleste af de små fællesfryserier har ingen dybfryser, og frysningen af varerne finder sted i boxene. I dette tilfælde er skillevæggen mellem boxene en køleplade, og de varer, der skal fryses, anbringes op ad denne plade. De allerede frosne produkter i boxen samles i en dynge så langt som muligt fra de endnu ikke frosne varer, dækket af et beskyttende lag isolerende materiale.

Køleanlæggene i de små fryserier er af samme type som i de store, men der anvendes oftest kun een kompressor.

De syntetiske fibres fremtidige betydning for hjemmet.

Fra U.S.A. strømmer det ind med meddelelser om frembringelser af nye syntetiske textilmaterialer med de mest sensationelle egenskaber. Avisartikler og reklamer fortæller om den revolution af vore beklædningsvarer, de vil medføre, om de muligheder, der herved åbnes for en behageligere tilværelse for hele menneskeheden, o. s. v., o. s. v. Skal der derfor idag siges noget om de nye syntetiske textilfibres fremtid, er det nødvendigt at se meget nøgternt og sagligt på de tekniske oplysninger, der gives om disse materialer og studere de erfaringer, der allerede er høstede med de hidtil fremkomne og ikke lade sig forblænde af de mere eller mindre opreklamerede meddelelser. Det er naturligt, at dette emne interesserer menigmand overmåde, for derer ingen tvivl om, at disse nye opfindelser fremover vil få den største betydning for hjemmet og dets økonomi.

Det må først og fremmest slås fast, at disse fibre ikke er erstatningsstoffer for de naturlige materialer, som menneskene nu gennem årtusinder har anvendt til klædedragter. Uld, bomuld, hør og natursilke vil stadig være velegnede — ja uovertrufne — til mange formål, da de jo hver for sig har deres specielle egenskaber og fordele; de nye fibre har *deres* egenart, som vil gøre dem anvendelige til andre formål. De nye materialer vil heller ikke på grund af deres høje fremstillingspris — i alle tilfælde de første årtier —• kunne fortrænge så nyttige og billige materialer som rayon (kunstsilke) og rayonuld (celluld). Når man i det hele taget har givet sig i lag med forskning efter nye textilmaterialer skyldes det først og fremmest, at den stadig s børre befolkningstilvækst, den højere levestandard og mange nye formål har gjort verdensproduktionen af de naturlige materialer for utilstrækkelig. Ser vi således på tallene fra verdensproduktionen af naturlige textilmaterialer, er den pr. år: for uld: ca. 1,6 mill, t., bomuld: ca. 6,0 mill, t., rayon: ca. 1,6 mill, t., og disse mængder er der ikke mange muligheder for at forøge nævneværdigt.

En produktion af syntetiske fibre kræver desværre meget store investeringer — det er anslået, at en nylonproduktion på ca. 1 mill. t. pr. år vil kræve en investering på omkring 50 milliarder kr. I dag produceres der årligt ca. 40 000 t. nylon. De overdrevne forestillinger, man gør sig om nylons anvendelse i U.S.A., modsiges også af en statistik over forbruget af textilmaterialer i 1950:

76 pct. bomuld, 18 pct. rayon + rayonuld, 3 pct. uld, 2 pct. hør, silke m. m., 1 pct. nylon.

Vi står således ved den allerførste begyndelse af de syntetiske fibres æra; arbejdet med at finde nye stoffer er først nu ved at tage fart. Siden studiet af de højmolekulære stoffer begyndte omkring år 1930 har mange fibre set dagens lys: *nylon* har allerede gået sin sejrsgang over verden, og nu bygges der fabriker til fremstilling af *orlon, terylen, dacron* og mange andre fibre. Hvilken fiber, der vil vinde kapløbet, er svært at sige — nogle vil

holde sig, andre bukke under i konkurrencen, og de mest velegnede har måske endnu ikke set dagens lys. Skal der derfor idag tales om de syntetiske fibres betydning, må vi nøjes med at tage *nylon* ind i vore overvejelser, selvom den allerede nu er overgået af andre.

Vi hørte første gang om nylon under krigen og glædede os til den dag, der blev lukket op for dette vidunderstof; men det første bekendtskab blev faktisk en skuffelse: nylon-damestrømperne kunne skam godt briste og „løbe", nylonskjorterne var uanvendelige, da de var tætte og holdt fugtigheden tilbage, og utallige var historierne om forfrysninger og andre sygdomme på grund af nylonens dårlige varmeevne. Ja, vi fik beviset for, at de nye fibre sjældent holder, hvad de lover, og vi så, hvor vigtigt det er, at de kun sendes på markedet til formål, hvor deres specielle egenskaber kommer tilgode. Forholdet var nemlig det, at de første nylonstoffer var fremstillet som faldskærmsstof, der absolut ikke egnede sig for beklædning. At nylonstrømperne var kolde og let gik itu skyldes også kun den kendsgerning, at de var fremstillet som udprægede luksusartikler af flortynde kvaliteter.

Senere har vi lært, at nylon ikke er luksus, således som myndighederne engang påstod som begrundelse for deres afslag på import af nylongarner. Først og fremmest har vi lært at drage nytte af nylons store styrke; nylonstrømper har ca. 2½ gange så lang en levetid som en tilsvarende kvalitet natursilkestrømpe; nylon-herresokker holder op til 100 gange længere end en uldsok. Hvilken uvurderlig hjælp dette er ved lappe- og stoppearbejdet i hjemmet, siger sig selv. En svensk statistik har udregnet, at hver husmoder kan spare y_2 time daglig, hvis hele familien går med sokker og strømper af nylon. En anden fordel er nylonens mindre tilbøjelighed til at optage snavs og en tilsvarende evne til lettere at slippe det igen i vask. Nylontøjet behøver kun en hyppig opskylning i lunkent vand eller i alle tilfælde kun en let håndvask for at blive rent. Dette har ganske vist medført den opfattelse, at nylon *skal* vaskes forsigtigt, d. v. s. i finvask med håndvarmt vand, mild sæbe og uden mekanisk behandling, men forholdet er jo faktisk det, at nylon er det mest robuste materiale, der overhovedet findes, og derfor udmærket kan tåle en hårdere behandling. Forsøg med vask af nylonstof har da også vist, at de bedste resultater opnås med anvendelse af iy_2—3 g sæbespåner pr. 1 ved ca. 55° C. i 20 min. eller med ca. ¾ g/l syntetisk vaskemiddel af den ikke-ionogene type ved ca. 65° C i 20 min. Nylonartikler vil i en husholdning således naturligt tages med i småvasken eller eventuelt behandles for sig selv. En af nylonens andre gode egenskaber ligger i dens evne til at holde på den under fabrikationen engang givne form, hvilket gør strygning eller presning overflødig. At opstille blot et skøn over, hvilken besparelse der vil kunne opnås ved i højere grad at indføre nylon i vor daglige tilværelse, er faktisk ikke muligt. Dels afhænger det af, til hvilke priser man kan købe nylontextiler. Sagen er jo den, at nylon i anskaffelse ligger betydeligt over de nu anvendte materialer — med undtagelse af ulden, der for de fineste kvaliteters vedkommende efterhånden er oppe i samme prislag. Nu er nylon ca. 20 pct. lettere end uld, således at der kan anvendes mindre vægtmængde garn til fremstilling af samme „rumfang" vare; endvidere har nylons store styrke muliggjort anvendelsen af tyndere garner, således at disse faktorer i forbindelse med nylonartiklernes længere levetid kan bringe mere ligevægt i regnskabet. Kan anskaffelsessummen således præsteres, vil det sikkert i længden være en besparelse at anvende nylon — både i tid og penge.

Et andet spørgsmål er også, hvortil man da kan tænke sig at anvende nylon. Nylon (og alle syntetiske fibre) anvendes på to måder: kortfibret og langfibret, og på vidt forskellig måde. Den kortfibrede („nylonuld", som den kaldes) spindes — ligesom uld — til garner, hvoraf der kan fremstilles rene nylonvarer, eller den anvendes som iblandingsmateriale til uld, rayon eller bomuld. Den langfibrede nylon anvendes direkte eller lægges ind i varer

af andet materiale som forstærkning i form af en samment vunden tråd. Hver af disse anvendelsesmåder har sine fordele. Ved 100 pct. nylonvarer vil de, fremstillet af nylonuld (kortfibre), have de største anvendelsesmuligheder, idet der heraf fremstilles stærkere, men samtidig mere „voluminøse" varer. Spørgsmålet om nylons dårlige varmeevne afhænger nemlig udelukkende af, hvor meget luft man kan få indesluttet i varen, og med disse garner og specielle strikkemetoder fremstilles nu trikotage med op til 95 pct. af uldens varmeevne. Skal nylon anvendes som iblanding, vil det i vævede varer f. eks. til habitter og kjolestoffer være mest formålstjenligt at anvende kortfibret nylonuld. Hvilken betydning en sådan iblanding har, vil ses af følgende amerikanske forsøg med varierende mængder nylonuld i uldne klædevarer:

	100 % uld	33 % nylon ibl.	67 % nylon ibl.	100 % nylon
Slidstyrke (antal slidbevægelser) .	2 100	9 000	10 000	11000
pct. krympning.	36	30	12	2

Allerede ved 20—30 pct.s iblanding opnås således store fordele i form af længere levetid og bedre brugsegenskaber. Ved nylonforstærkning af sokker og lign. strikvarer vil en sammentvundet nylontråd give den bedste virkning, idet den vil holde maskerne, selv om det øvrige materiale slides bort. Der er således ingen tvivl om, at de syntetiske fibres store fremtid ligger i anvendelsen som iblandingsmåterialer, således at der opnås en kombination af disse nye materialers bedre brugsegenskaber og de fordele, vi kender fra de nu brugte hævdvundne textil materialer.

Nylons rigtige anvendelse vil derfor sikkert i fremtiden blive til følgende „fredelige" formål:

Nylon: damestrømper, korsetstoffer, charmeuseundertøj, bluser, kjolestoffer, sytråd.

Nylonuld: tricotage, undertøj, strikvarer, sokker, strømper, badedragter, stoppegarn, slips, frakker.

Nyloniblanding: forstærkning i sokker, strømper, bomuld- eller rayonvarer.

Nylonuldiblanding: kjole- og habitstoffer af kam- og strøggarn, møbelstoffer, stoppegarn, tæpper.

Skal der derfor fremsættes profetier om de syntetiske fibres fremtid, er der ingen tvivl om, at nylon, orlon, terylen m. m. — så snart de militære formål ikke sluger hovedmængden af produktionen, og så snart denne kommer op på et passende niveau, så der kan sikres tilstrækkelige tilførsler til fornuftige priser, vil indgå i enhver blot nogenlunde velforsynet husholdning. Den nationaløkonomiske betydning heraf er det svært at opstille i tal, men at det for husmoderen vil betyde store lettelser i form af lettere vask, mindre reparations-, stryge- og oppresningsarbejde er hævet over enhver tvivl. Den større anskaffelsesudgift vil på længere sigt komme igen på grund af tøjets længere levetid; en betingelse er det blot, at textilindustrien ikke falder for fristelsen til udelukkende at fremstille fine luksusprægede artikler, men virkelig lægger vægt på frembringelse af praktiske brugsvarer.

November 1951.

E. Franck.

Indstilling til socialministeriet vedrørende fælles reparationscentraler.

Kollektivudvalgets skrivelse af 15. maj 1950.

Som det vil være bekendt, nedsatte boligministeren efter forslag af Danske Kvinders Nationalråd og efter samråd med minister fru Fanny Jensen et udvalg til behandling af spørgsmålet om kollektive anlæg i forbindelse med boligbyggeriet. Udvalget har fået til opgave at undersøge spørgsmålet om behovet og mulighederne for en kvartervis udbygning af kollektiv service, såvel i eksisterende bebyggelser som i nye bykvarterer og søge belyst, hvilke af de foreliggende muligheder med hensyn til kollektive anlæg, der skønnes egnet i økonomisk, social og konstruktiv henseende. I udvalgets kommissorium er nævnt en række kollektive anlæg, f. eks. indretning af fælles vaskerier, fælles reparationscentraler, fælles rengøringscentraler m. fl.

Under de forhandlinger, der i udvalget har været ført angående spørgsmålet om fælles reparationscentraler, har socialministeriets repræsentant, kontorchef frk. Alice Bruun henstillet til udvalget forlods at behandle spørgsmålet om en eventuel fortsættelse af de i 1942 oprettede tøj reparationscentraler, der nu drives med statsstøtte i henhold til lov nr. 169 af 30. marts 1946 som en beskæftigelsesforanstaltning for arbejdsløse syersker.

De pågældende centraler blev oprindelig oprettet med henblik på den under krigen opståede mangel på tekstiler, som dels fremkaldte en betydelig arbejdsløshed blandt syerskerne, og dels gjorde det vanskeligt navnlig for den mindrebemidlede del af befolkningen at skaffe sig de fornødne klæder. Centralerne kom således på een gang til at virke som en beskæftigelsesforanstaltning ved at drage et betydeligt antal syersker ind i arbejdet og som en social foranstaltning ved at hjælpe vanskeligt stillede familier navnlig med omsyning af brugt tøj.

Under den nuværende beskæftigelsessituation er det ikke længere muligt at opretholde centralerne som beskæftigelsesforanstaltning, idet arbejdsløsheden blandt syerskerne er ubetydelig.

Imidlertid har det vist sig, at centralerne — også efter at tekstilforsyningen nu er væsentligt forbedret — fortsat af hjælper et socialt behov af ret stor betydning.

Udvalget har derfor fundet det rigtigt at overveje, om det ikke vil være ønskeligt at opretholde disse centraler ud fra sociale hensyn og undersøge, hvorledes centralerne iøvrigt kan indpasses i de planer, man eventuelt kunne skitsere for den fremtidige ordning, såvel med hensyn til forsyningen med tøj som med hensyn til dettes vedligeholdelse.

Udvalget har afholdt en række møder og forhandlet med repræsentanter for de erhverv, der beskæftiger sig med syning, såvel med arbejdere som med arbejdsgivere. Man har endvidere samarbejdet med de foreninger, der har ledet de eksisterende tøjreparationscentraler. Foreningerne, hvis repræsentanter bekræfter, at centralerne har afhjulpet et stort behov, har iøvrigt meddelt, at foreningerne gerne **vil** fortsætte arbejdet og har stillet for-

slag til en videreførelse af centralerne. Udvalget har endelig modtaget henvendelser fra „Dansk blindesamfund“ og „Landsforeningen af kronisk syge", der begge fremhæver centralernes betydning for medlemmerne og stærkt anbefaler en fortsættelse.

Udvalget har endnu ikke afsluttet sine overvejelser med hensyn **til** spørgsmålet i almindelighed om familiernes forsyning med tøj og linned og navnlig pasningen heraf, men som et foreløbigt resultat af overvejelserne herom kan bemærkes:

Udvalget er af den opfattelse, at *forarbejdningen af nye klæder* normalt bør henlægges til den eksisterende konfektionsindustri, hvis organisation udvalget ikke mener at burde tage op til nærmere undersøgelse. Man skal dog i denne forbindelse fremhæve betydningen af, at der sikres forbrugerne den bedst mulige kvalitet af tekstiler, hvorfor udvalget anser den nu planlagte kvalitetsmærkning af tekstiler for meget vigtig, ligesom man skal henlede opmærksomheden på en svensk institution under „Statens Priskontrolnämnd“, kaldet „Aktiv Hushållning", der i vidt omfang har haft indflydelse på den svenske konfektionsindustri, idet institutionen, foruden at drive rådgivende virksomhed gennem foredrag og publikationer, har udarbejdet en række modeller til hverdagstøj, navnlig børnetøj, som vederlagsfrit stilles til rådighed både for private, der selv syr, for kurser og for konfektionsindustrien. Fabrikkerne er i vidt omfang gået over til at forarbejde netop disse modeller.

Uanset at det formentlig kræver den mindste samlede arbejdsindsats (og i denne betydning af ordet er mest „rationelt") at lade konfektionsindustrien forarbejde de nye klæder, vil mange kvinder alligevel ønske at sy deres eget og deres børns tøj. De kan derved spare kontante udlæg til syløn og benytte deres egen arbejdskraft i stedet. Der er en vis træghed mod at vurdere egen arbejdskraft i penge, og den arbejdskraft, der anvendes til syarbejde, kan vanskeligt sættes i penge, da arbejdet ofte foregår i fritiden om aftenen. Syarbejdet kan endvidere i et vist omfang kombineres med børnepasning, og endelig kan det betragtes som en hobby.

For dem, der ønsker at sy selv, vil der være brug for *kollektive foranstaltninger i form af undervisning i syning, hjælp til klipning, udlån af symaskiner etc.* En sådan virksomhed findes allerede i ret vidt omfang, således skal det nævnes, at rådgivningsarbejde varetages af forskellige sykursus, både private og kommunale. Den kommunale støtte ydes i henhold til aftenskoleloven dels i form af egentlige sykursus, hvor eleverne efter en forud lagt plan lærer at sy, og dels i form af sy- eller klippestuer, hvor man uden at være anmeldt i forvejen kan møde og få råd og vejledning med at klippe og prøve det medbragte tøj, både nyt og gammelt og benytte lokalerne, der af kommunen er stillet til rådighed med symaskiner etc.

Omsyning af brugt tøj har været særlig aktuelt i krigsårene og årene lige efter krigen, da landets forsyninger med tekstiler var meget dårlige, men vil også, når forsyningerne igen bliver helt normale, stadig være aktuelt, idet mange f. eks. vil ønske at udnytte brugt tøj til omsyning til børnetøj. Ved forarbejdningen af brugt tøj vil der være samme trang som for nyt tøj til den foran omtalte *rådgivende virksomhed,* men der vil tillige være trang til en *aflastning med selve syarbejdet,* idet man ikke her kan bruge de industrielle systuer, da omsyningsarbejdet er meget forskelligartet og ikke egner sig så godt for rationalisering. Der vil ofte indgå langt større arbejdsydelse i en omsyning end i en forarbejdning af nyt tøj. Tøjreparationscentralerne har i meget vidt omfang udført omsyning for mindrebemidlede, der her for en ganske ringe betaling — 10 øre pr. time — har fået udført et arbejde, som det var hensigtsmæssigt at få gjort, men som de selv ikke havde tid eller evne til og ikke havde økonomisk mulighed for at betale andre for at gøre.

Det rutinemæssige reparationsarbejde forekommer i enhver husholdning. Arbejdet tager forholdsvis meget tid. Det er i en svensk undersøgelse fra 1939 „Underlättandet av k vinnarnas arbete i de mindre lanthemmen" oplyst, at syarbejdet for en husmoder, som deltager i landbrugsarbejde og derfor må antages at anvende mindst mulig tid på det huslige arbejde, tager ¾ time om dagen, hvoraf y_2 time benyttes til reparationsarbejde. Disse husmødre har en gennemsnitlig arbejdstid på 13 timer om dagen.

Eeparationsarbejdet sker naturligt i forbindelse med storvasken, der i et vist omfang udføres under kollektive former i indleveringsvaskerierne eller ved benyttelse af vaskemaskiner, der er fælles for en række husstande. Det er derfor en nærliggende tanke at søge det rutinemæssige reparationsarbejde udført på kollektiv basis under en eller anden form.

Udvalget har rettet forespørgsel såvel til en række københavnske som til en række stockholmske vaskerier for at få oplyst, om vaskerierne påtager sig *reparationsservice.* For enkelte meget store vaskerier i København, der hovedsagelig beskæftiger sig med hospitalsvask og vask for andre store institutioner, bliver tøjet, der er meget ensartet, repareret efter vasken; i et vist omfang sker også udlejning af tøj, f. eks. kitler.

Man har forespurgt godt 30 private vaskerier i København, såvel større som mindre, om de påtager sig reparationsarbejder for private husholdninger. Langt de fleste svarede benægtende. En del mindre vaskerier gav som grund, at de tidligere havde haft aftale med en dame om at udføre sådanne arbejder, men at det nu var vanskeligt at få arbejdskraft hertil, samt at det var blevet for dyrt til, at forbrugerne kunne betale det. Enkelte vaskerier påtager sig strømpestopning. Prisen ligger her noget varierende, beregnes undertiden pr. hul og angives i andre tilfælde at fastsættes efter skøn. Nogle steder repareres udelukkende arbejdstøj. Prisen herfor er 3—4 kr. pr. time. 2 store vaskerier påtager sig lapning og stopning af husholdningsvask for en timebetaling af 2,50—3,00 kr. i timen.

„Landsforeningen for and eisvaskerier" har oplyst, at man ved projektering af *andelsvaskerier,* der er indrettet *til selvbetjening,* regner med at skulle indrette et særligt rum til en *reparationssystue.*

I Stockholm er reparationsservicen noget mere udbredt. Dog oplyses det, at det også her kniber med arbejdskraften, især for de mindre vaskerier. En del af de større vaskerier har imidlertid reparationscentraler for husholdningsvask, og prisen ligger her omkring 3 kr. i timen. For strømper betales dog pr. par.

Når reparationsservice er så lidt udbredt, skyldes det som tidligere nævnt, at husmødrene er meget utilbøjelige til at vurdere deres egen arbejdskraft i penge. Hvis de gjorde det, ville meget af det lappearbejde, som de udfører, slet ikke kunne betale sig. Der hersker utvivlsomt en vis uvilje mod at kassere endnu brugbare ting.

Udvalgets principielle udgangspunkt med hensyn til forsyning med og vedligeholdelse af tekstiler må være, at den hermed forbundne virksomhed skal hvile i sig selv i økonomisk henseende — når bortses fra den rådgivende virksomhed, hvortil der ydes støtte, bl. a. i henhold til aftenskoleloven. Og med en stigende udbygning af konfektionsindustrien og en forbedring af denne produktion i forbindelse med en organisering af en vis reparationsservice i tilslutning til vaskerierne vil det sikkert være muligt at få organiseret dette område på en sådan måde, at der i de familier, hvor der er tale om en normal arbejdsindkomst kan gives husmoderen og da navnlig de udearbejdende husmødre en aflastning i syarbejdet indenfor økonomisk overkommelige rammer.

Der findes imicUertid befolkningsgrupper, som er ude af stand til at betale noget videre for at få stoppet og omsyet, og som vanskeligt kan udføre arbejdet selv. Det gælder således de mindst bemidlede familier med mange børn. Det gælder invalider, blinde og syge, og det gælder mange gamle — specielt gamle mænd. For dem har de eksisterende centraler været en god hjælp, og udvalget må derfor gå ind for centralernes fortsættelse som en social foranstaltning til hjælp for disse befolkningsgrupper.

Under overvejelserne angående centralernes fortsættelse rejser der sig følgende spørgsmål:

1) hvilken kreds af personer, der fremtidig skal kunne betjenes af centralerne,
2) hvilke arbejder, der bør udføres på centralerne,
3) hvilken arbejdskraft, der bør anvendes, og hvordan denne skal aflønnes, samt om
4) hvorledes udgifterne til foranstaltningerne bør afholdes.

ad 1) Da centralerne må have offentlig støtte, bør de kun kunne benyttes af særligt vanskeligt stillede, således at de mest trængende går forud. De eksisterende centralers kapacitet har ikke været tilstrækkelig til at betjene alle dem, der efter de hidtil gældende bestemmelser har været berettiget dertil. Udvalget mener derfor ikke at kunne foreslå personkredsen udvidet, men skal henstille, at centralerne fortsat kun yder hjælp til familier med eet eller flere børn under 15 år, hvis skattepligtige indtægt i det forudgående skatteår ikke overstiger 2 600 kr., i København dog 2 750 kr., samt til familier og enligtstillede personer, der ikke er i stand til at udføre det tiltrængte reparationsarbejde (såsom invalider, aldersrentenydere, syge personer o. 1.) ligeledes under forudsætning af, at de pågældende familiers eller enkeltpersoners skattepligtige indtægt i det forudgående skatteår ikke overstiger det fornævnte beløb.

ad 2) På centralerne er der hidtil i det væsentlige foretaget omsyningsarbejder og kun i ringe omfang stopning og lapning.

Udvalget vil imidlertid finde det rimeligt, at centralerne fremtidigt også påtager sig det almindelige rutinemæssige stoppearbejde i et vist omfang for personer, som ikke er i stand til det selv f. eks. mandlige aldersrentenydere eller blinde.

Ikke enhver omsyning og reparation bør imidlertid foretages på centralerne. Arbejdet skal være økonomisk forsvarligt ikke alene for kunde, men også for samfundet. Centralernes leder må skønne over, hvorvidt en reparation eller omsyning bør bekostes og særlig med hensyn til lappe- og stoppearbejdet, om det er umuligt for kunden selv at udføre dette forholdsvis simple arbejde.

Man må være opmærksom på, at ikke enhver reparation kan betale sig. Det vil ofte samfundsmæssigt være billigere at kassere og købe nyt tøj. Dette spørgsmål bliver særlig aktuelt, hvis man lader det offentlige betale omkostningerne ved reparationerne af tøjet for visse befolkningsgrupper, medens de pågældende selv må betale nye tøj anskaffelser. Centralernes ledere må derfor have nøje instrukser om at afvise reparationer og omsyninger, som ikke kan forsvares ud fra et samfundsøkonomisk synspunkt. Den personkreds, der er berettiget til at få syet på centralerne, vil ofte få beklædningshjælp fra det offentlige og kan derfor ikke med rimelighed forlange, at enhver reparation eller omsyning bliver foretaget. De dårlige tekstilforsyninger har medført, at man i de senere år har repareret og omsyet i langt videre omfang end normalt, og den eksisterende ordning med tøjreparationscentralerne har været temmelig kostbar.

Forarbejdning af nyt tøj skal normalt ikke kunne finde sted på centralerne, dog kan tilretning af færdigkøbt tøj, et arbejde, der er bekosteligt og vanskeligt at få gjort i forretningerne, tillades.

ad 3) Hidtil har centralerne været drevet som beskæftigelsesforanstaltning. De beskæftigede har fået fuld tarifmæssig betaling, men i praksis har det ofte været erhvervshæmmede, og ikke faguddannede personer, som har haft vanskeligheder ved at finde arbejde i det frie erhverv, der er blevet beskæftiget på centralerne. Udgiften pr. stykke tøj har derfor ofte været meget høj. Således har gennemsnitsprisen for tiden 1. april—31. august 1949 pr. stk. udleveret tøj på 2 centraler, der hovedsagelig har beskæftiget sig med omsyning været henholdsvis 63,12 kr. og 40,49 kr., medens den på en central, der næsten udelukkende har beskæftiget sig med lappe- og stoppearbejde har været 5,79 kr.

Fremtidigt bliver centralernes hovedopgave ikke længere af beskæftigelsesmæssig, men derimod af social karakter, nemlig: på den bedste, hurtigste og billigste måde at udføre sy arbejde for vanskeligt stillede befolkningsgrupper. En sådan opgave løses bedst ved, at man lader arbejdet udføre af a) *faguddannede personer,* der kan arbejde hele dagen under sagkyndig ledelse.

Udvalget er imidlertid klar over, at det kan volde vanskeligheder at skaffe faguddannet arbejdskraft til dette ikke særligt tillokkende arbejde, der for en øvet fabrikssyerske sikkert vil give ringere indtægt og være mindre behageligt end arbejde med nyt tøj på konfektionsfabrikken. Man har derfor undersøgt mulighederne for på anden måde at sikre arbejdskraft til denne virksomhed.

Udvalget har således været inde på, om det skulle være muligt for de foreninger eller institutioner, der for tiden administrerer centralerne, at fremskaffe så megen b) *frivillig arbejdskraft,* at udgifterne reduceredes til husleje, lys og varme samt løn til en leder. Man mener imidlertid ikke, at det vil være muligt at fremskaffe tilstrækkelig frivillig arbejdskraft.

Man har gennem institutionen „indbyrdes hushjælp" fået oplysninger, der kunne tyde på, at der findes en c) *arbejdsreserve blandt lidt ældre kvinder,* der ikke kan påtage sig anstrengende arbejde, men som skønnes at være egnede i hvert fald til lappe- og reparationsarbejder på centralerne. I denne forbindelse skal man henlede opmærksomheden på, at der blandt tidligere syersker fra fabrikkerne sikkert vil være en del lidt ældre, som ikke længere kan holde tempoet på fabrikkerne; disse vil være velegnede til arbejdet på centralerne.

Endelig skal man pege på mulighederne for at skaffe arbejdskraft derved, at der på centralerne foruden heldagsarbejdskraften beskæftiges d) *arbejdskraft, der kun vil eller kan arbejde den halve dag, hveranden dag eller enkelte timer.*

Man har endvidere undersøgt spørgsmålet om at beskæftige e) *arbejdskraft ved hjemmearbejde,* f. eks. mødre, der vanskeligt kan gå fra deres børn eller lignende. Fra erhvervenes side hævdes det, at det ikke er sundhedsmæssigt tilfredsstillende at have større mængde syarbejde i et lille hjem, Erhvervene foretrækker langt værkstedsarbejde. Det er også en vanskelighed, at man ikke kan anvende timebetaling for hjemmearbejde, og at det er svært at fastsætte akkorden for reparationsarbejde. Alligevel mener udvalget, at man forsøgsvis skal etablere noget hjemmearbejde på akkordbasis.

Man har endelig overvejet at anvende f) *erhvervshæmmede eller ældre personer, som i forvejen oppebar invalide- eller aldersrente eller lignende,* og som kunne ønske at supplere disse indtægter. Da denne arbejdskraft ikke kan ventes at arbejde så effektivt og hurtigt som uddannede syersker en hel arbejdsdag igennem, kunne man tænke sig enten at lade

dem arbejde med nedsat arbejdstid til tarifmæssig timeløn eller at lade dem arbejde med normal arbejdstid til nedsat timeløn. I sidstnævnte tilfælde vil det formodentlig være nødvendigt at sørge for, at de tilskud, der ydes uden for institutionens regnskab, i realiteten bringer timelønnen op på tarifmæssigt niveau.

Sammenfattende kan man altså sige, at *hovedvægten* må *lægges få at drive centralerne ved faguddannet arbejdskraft, men at det også vil være både nødvendigt og ønskeligt at sufflere denne arbejdskraft med arbejdskraft fra andre befolkningsgruffer.*

Da hovedformålet med centralerne ikke længere er at skaffe beskæftigelse, bør man i modsætning til tidligere lægge vægt på at få knyttet arbejdskraften fast til centralerne. Man har dog overvejet, om man ikke ved siden af centralens hovedformål: at få syarbejde udført, kunne skabe en heldig bivirkning ved at benytte centralerne som uddannelsessted for kvinder, der ønsker at gå ud i erhvervslivet, men savner uddannelse.

Udvalget kunne tænke sig, at der etableres en ordning, hvorefter ikke-faglærte på centralerne oplæres i syning, således at de senere, efter at de har opnået tilstrækkelig færdighed, kan blive på centralerne, og dér udføre normalt arbejde, eller eventuelt søge almindeligt syarbejde uden for centralerne. De pågældende kunne måske i det første år, de beskæftiges på centralerne, betragtes som værende under uddannelse og derfor aflønnes med en mindre timeløn. Derefter skulle de, når de kan udføre en normal arbejdspræstation, have fuld tarifmæssig løn.

ad 4) Det er udvalgets opfattelse, at de personer, der har fået syet tøj på centralerne, bør kunne yde en noget højere betaling end hidtil sket. Det foreslås, at de yder 35 øre pr. time, beregnet efter, hvad en effektiv syerske vil bruge til arbejdet, således at lærlingenes timetal ikke lægges til grund.

Udvalget har tænkt sig, at centralerne enten skulle drives af kommunerne eller af private foreninger eller institutioner efter godkendelse af kommunalbestyrelserne og under disses tilsyn. Man foreslår desuden, at kommunerne udlægger udgifterne til centralerne, og at staten senere refunderer halvdelen heraf.

Der har i de år, beskæftigelsesloven har været gældende, været anvendt følgende beløb til tøjreparationscentraler:

1946—47	3 144 600 kr.
1947—48	2 088 900 -
1948—49	2 121 600 -
1949—50 indt. 1. januar 1950	809 800 -

Statsstøtten har udgjort 120 pct. af arbejdslønnen til de beskæftigede på centralen, og centralerne har haft en mindre indtægt i form af syløn. Desuden har man mange steder fået kommunal støtte. Såfremt de personer, der får syet på centralerne, skal betale lidt mere for arbejdet, end de hidtil har gjort, kan man formentlig regne med, at man kan beskæftige det samme antal personer som hidtil for en udgift for det offentlige på 100 pct. af arbejdslønnen. Samtidig vil man, da man fremtidig vil anvende væsentlig bedre arbejdskraft end hidtil, kunne opnå væsentlig større arbejdsresultater, hvilket også vil være nødvendigt, da de eksisterende centraler langt fra har kunnet afhjælpe alle bestående behov for den berettigede kreds.

Under henvisning til foranstående vil udvalget herefter foreslå, at der enten ved særskilt lov eller på finansloven tilvejebringes hjemmel for, at der i det kommende finansår stilles et beløb af 1 mill. kr. til rådighed for det pågældende formål.

Viggo Nørby.

Vaskeforholdene i landbohusholdninger 1952.

På foranledning af husholdningsorganisationerne og Statens Husholdningsråd har Det statistiske Departement den 6. september 1952 foretaget en undersøgelse af benyttelsen af køle- og fryseanlæg til husholdningsbrug og af vaskeforholdene på landbrugsejendomme. Tællingen omfattede en femtedel af landkommunerne, og Departementet har på grundlag af oplysningerne fra disse beregnet de tilsvarende tal i samtlige landbohusholdninger. Hovedresultaterne af undersøgelsen er offentliggjort i Statistiske Efterretninger 1952, nr. 72 og i Statens Husholdningsråds faglige meddelelser 1953, nr. 1, hvorefter nærværende er gengivet.

Undersøgelsen vedrørende *vaske f or holdene,* derunder benyttelse af forskellige vaskeanordninger, viser, at 186 000 eller godt 92 pct. af alle landbohusholdninger normalt vasker hjemme, medens godt 14000 eller ca. 7 pct. normalt får vasket ude, for ca. 1200 husstande foreligger ikke oplysninger, jfr. tabel 1.

Tabel 1. Antal husstande fordelt efter, om vasken normalt foregår hjemme eller ude.

	Antal husstande ialt	deraf husstande, hvor vasken normalt foregår		
		hjemme	ude	uoplyst hvor
Øerne	72 845	65 850	6 748	247
Jylland	129 221	120 599	7 622	1 000
hele landet	202 066	186 449	14 370	1 247
heraf husstande med				
1 person	4 096	2 566	1 375	155
2 personer	34 345	32 373	1 790	182
3 —	48 185	45 432	2 499	254
4 —	43 289	40 524	2 502	263
5 —	32 217	29 418	2 593	206
6 —	19 309	17 618	1 595	96
7 —	9 896	8 904	938	54
8 —	5 550	4 972	564	14
9 —	2 448	2 153	295	—
10 — eller flere	2 731	2 489	219	23

Udevask er en del mere udbredt på Øerne end i Jylland, henholdsvis 9,3 og 5,9 pct. Det er noget mere almindeligt, at større husstande får vasket ude end mindre, således

er procenten 5—6 for husstande på 2—5 personer, men 8—10 for husstande på 5—9 personer og 10 eller flere personer; husstande bestående af kun 1 person får dog ganske særlig hyppigt vasket ude, nemlig i 34 pct. af tilfældene.

I husholdninger, hvor vasken normalt foregår hjemme, benyttes, som det ses af tabel 2, i langt det overvejende antal tilfælde, 171 000 eller 92 pct., vaskekedel, og der er i denne henseende ikke væsentlig forskel for landsdelene eller for husstande af forskellig størrelse.

Tabel 2. Antal husstande med hjemmevask fordelt efter om vaskekedel benyttes eller ikke.

	Vaskekedel benyttes	vaskekedel benyttes ikke	ialt
Øerne	60 736	5 114	65 850
Jylland	110 196	10 403	120 599
hele landet	170 932	15 517	186 449
heraf med			
1 person	2 215	351	2 566
2 personer	29 978	2 395	32 373
3 —	42 017	3 415	45 432
4 —	37 183	3 341	40 524
5 —	27 006	2 412	29 418
6 —	15 879	1 739	17 618
7 —	8 061	843	8 904
8 —	4 523	449	4 972
9 —	1 885	268	2 153
10 — eller flere	2 185	304	2 489

Tabel 3. Benyttelsen af vaskemaskiner i husstande med hjemmevask.

	Husstande, der benytter vaskemaskine			husstande der ikke benytter vaskemaskine	ialt
	håndrevet	elektrisk	tilsammen		
Øerne	20 431	24 365	44 796	21 054	65 850
Jylland	48 797	44 472	93 269	27 330	120 599
hele landet	69 228	68 837	138 065	48 384	186 449
Heraf husstande med					
1 person	1 152	354	1 506	1 060	2 566
2 personer	14 026	6 958	20 984	11 389	32 373
3 —	19 558	13 267	32 825	12 607	45 432
4 —	14 941	15 106	30 047	10 477	40 524
5 —	9 845	12 937	22 782	6 636	29 418
6 —	5 084	9 031	14 115	3 503	17 618
7 —	2 395	4 905	7 300	1 604	8 904
8 —	1 346	3 001	4 347	625	4 972
9 —	445	1 463	1 908	245	2 153
10 — eller flere	436	1 815	2 251	238	2 489

Vaskemaskiner anvendes, som det ses af tabel 3, i 138 000 husholdninger eller 74 pct. af de husholdninger, der vasker hjemme.

Ca. halvdelen af vaskemaskinerne er hånddrevne og ca. halvdelen elektriske.

Forholdsvis lidt flere husholdninger i Jylland end på Øerne anvender vaskemaskine, henholdsvis 77 og 68 pct.

Anvendelsen af vaskemaskiner er stigende med stigende husstandsstørrelse, idet den varierer fra knap 60 pct. af de mindste til ca. 90 pct. af de største husstande. Det er navnlig de større husholdninger, der bruger elektrisk vaskemaskine; medens af de mindste husholdninger 40—45 pct, havde hånddrevet vaskemaskine og 15—20 pct. elektrisk, havde af de største husholdninger kun ca. 20 pct. hånddrevet vaskemaskine, men ca. 70 pct. elektrisk drevet maskine.

Tabel 4. Benyttelsen af vrideanordninger i husstande med hjemmevask.

	Husstande, der benytter vridemaskiner		husst., der benytter centrifuge	husst., der benytter anden vrideanordning	husst., der ikke benytter vrideanordning	samtlige husst. med hjemmevask
	hånddrevet	elektrisk				
Øerne	15 221	16 463	2 829	6 043	25 294	65 850
Jylland	31 289	26 815	2 877	14 548	45 070	120 599
hele landet	46 510	43 278	5 706	20 591	70 364	186 449
heraf husstande med						
1 person	531	226	41	376	1 392	2 566
2 personer	8 366	4 579	527	3 998	14 903	32 373
3 —	12 100	8 548	921	5 345	18 518	45 432
4 —	10 111	9 733	1 193	4 646	14 841	40 524
5 —	7 383	8 072	1 037	3 056	9 870	29 418
6 —	3 986	5 467	766	1 646	5 753	17 618
7 —	1 864	2 924	419	857	2 840	8 904
8 —	1 150	1 799	310	398	1 315	4 972
9 —	435	933	152	136	497	2 153
10 — eller flere	584	997	340	133	435	2 489

Vride anordning af en eller anden art benyttes af ca. 115 000 husholdninger eller ca. 62 pct. af alle husstande med hjemmevask; procenten er stigende fra 46 i husstande med 1 person til 83 i husstande med 10 eller flere, se tabel 4.

Af vrideanordningerne er ca. 90 000 vridemaskiner, hvoraf ca. halvdelen hånddrevne og halvdelen elektriske, knap 6 000 er centrifuger og ca. 20 000 andre vrideanordninger. Hånddrevne vridemaskiner benyttes af næsten samme andel af de mindre og de større husholdninger, nemlig 20—25 pct.; derimod er anvendelsen af elektrisk vridemaskine stærkt stigende med husstandens størrelse, fra 10—15 pct. af de mindste hjemme vaskende husholdninger til 40—45 pct. af de største. Centrifuger anvendes fortrinsvis af de større husholdninger, andre vrideanordninger især af de mindre.

Tabel 5. Antal husstande med hjemmevask fordelt efter, om der benyttes indendørs tørreplads eller ikke.

	Tørreplads forefindes	tørreplads forefindes ikke	ialt
Øerne	24 133	41 717	65 850
Jylland	56 144	64 455	120 599
hele landet	80 277	106 172	186 449
heraf husstande med			
1 person	923	1 643	2 566
2 personer	11 667	20 706	32 373
3 —	18 945	26 487	45 432
4 —	17 384	23 140	40 524
5 —	13 312	16 106	29 418
6 —	8 101	9 517	17 618
7 —	4 615	4 289	8 904
8 —	2 694	2 278	4 972
9 —	1 179	974	2 153
10 — eller flere	1 457	1 032	2 489

Med hensyn til tørreplads foreligger der, som det ses af tabel 5, oplysning om, at ca. 80 000 husholdninger eller ca. 43 pct. af samtlige husholdninger, der normalt vasker hjemme, har adgang til indendørs tørreplads (loftsrum, kælderrum, vognport o. lign.); procenten er stigende fra ca. 36 for de mindste husstande til ca. 58 pct. for de største.

Endelig er det for de godt 14 000 husholdninger, der sædvanligt får vasket ude, oplyst, at ca. 11 600 eller 81 pct. får vasket på andels- og fællesvaskeri, de øvrige andetsteds; procenten er omtrent ens for Øerne og Jylland. Forholdene var i denne henseende også ret ensartede for de forskellige husstandsstørrelser, bortset fra husstande på 1 person, hvoraf kun knap halvdelen får vasket på andels- eller fællesvaskeri.

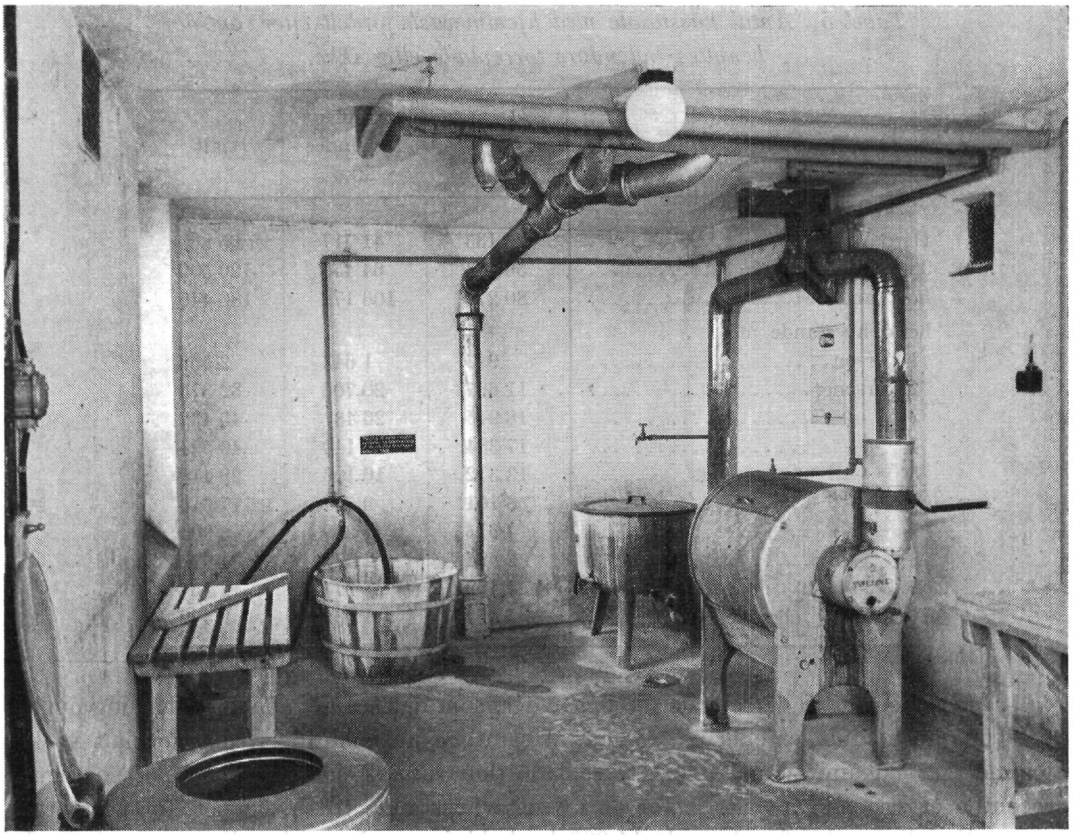

Figur 8. Et af de almindelige vaskerum, hvori husholdningsrådets forsøg foretoges.

BUag 10 b.

Eksempler på vaskeanlæg.

A. Ejendoms vaskerier.

En større del af ejendoms-vaskerianlæggene bærer præg af, at de projekterende ikke har studeret den naturlige arbejdsgang ved vaskeprocessen. Oftest bliver placeringen først bestemt, når inventar og maskiner ankommer til byggepladsen, og dette anbringes så, hvor der tilfældigt findes plads.

På fig. 8 og 9 vises plan og fotografi af det vaskeanlæg, hvori eet af Statens husholdningsråds forsøg blev foretaget. Eksemplet viser nogle af de almindeligste forsyndelser mod en rationel indretning. Maskinerne er placeret ved indervæg, således at den vaskende

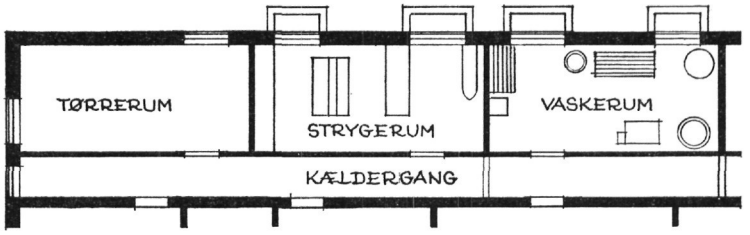

Fig. 9. Plan 1:200 af det ovennævnte almindelige ejendomsvaskeri.

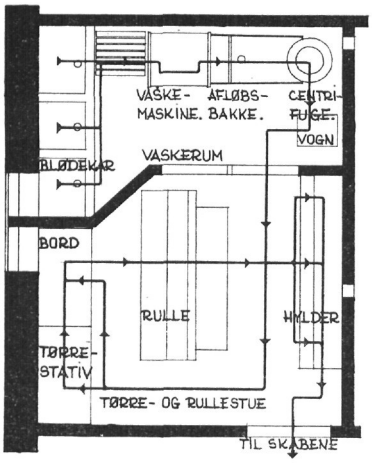

Figur 10. Arkitekt Jean Fehmerlings forsøgsopstilling. Plan 1:100.

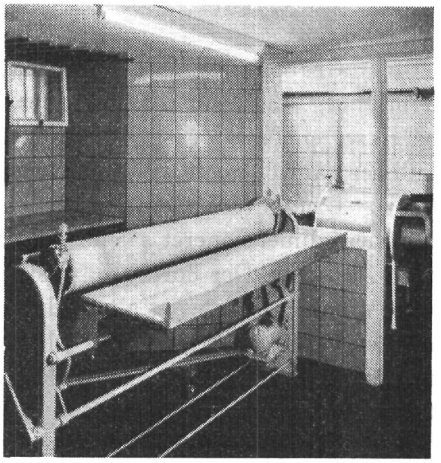

Figur 11. Fra tørre- og rullestuen set ind imod vaskerummet.

skygger for sig selv. Centrifugen er fjernet længst muligt fra vaskemaskine og gasvaskekedel. Gulvanøbet er placeret således, at den vaskendes fødder overskylles, når vandet tappes af kedler eller kar.

Anlægget er beregnet på vaske med forudgående blødsætning, men blødekarret er anbragt midt i installationsrækken, således at der opstår en mængde krydsende ganglinier.

Til brug for planlægningen af en bebyggelse i Københavns omegn har arkitekt m. a. a. Jean Fehmerling udført nogle forsøgsopstillinger for at finde frem til den mest kontinuerlige arbejdsgang. Forsøgene blev foretaget i en ældre villas kælder, og pladsen var meget trang, men alligevel er det som vist på fig. 10 lykkedes at få en fornuftig kon-

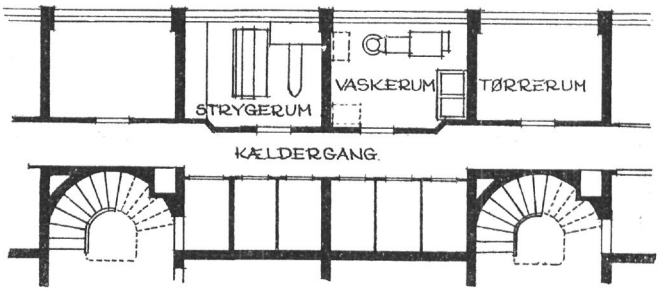

Figur 12. Velindrettet ejendomsvaskeri. Plan 1:200. Et fotografi af anlægget findes i bind 1, figur 12.

tinuitet i arbejdet. Det på fig. 12 viste vaskerum er indrettet efter de første forsøgsresultater, men arbejdet er videreført til det på fig. 13 viste anlæg.

Det ville være ønskeligt om det tagne initiativ blev videreført, f. eks. ved et samarbejde mellem teknikere, fabrikanter og husmoderorganisationerne.

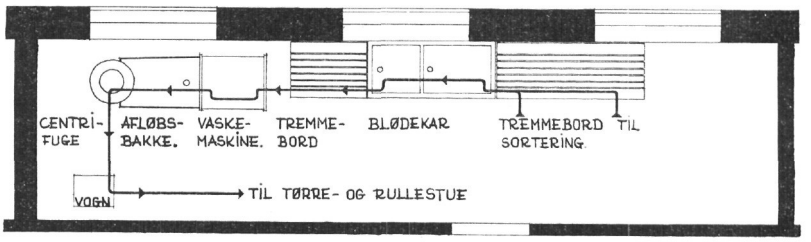

Figur 13. Forslag til indretning af et ejendomsvaskeri. Plan i 1:100.

B. **Gruppe** vaskerier.

Gruppevaskerierne, som må betragtes som en koncentration af almindelige ejendomsanlæg, muliggør installationer, der medvirker til forøget udnyttelse af maskinellet og sikrer en bedre vask. Disse installationer omfatter især blødtvandsanlæg og tørrekulisser samt i nogle tilfælde varmrulle med større valsediameter end normalt.

Gruppevaskerierne egner sig især for bebyggelser på fra 75—160 lejligheder og bør være dimensioneret således, at en families vask excl. skjortestrygning kan færdiggøres på 5—6 timer. Der bør være vaskemaskine for hver 46—50 lejligheder, og størrelsen bør være afpasset, således at alt hvidt tøj fra een familie kan vaskes på een gang. En maskine med en vaskekapacitet på 12—15 kg tørt tøj vil være passende. Centrifugernes antal skal mindst være 1 for hver ca. 100 lejligheder og have en kapacitet på ca. 10 kg tørt tøj pr. fyldning.

1 strygemaskine vil være tilstrækkelig, og her vil det være fordelagtigt, om husmødrene hjalp hinanden med strygning af i hvert fald de større stykker tøj. Strygemaskinen bør have en sådan størrelse, at tøjet kan stryges tørt uden først at være tørret i fri luft eller i tørreskab. En maskine med en valselængde på 200 cm og en valsediameter på 27 cm anses at opfylde dette krav. En maskine med samme valselængde men kun med en 17 cm valsediameter vil også kunne anvendes, såfremt den betjenes rigtigt og dens kapacitet udnyttes fuldt ud.

Til tøj, der ikke kan stryges på strygemaskinen, bør der i vaskeriet være opstillet et kulissetørreskab. I kulissetørreskabet skal der være mindst 1 udtræk for hver 20—25 lejligheder, og disse bør være ca. 250 cm lange. En absolut effektiv udsugning er nødvendig under hensyn til en rimelig tørretid.

I vaskeriet bør endvidere være opstillet håndvaskekar med riflet forside, så husmoderen har mulighed for at vaske tøj, der ikke kan tåle at vaskes i maskinerne.

Der bør være 1 vask for hver vaskerimaskine.

Blødsætningskar er erfaringsmæssigt ikke nødvendigt, idet en forvask i maskinerne på ca. 10 min. svarer til en hel nats blødsætning i kar.

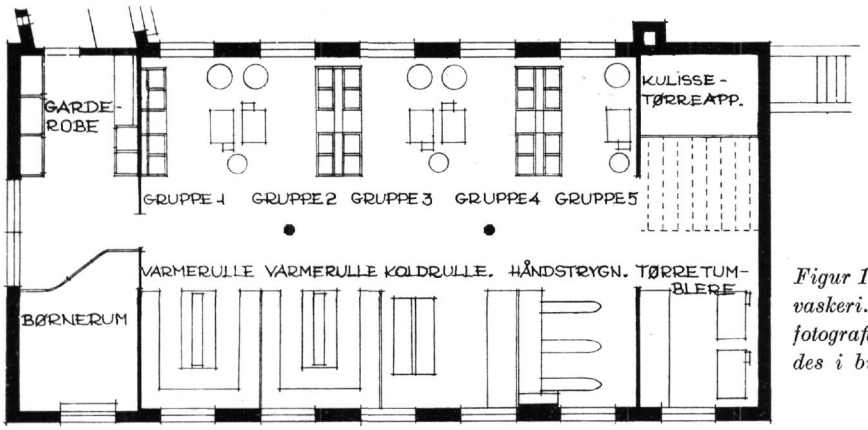

Figur 14. Et større gruppevaskeri. Plan i 1:200. Et fotografi af dette anlæg findes i bind 1 som figur 14.

På figur 14 er gengivet planen af et gruppevaskeri i Hjortekær, som betjener 197 husstande. Anlægget er indrettet i en fløj af butikshuset og sammenkædet med en badstue i kælderen. På figur 15 er vist et mindre anlæg i en bebyggelse i Hvidovre, som betjener 83 lejligheder. Anlægget er indrettet i kælderen. Dette anlæg forekommer

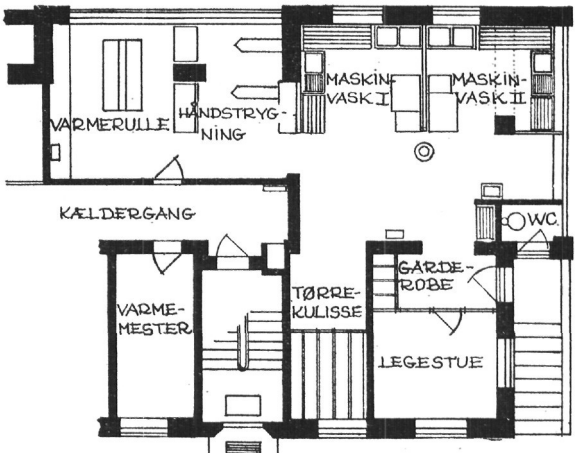

Figur 15. Et mindre gruppevaskeri. Plan i 1:200. Et fotografi af anlægget findes i bind 1 som figur 13.

at være fint disponeret og mådeholdent i udstyret, således at anlæggets pris og driftsudgifter holdes på et niveau, svarende til de almindelige ejendomsvaskerianlæg.

Endelig er i figur 16 gengivet planen til et ret stort gruppevaskeri, projekteret af Københavns almindelige Boligselskab. Det er tænkt sammenkædet med dels en reparations-systue for husmødrene, dels et husassistancekontor.

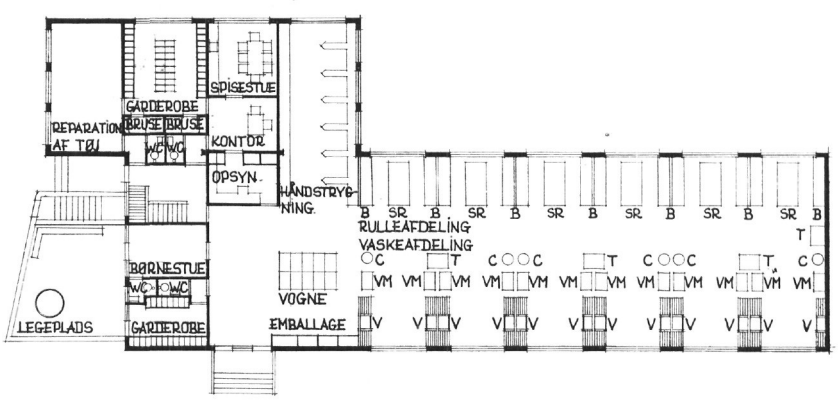

Figur 16. Et projekteret gruppevaskeri med reparationssystue og husassistancekontor. Plan i 1:400. VM — vaskemaskine, G = Centrifuge, T = tørretumbel, SB = strygerulle, B = borde, V= vask med riflet, skrå forside.

C. Vaskehaller.

Vaskehallerne regnes udstyret med industrimaskiner, som betjenes af faguddannede vaskefunktionærer med husmødrene som supplerende arbejdskraft. Erfaringer fra udlandet og udsagn fra sagkyndige her i landet tyder dog på, at det ikke vil være rationelt og økonomisk rigtigt, at lade husmødre deltage i arbejdet før selve vasken er overstået. Man bør bl. a. derfor ikke lægge an på en sammenblanding af indleverings- og selvvask, som tilfældet er ved flere af de herhjemme projekterede vaskehaller.

Samtidig har der vist sig tendenser til en unødig høj udstyrsstandard i disse anlæg. De bør betragtes som industrielle anlæg på linje med erhvervsvaskerierne, og udstyret svarer hertil. Da vaskehaller forudsætter fast personel og stor maskinkapacitet, kan de kun finde anvendelse ved byggeforetagender, der omfatter mere end 1 000—1 500 lejligheder. Herved kan der opstå ret alvorlige transportproblemer, således at det i mange tilfælde ville kunne betale sig at overgå til ren indleveringsvask, hvilket erfaringerne

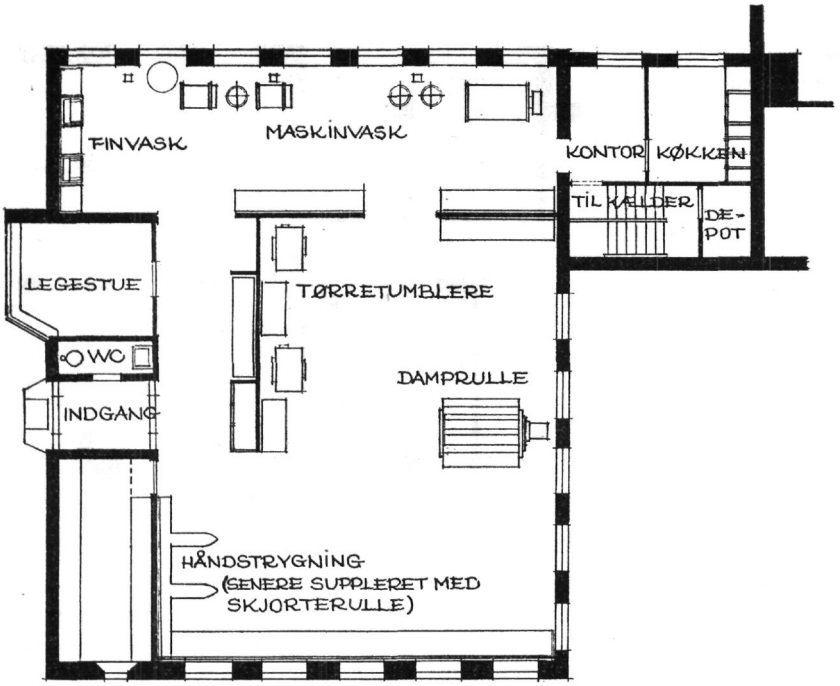

Figur 17. En vaskehal. Plan i 1:200. Et fotografi af anlægget findes i bind 1 som figur 15.

synes at bekræfte, idet en stor del af husmødrene ved den herhjemme udførte vaskehal i Ballerup (fig. 17) lader vaskelederen udføre vasken.

Denne vaskehal betjener 304 lejligheder og må således anses at have noget for lav udnyttelse af kapaciteten.

D. Industrielle vaskerier.

Planlægningen af et rationelt indleveringsvaskeri kræver et intimt samarbejde mellem vasketeknikerne og de byggeteknisk sagkyndige. Det vil føre for vidt at komme ind på de utallige problemer, der knytter sig hertil.

For at afrunde billedet af de forskellige vaskemetoder gengives her på figur 18 et i 1950—51 opført andelsvaskeri, som har en kapacitet på 12—1 400 kg pr.dag (fuldt udbygget 1 500—1 800 kg) med 8 timers dag.

På vaskeriet beskæftiges omkring 45 funktionærer. Vaskeriet er opført efter en rationaliseret metode, der har medført lave omkostninger og kort byggetid.

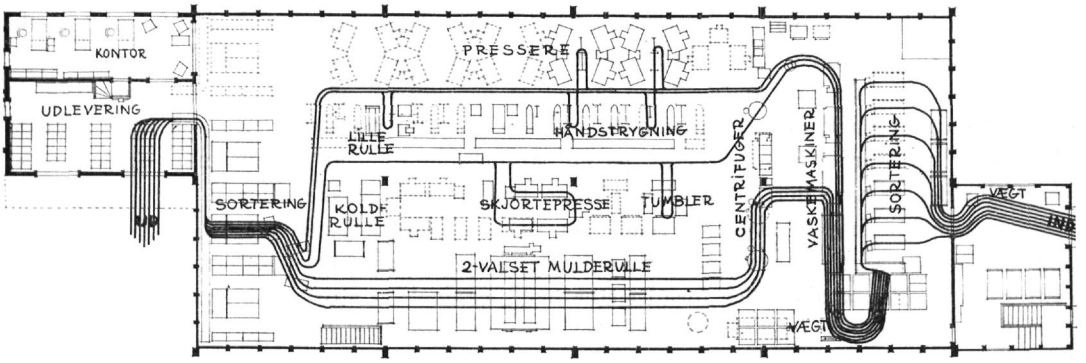

Figur 18. Andelsvaskeriet i Roskilde. Plan i 1:400 med indtegnede linier for vasketøjets „gang" og tøjmængdens fordeling på de forskellige behandlingsprocesser i vaskeriet.

Rapport over vaskeforsøg, udført af Statens Husholdningsråd på foranledning af boligministeriets udvalg vedrørende kollektive anlæg.

På foranledning af det af boligministeriet nedsatte udvalg vedrørende kollektive anlæg påbegyndte Statens Husholdningsråd i oktober 1950 en orienterende undersøgelse over tidsforbrug og økonomi ved følgende former for husholdningsvask:

Storvask udført dels i hjemmet med forskellige tekniske hjælpemidler, dels på erhvervs- og andelsvaskeri som „Våd-vask"', „Tørret våd-vask" og „Færdigvask" og dels som selvvask i en vaskehal.

Småvask udført i køkken eller badeværelse med forskellige tekniske hjælpemidler samt i forbindelse med storvask i maskin vaskeri.

Hovedformålet med undersøgelsen var at konstatere, hvor lang tid der gennemsnitlig medgår til vaskearbejdet i en gennemsnitshusholdning, såfremt vasken foregår under primitive forhold, og hvilke arbejds- og tidsbesparelser anvendelse af tekniske hjælpemidler eller udevask vil give, samt hvilke eventuelle merudgifter der vil følge heraf.

Så vidt rådet bekendt har der ikke hidtil været udført nøjagtige undersøgelser over den ved de forskellige vaskeformer medgåede tid. Under hensyn hertil fandt man det ønskeligt at foretage nøjagtige tidsstudier over vaskearbejdet, ikke blot over den samlede tid, der medgår ved vask efter hver metode, men også over de enkelte processer, der tilsammen udgør arbejdet med vasken; på denne måde ville man blive i stand til at konstatere, *hvor* tidsbesparelserne kan indvindes.

De to forsøgsassistenter, der har foretaget undersøgelsen, har forud for arbejdet modtaget instruktion i tidsstudier af A/S Nordisk rationalisering. Vaskelokaler'til brug for hjemmevasken blev stillet til rådighed af Københavns almindelige boligselskab. Vask i vaskehal blev udført i en af Arbejdernes Andels-Boligforening opført vaskehal.

Hver vaskeform blev gennemført som 3 paralleltløbende forsøg udført af 3 forskellige forsøgshusmødre, med en standardvask svarende til en fire ugers storvask og 2 ugers småvask for en familie bestående af mand, kone og et mindreårigt barn. Det havde været ønskeligt, om forsøget var udført på et noget bredere grundlag, men økonomiske grunde og vanskeligheder ved at disponere over vaskekælder hindrede dette. I erkendelse af, at forsøgsmaterialet således er ret spinkelt — tilstræbte man at gøre de andre faktorer så ensartede som muligt.

Vasketøjet blev modtaget fra private familier, der alle var byboere, og hvor manden fortrinsvis var beskæftiget ved kontorfaget. Selv om man på denne måde søgte at få så ensartet vasketøj som muligt, måtte der dog komme ret store variationer med hensyn til vaskens sammensætning, vægt og tilsmudsning.

Tabel 1. Tøjmængde for standar dvask.

Beregnet for en familie bestående af: 2 voksne (mand og kvinde) og 1 barn (4—10 år).

Storvask (ialt for 4 uger)		Småvask (ialt for 2 uger)	
	Antal stykker		Antal stykker
Lagner	4	Dameundertøj (Trøjer og benklæder)	2
Dynebetræk	4	Børneundertøj (Trøjer og benklæder)	2
Pudevår	7	Pyjamas — børn (sæt)	1
Håndklæder, køkkenhåndklæder, Viskestykker	27	Skjorter eller bluser til børn, kulørte	1
Vaskeklude, karklude m. m.	12	Benklæder eller slacks til børn	1
Duge	2	Bluse (Dame)	1
Manchetskjorter	8	Pullover, Jumper	1
Herrundertøj (bomuld: trøjer og benklæder)	8	Herresokker (par)	6
		Børnestrømper (par)	7
Dameundertøj (bomuld: trøjer og benklæder)	4	Damestrømper (par)	2
Børneundertøj (bomuld: trøjer og benklæder)	8	Brystholder	1
Skjorter eller bluser til børn, kulørte	2	Hofteholder	1
Lommetørklæder	25	Underkjole (tricotcharmeuse)	1
Pyjamas — herre (sæt)	2	Benklæder (tricotcharmeuse)	1
Pyjamas — børn (sæt)	2	Natkjole (tricotcharmeuse)	1
Forklæder	4		
Kitler	2		
Bluser (Dame)	2		
Ialt...	123	Ialt...	29

Da der ikke findes nogen norm for, hvor lang tid en gennem snitshusmoder bruger til en vask af en bestemt størrelse, søgte man at udvælge sådanne forsøgshusmødre til at udføre arbejdet, som man gennem forudgående kendskab vidste, ville være indstillet på at arbejde efter en vis instruktion, og som havde en vis ensartethed med hensyn til arbejdsevne, håndelag m. v.

Også selve vaskebehandlingen blev tilrettelagt således, at man begrænsede antallet af variationer i fremgangsmåden og herefter særlig hæftede sig ved de variationer, der var en direkte følge af variationen i vaskeredskabet (maskinen) og vridemaskinen (centrifugen). I forsøgsplanen vedtog man at anvende vaskeredskabet (maskinen) til den del af vasken, der betegnes som forvask, hvorefter tøjet skulle varmebehandles (klarkoges) i gruekedel og efterses. Tiden, der herefter vil medgå til eftersyn af tøjet efter kogning, er i nogen grad udtryk for, hvor rent tøjet er blevet under forvasken. Ved at konstatere, hvor lang tid der er medgået til forvask + eftersyn, vil man få et udtryk for, hvor stor indflydelse de forskellige vaskeredskaber (maskiner) har haft på arbejdstiden.

For vask i maskinvaskeri vil denne fremgangsmåde med forvask i maskine og varmebehandling i gruekedel afvige fra den metode, der anvendes i maskinvaskerier, hvor der ikke er installeret gruekedel, og hvor såvel forvask som varmebehandling og eventuelt skylning foretages i maskine. Man har derfor suppleret forsøget med yderligere 3 parallelt løbende forsøg med vask i maskinvaskeri, hvor man har udnyttet maskinens arbejdsevne fuldt ud, således at forvask, varmebehandling og skylning foretages fortløbende i maskine.

I. Storvask.

A. Hjemme behandling.

Forsøgsplan.

Forsøg med hjemmebehandling af storvask har omfattet følgende metoder:

1. Forvask på vaskebræt, varmebehandling i gruekedel, skylning i kar, vridning med håndvridemaskine.
2. Forvask med vaskepumpe, varmebehandling i gruekedel, skylning i kar, vridning med håndvridemaskine.
3. Forvask med el-maskine af vaskestolstype, varmebehandling i gruekedel, skylning i kar, vridning med den tilsluttede el-vridemaskine.
4. Forvask med el-maskine af pulsatortype, varmebehandling i gruekedel, skylning i kar, vridning med den tilsluttede håndvridemaskine.
5. Vask i maskinvaskeri. Dette forsøg opdeles i 2 rækker:
   a. Forvask i tromlemaskine, varmebehandling i gruekedel, skylning i kar, vridning i centrifuge.
   b. Forvask, varmebehandling og skylning i tromlemaskine, vridning i centrifuge.

Forsøgene gennemføres for samtlige vaskemetoder som tre parallelt løbende forsøg af 3 forskellige forsøgshusmødre med tøj leveret fra 3 forskellige husholdninger. Forsøgshusmødrene udfører alle faser i vaskearbejdet i overensstemmelse med forsøgsplanen, medens forsøgsassistenterne noterer tiderne, hver gang husmoderen skifter arbejde.

Vaskearbejdet opdeles i følgende faser:

a. Iblødsætning:

Til iblødsætning anvendes ca. 8 liter vand pr. kg. tøj. Der tilsættes 1,5 g enzymholdigt iblødsætningsmiddel pr. liter vand. Udblødningstid ca. 15 timer.

b. Forvask:

Forvasken udføres med de ovenfor angivne forskellige hjælpemidler. Til forvasken anvendes vaskelud med 6 g soda og 2—3 g 80 pct. sæbespåner pr. liter vand. Vaskeludens begyndelsestemperatur varieres efter vaskemetoderne.

Tøjet skylles ikke mellem forvask og varmebehandling.

ad vaskemetode 1. (vaskebræt). Tiden for forvask (mekanisk behandling) kan ikke fastlægges her; den må afhænge af tøjets smudsighedsgrad og varieres fra stk. til stk. Vaskeludens begyndelsestemperatur: ca. 40° C.

ad vaskemetode 2. (vaskepumpe). Tiden for forvask (mekanisk behandling) fastsættes til 10 min. Vaskeludens begyndelsestemperatur ca. 60° C.

ad vaskemetode 3. (el-maskine af vaskestolstype). Tiden for forvask (mekanisk behandling) fastsættes til 15 min. Vaskeludens begyndelsestemperatur ca. 60° C.

ad vaskemetode 4. (el-maskine af rotortype). Tiden for forvask (mekanisk behandling) fastsættes til 4—6 min. Vaskeludens begyndelsestemperatur ca. 60° C.

ad vaskemetode 5 a. (tromlemaskine). Forvasken foretages i maskinen under

opvarmning til 60° C. Tiden vil være afhængig af, hvor hurtigt maskinen kan nå op på denne temperatur.

ad vaskemetode 5 b. (tromlemaskine). Forvasken foretages i maskinen under opvarmning til 50° C. Tiden vil være afhængig af, hvor hurtigt maskinen når op på denne temperatur. Vaskeluden tappes ud af maskinen.

c. Varmebehandling:

ad vaskemetode 1—5 a. Vandet opvarmes i gruekedel med 6 g soda pr. liter vand til 40° C, sæbe (2 g 80 pct. sæbespåner pr. liter) piskes i, og tøjet anbringes i kedlen. Tøjet opvarmes til 80—85° C, varmebehandles ved denne temperatur i 10 minutter.

ad vaskemetode 5 b. Vaskelud som ovenfor. Varmebehandling foretages i tromlemaskinen, der opvarmes til 85° C, samtidig med mekanisk behandling. Her afbrydes opvarmningen, stærkt tilsmudset tøj vaskes yderligere 5 minutter. Vaskeluden tappes af.

d. Eftersyn af tøjet:

ad vaskemetode 1—5 a. Tøjet lægges i en balje med blødgjort vand og efterses for pletter og rande; evt. pletter fjernes på vaskebræt.

ad vaskemetode 5 b. Intet eftersyn.

e. Skylning:

ad vaskemetode 1—5 a. Tøjet skylles i skyllekar 1. gang i blødt vand (4 g hurtigt virkende blødgøringsmiddel pr. liter vand), derefter 4 gange i hårdt vand.

ad vaskemetode 5 b. Skylning foretages i maskinen i 2 hold blødt vand å 30 liter (tilsat 4 g hurtigt virkende blødgøringsmiddel pr. liter vand) derefter i 3 hold hårdt vand til vandstandsmærket for skylning.

Tiden for skylning fastsættes til:

Påfyldning af vand	2 min.
Aftapning af vand	2 —
Mekanisk skylning	4 —•

f. Vridning.

Ved metode 1 (vaskebræt) og ved metode 2 (vaskepumpe) udføres vridningen på almindelig håndvridemaskine. Ved metode 3 (el-maskine) benyttes den til maskinen tilsluttede el-vridemaskine. Ved vaskemetode 4 (el-maskine) benyttes den tilsluttede håndvridemaskine. Ved metode 5 a og b (tromlemaskine) benyttes centrifuge.

g. Ophængning.

Der anvendes samme fremgangsmåde i alle forsøg, tøjet slåes ud og ophænges i tørrerum umiddelbart efter vridning.

h. Efterbehandling.

Sammenlægning og rulning. Tøjet tages tørt ned og stænkes. Ved vask efter metode 1, 2, 3 og 4 lægges tøjet sammen og rulles ude. Efter modtagelsen fra rulning hænges tøjet til afdampning og lægges sammen. Ved vask efter metode 5 a og b rulles tøjet på varmerulle, hvorefter det sammenlægges.

Strygning. Fremgangsmåden ens ved alle forsøg: Tøjet tages ned i tør tilstand, stænkes og stryges med el-strygejern.

Forsøgets udførelse:

Vaskeforsøgene blev udført i 2 lokaler, der var fuldstændig ensartet indrettet og med følgende udstyr:

1 emaljeret gruekedel med afløb og med gasfyr (rumindhold 70 1),
1 træskyllekar med bundprop (rumindhold 100 1, højde 50 cm),
1 vaskebænk,
1 bord,
1 vaskestok,
1 tromlemaskine (kapacitet ifølge fabrikens angivelse, ca. 10 kg tørt tøj)
1 tørrecentrifuge (kapacitet ifølge fabrikens angivelse, 4 kg tørt tøj)

} blev kun benyttet ved de som 5 a og 5 b betegnede vaskemetoder.

Der var endvidere adgang til anvendelse af et gasapparat.

Dette udstyr blev af husmoderen ved alle metoder suppleret med 2 zinkbaljer, 2 emaljerede spande, 1 vaskebræt, 1 gasapparat, 1 gryde med låg.

Vaskemetode 1—5 a.

I tabel 2 er der på grundlag af de foretagne tidsstudier givet en oversigt over tiden for husmoderens arbejde i vaskekælderen ved vaskemetoderne 1—5 a fordelt på de enkelte faser i vaskearbejdet. Tiden for efterbehandling behandles samlet for hjemmevask og udevask i afsnit C.

Tabel 2. Tid for husmoderens arbejder i vaskekælderen ved metode 1—5 a.

	1. Vask på bræt	2. Vask med vaskepumpe	3. Vask med el-maskine (vaskestol-type)	4. Vask med el-maskine (rotor-type)	5 a. Vask i maskin-vaskeri (tromle)
	gnms. af 3 vaskeforsøg 20,2 kg min.	gnms. af 3 vaskeforsøg 18,8 kg min.	gnms. af 3 vaskeforsøg 18,4 kg min.	gnms. af 3 vaskeforsøg 18,8 kg min.	gnms. af 3 vaskeforsøg 20,2 kg min.
Samle redskaber og iblødsætning	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Indledende arbejder	7,3	13,8	12,7	12,4	19,5
Forvask og eftersyn af tøj	231,9	188,4	169,0	146,0	95,2
Arbejder ved varmebehandlingen	41,3	40,0	38,6	45,6	47,0
Skyllearbejdet	65,0	64,7	72,3	71,8	62,3
Vridning	23,5*)	23,5*)	27,9	35,7	44,3
Ophængning	35,3	35,3	35,3	35,3	35,3
Ialt min.	434,3 eller 7 timer og 14 min.	395,7 eller 6 timer og 36 min.	385,8 eller 6 timer og 26 min.	376,8 eller 6 timer og 17 min.	333,6 eller 5 timer og 34 min.

*) Vridningen udført i den angivne tid af 2 personer; for 1 person vil arbejdet antagelig tage ca. 35 minutter.

Til de enkelte arbejder i forbindelse med vasken kan anføres følgende:

Samling af redskaber og iblødsætning.

Tiden hertil varierer efter opbevaringsmulighederne for redskaber og tøj, samt efter i hvilket omfang det er nødvendigt at fjerne pletter før vasken. Da dette ikke bør have indflydelse på beregningen af den tid, der medgår til vask under de forskellige vaskeformer, har man på grundlag af de foretagne tidsstudier i tabel 2 ansat tiden til disse arbejder til 30 minutter, idet variationerne i tøjmængden i de enkelte forsøg (fra 18,4—20,2 kg.) ikke havde nogen indflydelse herpå.

Indledende arbejder (Optagning af tøjet fra iblødsætningsvandet, tilberedning af vaskelud).

Der er ved forsøgene fremkommet mindre variationer, men disse skønnes uden forbindelse med vaskeredskabet.

Forvask og eftersyn af tøj.

Som nævnt i de indledende bemærkninger har man såvidt muligt søgt at udelukke sådanne variationer i vaskearbejdet, der ikke er en direkte følge af anvendelse af de forskellige vaskeredskaber (maskiner). Man har derfor i forsøgene 1—5 a kun anvendt vaskeredskabet (maskinen) til forvasken. I tabellen er forvask imidlertid opgivet sammen med tid til eftersyn af tøjet efter varmebehandlingen, da denne sidstnævnte tid vil være afhængig af, hvor effektiv forvasken har været, og som det fremgår af tabellen, viser tiden for forvask og eftersyn af tøjet en faldende tendens fra 1 (vask på bræt) mod 5 a (vask i tromlemaskine). Variationer er udtryk for den tidsbesparelse, der følger af anvendelse af de forskellige vaskeredskaber.

Arbejder i forbindelse med varmebehandling samt skylning.

De mindre variationer, der foreligger, er uden forbindelse med vaskeredskabet.

Vridning.

Med vask 1 og 2 (vask på bræt og vask med vaskepumpe) blev vridningen foretaget med almindelig *håndvridemaskine,* der blev fastspændt på skyllekarret.

Vridning med håndvridemaskine var meget anstrengende på grund af karrets ringe højde (maskinens håndtag var i laveste stilling 30 cm fra gulvet). Den heraf følgende stærkt foroverbøjede stilling vanskeliggjorde det for forsøgshusmoderen samtidig med drejning af håndsvinget at anbringe tøjet i maskinen. Man gik derfor over til at lade forsøgsassistenten passe håndsvinget. Men selv når forsøgshusmoderen kun skulle anbringe tøjet i maskinen, var arbejdsstillingen ret besværlig.

Ved vask 3 (el-maskine af vaskestolstype) blev vridningen foretaget med den maskinen tilsluttede el-vride maskine. Tøjet blev vredet fra maskinens vaskebeholder. Vridemaskinen kunne betjenes af 1 person. Arbejdet syntes let og bekvemt.

Ved vask 4 (el-maskine af rotortype) foretoges vridningen med den påmonterede håndvridemaskine. Vridemaskinen var bekvem at arbejde med og kunne betjenes af 1 person. Selv om vridemaskinen synes ret spinkel, blev den anvendt til vridning af de store stykker tøj; i et enkelt tilfælde var et dynebetræk dog af så svær kvalitet, at man fandt det rigtigst at vride det i hånden.

Ved metode 5 a (vask i maskinvaskeri) blev vridningen foretaget i centrifuge. Man fandt centrifugen let og bekvem at arbejde med. Arbejdstiden kan måske synes ret lang, men man har ved pakning af centrifugen nedlagt tøjet med stor omhu for at undgå beskadigelser under slyngningen.

Ophængning.

Da de forskellige vaske- og vridemetoder ikke har indflydelse på tiden for ophængning af tøjet, har man i tabel 2 ansat en gennemsnitstid på grundlag af samtlige forsøg.

Da forsøgsmaterialet, som nævnt i indledningen, er ret spinkelt, har man ikke kunnet undgå, at der er fremkommet variationer i husmoderens arbejdstid ved de enkelte faser i vaskearbejdet, der ikke står i forbindelse med anvendelsen af de forskellige vaskeredskaber (maskiner) og vrideredskaber. Dette kan skyldes, at tøjets vægt har varieret (fra 18,4—20,2 kg), og det kan skyldes, at det trods alt ikke er lykkedes at opretholde et ensartet arbejdstempo. Man har derfor i tabel 3 anført gennemsnitstal på grundlag af samtlige vaskeformer for de faser i vaskearbejdet, hvor vaskeredskabet (maskinen) og vrideredskabet ikke har nogen indflydelse, nemlig indsamling af redskaber, iblødsætning, forberedelser, arbejder udført ved kedlen, skyllearbejde og ophængning, mens tallene for forvask og eftersyn af tøj samt vridning er opført med de reelle værdier fra tabel 2.

Tabel 3. Tid for husmoderens arbejder i vaskekælderen ved metode 1—5 a.

(Gennemsnitstal, bortset fra forvask og eftersyn samt vridning).

	1. Vask på bræt	2. Vask med vaskepumpe	3. Vask med el-maskine (vaskestols-type)	4. Vask med el-maskine (rotor-type)	5 a. Vask i maskin-vaskeri (tromle)
	gnms. af 3 vaske-forsøg min.	gnms. af 3 vaske-forsøg min.	gnms. af 3 vaske-forsøg min.	gnms. af 3 vaske-forsøg min.	gnms. af 3 vaske-forsøg min.
Samle redskaber og iblødsætning	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Indledende arbejder	13,1	13,1	13,1	13,1	13,1
Forvask og eftersyn af tøj	231,9	188,4	169,0	146,0	95,2
Arbejder ved varmebehandlingen	42,5	42,5	42,5	42,5	42,5
Skyllearbejdet	67,2	67,2	67,2	67,2	67,2
Vridning	23,5*)	23,5*)	27,9	35,7	44,3
Ophængning	35,3	35,3	35,3	35,3	35,3
Ialt min.	443,5 eller 7 timer og 24 min.	400,0 eller 6 timer og 40 min.	385,0 eller 6 timer og 25 min.	369,8 eller 6 timer og 10 min.	327,6 eller 5 timer og 28 min.

*) Vridningen udført i den angivne tid af 2 personer; for 1 person vil arbejdet antagelig tage ca. 35 minutter.

Tallene i tabel 3 viser, som ventet, at vask på bræt er den vaskeform, der kræver længst arbejdstid for husmoderen, og at mindre eller mere anvendelse af tekniske hjælpemidler nedsætter arbejdstiden.

Hertil kommer, at husmoderen ved anvendelse af moderne vaskeredskaber (maskiner) spares for det groveste og mest anstrengende arbejde i forbindelse med vasken.

Vaskemetode 5 b.

Da resultaterne af vaskemetode 5 b, hvor tromlemaskinens kapacitet er udnyttet fuldt ud til såvel forvask, varmebehandling og skylning, ikke uden videre kan sammenstilles med resultaterne fra forsøgene 1—5 a, er resultaterne fra metode 5 b opført særskilt i tabellerne 4—5.

Tabel 4. Specifikation over tid ved vask i maskinvaskeri efter metode 5 b.

	Forsøg 1			Forsøg 2		Forsøg 3	
	1. portion hvidt 8 kg	2. portion hvidt 10 kg	3. portion kulørt 3,5 kg	1. portion hvidt 9 kg	2. portion hvidt 9 kg	1. portion hvidt 10 kg	2. portion hvidt 10 kg
	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.
Opvarmning, 18 l vand til 30° C.	23,0	3,5[1])		21,0	3,0[1])	23,0	4,5[1])
Forvask under opvarmning, hvidt 50° C., kulørt 40° C.	19,7	31,0	22,6[2])	26,0	25,7	22,0	25,5
Eftervask under opvarmning, hvidt 85° C., kulørt 40° C.	68,8	99,5	22,9[2])	95,0	80,8	72,0	82,5
Fortsat vask v. 85° C.							5,0
Skylning 5 gange	39,5	34,5	28,0[3])	34,0	32,5	35,5	35,5
Maskinens arbejde ialt min.	151,0	168,5	73,5	176,0	142,0	152,5	153,0
Centrifugering, ophængning.	47,8[4])	35,9[4])	14,0	40,0[4])	35,0	49,0[4])	34,5
Ialt min. pr. vask	407,0 eller 6 timer og 47 min.			353,0 eller 5 timer og 53 min.		340,3 eller 5 timer og 40 min.	

[1]) Skyllevand fra 1. maskinfuld anvendt.
[2]) Sæbevand fra hvidvasken anvendt.
[3]) 1 gang i blødt, 3 gange i hårdt vand.
[4]) Betyder, at arbejdet er udført, medens næste maskinfuld vaskes.

Tabel 5. Specifikation over husmoderens arbejds-, overvågnings- og ventetid, ved vask i maskinvaskeri efter metode 5 b.

	Forsøg 1			Forsøg 2		Forsøg 3	
	1. portion	2. portion	3. portion	1. portion	2. portion	1. portion	2. portion
	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.
Manuelt arbejde	57,5	36,6	48,8	52,3	79,9	47,4	51,0
Overvågning (pasning af maskine) ved skylning og centrifugering	39,0	52,2	38,7	34,2	40,1	35,1	81,5
Ventetid	54,5	79,7		89,5	57,0	70,0	55,0
Ialt min. pr. vask	407,0 eller 6 timer og 47 min.			353,0 eller 5 timer og 53 min.		340,0 eller 5 timer og 40 min.	

Når man i tabel 4 har anført tal ikke blot for de enkelte vaskeforsøg, men også for hver maskinfuld i vasken, skyldes det først og fremmest, at man har fundet meget varierende og tilsyneladende ret lange tider for opvarmning af tromlemaskinen til 85° C, uden at man kan henføre det til variationerne i tøj mængden.

Under fasen eftervask og under opvarmning til 85° C vil der fremkomme en samlet tid, som husmoderen kan anvende til andet arbejde (i forsøgene har denne tid varieret fra 55 til 90 minutter). Der advares dog fra forskellig side mod at forlade vaskekælderen, så længe der er tændt under maskinen, hvorfor det undertiden kan være vanskeligt at udnytte hele ventetiden. En nedsættelse af tiden for opvarmningen af maskinen til vasketemperaturen vil derfor nedsætte ventetiden og samtidig forkorte den samlede tid for vasken.

I tabel 6 har man beregnet tiden for vask af tøj svarende til standardvasken. Tiden for vask af 2 maskinfulde hvidt tøj er beregnet som gennemsnittet af de 3 forsøg (6 maskinfulde hvidt tøj), og tiden for vask af 1 maskinfuld kulørt tøj er overført fra tabel 4.

Tabel 6. Gennemsnitsberegning for vask i maskinvaskeri efter metode 5 b.

	Vask af 2 maskinfulde hvidt tøj	Vask af kulørt tøj	Vask af standardvask
	gnsn. min.	min.	min.
Samle redskaber og iblødsætning			30,0
Forvask under opvarmning, hvidt 50° C., kulørt 40° C.	76,0	22,6	98,6
Eftervask under opvarmning, hvidt 85° C., kulørt 40° C.	167,9	22,9	190,8
Skylning 5 gange	70,5	28,0	98,5
Centrifugering, ophængning (sidste maskinfuld)		14,0	14,0
Ialt	314,4	87,5	431,9 eller 7 tim. 12 min.

En sammenligning mellem vaskeformen under 5 a og 5 b viser længere tid til vaske-arbejdet, når maskinens kapacitet udnyttes fuldt ud til såvel forvask og eftervask som til skylning, ialt en forlængelse på 104 minutter. Til gengæld indskrænkes husmoderens manuelle arbejde væsentligt. Mens det ved forsøg 5 a har andraget 5 timer og 28 minutter (jfr. tabel 3) indskrænkes det ved forsøg 5 b til ca. 3 timer, hvortil der dog må lægges en tid for overvågning af maskinen under skylning og centrifugering, der ved forsøget har andraget ca. 130 minutter.

B. Behandling af storvask på **erhvervs** vaskeri og **andels** vaskeri.

Forsøgsplan.

1. „Våd vask". Tøjet vaskes på erhvervs vaskeri, tilbageleveres centrifugeret.
2. „Tørret våd-vask." Tøjet vaskes på erhvervs vaskeri, tilbageleveres „strygetørt".
3. „Færdigvask". Tøjet vaskes og færdigbehandles.
   a. Erhvervsvaskeri.
   b. Andelsvaskeri.

Forsøgene gennemføres for alle vaskemetoder som tre parallelt løbende forsøg med tøj leveret fra 3 husholdninger. Tøjet optælles i hjemmet af husmoderen i overværelse af forsøgsassistenten.

Tøjet afhentes af vaskerierne som almindelig privat vask uden oplysning om, at det drejer sig ora en undersøgelse. Behandlingen foretages dels af 3 af hovedstadens store

vaskerier, 1 gang „våd vask", 1 gang „tørret våd vask" og 1 gang „færdigvask" på hvert vaskeri, og dels af 3 andelsvaskerier med hver 1 gang „færdigvask".

Tøjet tilbageleveres af vaskeriet til husmoderen.

„Våd vask" og „tørret vådvask" afhentes af forsøgsassistenten hos husmoderen til efterbehandling. Tøjet efterbehandles af 3 forsøgshusmødre, der hver behandler een portion „våd vask" og een portion „tørret vådvask". Rulletøjet sendes ud.

Forsøgets udførelse.

1. *„Våd vask".*

Forsøgsassistenten aftalte afhentningsdagen med vaskeriet og fik samtidig underretning om, hvorvidt tøjet kunne forventes afhentet formiddag eller eftermiddag. Ved afhentningen af tøjet gjorde budet opmærksom på, at vasketøjet blev modtaget efter vægt, hvorfor vaskeriet ikke modtog en vedlagt optællingsliste.

Det blev meddelt, at tøjet ville blive tilbageleveret efter 2 dages forløb, og at man på afleveringsdagen ved nærmere henvendelse på vaskeriet kunne få oplysning om, hvorvidt det ville blive om formiddagen eller om eftermiddagen.

Tøjet blev vasket samlet uden mærkning og afleveret til husmoderen i centrifugeret stand, emballeret i papirsæk, parat til ophængning. Tøjet var ved modtagelsen stærkt sammenpresset fra centrifugebehandlingen, og de enkelte stykker stærkt indfiltrede i hinanden.

Ved de 3 undersøgelser blev følgende stykker af standardvasken af vaskeriet frasorteret til anden behandling.

Vaskeri 1 tilbagesendte til vask hjemme:	Vaskeri 2 tilbagesendte til vask hjemme: 1 barnebluse, og vaskede og tørrede som stykvask:	Vaskeri 3 vaskede som stykvask:
7 stk. tøj, nemlig:	11 stk. tøj, nemlig:	11 stk. tøj.
1 hørlærredsdug	2 barneskjorter	
1 manchetskjorte	4 forklæder	
1 herrepyjamas	2 kitler	
3 forklæder	2 damebluser	
1 kittel	1 sæt pyjamas	

Det af vaskeriet afviste tøj blev vasket hjemme af forsøgsassistenten.

Som tørreplads for „våd vask" benyttedes et vel ventileret tørreloft med centralvarme.

2. *„Tørret våd vask".*

Ved optællingen af tøjet gjorde man husmødrene opmærksomme på, at vaskerierne kun modtog kogeægte tøj, hvorfor forsøgsassistenten og husmoderen i fællesskab frasorterede det tøj, der ikke skønnedes kogeægte.

Vaskeriets afhentning og aflevering af tøjet foregik som ved „våd vask".

Tøjet blev vasket samlet uden mærkning og afleveret til husmoderen i papirsæk. Det var ved modtagelsen stærkt krøllet, og indfiltret i hinanden, således at det var vanskeligt at sortere.

Ved de 3 undersøgelser blev følgende stykker af standardvasken frasorteret af vaskeriet til anden behandling.

Vaskeri 1 tilbagesendte til vask hjemme:	Vaskeri 2 vaskede og tørrede som stykvask:	Vaskeri 3 vaskede og tørrede som stykvask:
6 stk. tøj, nemlig:	19 stk. tøj.	17 stk. tøj.
2 forklæder		
2 barneskjorter		
1 herrepyjamas		
1 bluse		

3. „*Færdigvask*".

a. „Færdigvask"' på erhvervsvaskeri.

Ved denne vaskeform modtog vaskerierne følgeseddel og vaskede hele standardvasken uden hensyn til kogeægthed. Prisen beregnedes efter antallet af stykker.

b. „Færdigvask" på andelsvaskeri.

Standardvasken blev behandlet på 3 andelsvaskerier.

Tøjet blev vejet og optalt af forsøgsassistenten, inden det blev sendt til andelshaverne, der velvilligt afleverede tøjet som deres eget, for at undgå, at vaskerierne blev opmærksomme på, at det drejede sig om en undersøgelse.

En andelshaver mærkede før indleveringen tøjet med bændler, de to andre andelshavere lod vaskerierne mærke tøjet med deres eget vaskenummer.

Vaskerierne modtog optællingsseddel og vaskede hele standardvasken uden hensyn til kogeægthed.

Bemærkninger.

Husmoderens arbejdstid ved afsendelse og modtagning samt efterbehandling af tøj vasket under de forskellige vaskeformer på erhvervs- og andelsvaskeri fremgår af tabel 8 og 12, idet man med hensyn til efterbehandlingen i det hele skal henvise til afsn. C. Man skal mere i almindelighed om disse vaskeformer bemærke, at det er nødvendigt, at det sikres, at husmoderen også får samme tøj tilbage, som hun har indleveret. Ved „våd vask" og „tørret våd vask" modtages ikke en af husmoderen udfærdiget følgeseddel, idet tøjet vaskes efter vægt uden mærkning.

Den ved disse vaskeformer manglende kontrol med optælling af vasketøjet på vaskeriet svækker husmoderens stilling ved reklamationer.

I et tilfælde stemte antal tilbageleveret tøj ikke overens med antal indleveret, idet der i „våd vask' fra et vaskeri savnedes 1 dynebetræk, medens der var 1 babytrøje i overskud.

Det i overskud modtagne tøj blev tilbageleveret til vaskeriet, medens dette afviste husmoderens reklamationer og benægtede muligheden af uoverensstemmelser i antal ind- og udleveret tøj.

Husholdningsrådet tilstillede vaskeriet en skriftlig reklamation, hvorefter vaskeriet erklærede sig villig til i dette tilfælde at erstatte det bortkomne, uagtet det ellers aldrig gjorde det, idet det blev påstået, at der ikke kunne ske fejl.

Ved færdigvask, hvor optællingsseddel afleveres til vaskerierne sammen med tøjet, vil det være meget let at konstatere uoverensstemmelsen mellem ind- og udleveret tøj.

Fra et erhvervsvaskeri var en bluse blevet forbyttet, men fejlen blev rettet omgående efter reklamationen, idet vaskeriet var klar over fejltagelsen. Ved hjælp af vaskerimærket på tøjet kunne reklamationens berettigelse konstateres. Fra et andelsvaskeri var en kittel forbyttet. Vaskeriet var selv klar over fejltagelsen og tilbød at erstatte det bort-

komne, såfremt det ikke blev tilbageleveret fra en anden kunde indenfor kortere tid. Fejlen blev iøvrigt rettet indenfor 1 måned.

Hvor husmoderens dispositioner med hensyn til tørreplads er begrænset, eller hun er udearbejdende eller må antage fremmed hjælp til efterbehandlingen af tøj, der er vasket som „våd vask" eller „tørret våd vask", må det betragtes som en nødvendighed, at der er mulighed for at aftale afhentnings- og afleveringstider, og at disse tider så naturligvis overholdes af vaskeriet. I et tilfælde afleverede vaskeriet uden forudgående meddelelse vasketøjet en dag senere, end aftalen lød.

Det har fra erhvervsvaskeriernes side været fremført, at den service, der idag forventes af vaskerierne med hensyn til afhentning og aflevering af tøjet efter husmødrenes ønske, betyder en væsentlig fordyrelse af vaskeudgiften.

De 3 benyttede andelsvaskerier afhentede tøjet hos andelshaverne på fast aftalte tider en bestemt dag om ugen eller en bestemt dag om måneden, derudover kunne der indleveres tøj efter aftale med vaskerierne, mod at andelshaveren betaler fragten til og fra vaskeriet, såfremt afhentningsstedet ligger uden for vognens rute.

Som følge af .den behandling, tøjet udsættes for i vaskeriet ved „våd vask" og „tørret våd vask", hvor samtlige stykker tøj vaskes i samme beholder og ved samme temperatur, er der ved disse to vaskeformer af vaskerierne opstillet den betingelse, at tøjet *skal* være kogeægte.

Det vil ofte være vanskeligt for husmoderen at afgøre, om det kulørte tøj af vaskeriet anses for egnet eller uegnet for „våd vask" og „tørret våd vask".

Eksempelvis kan anføres, at der i et tilfælde blev returneret en absolut kogeægte manchetskjorte, i et andet tilfælde, hvor der var 2 ens sæt pyjamas, blev det ene sæt vasket, medens det andet returneredes uvasket.

Usikkerheden med hensyn til, hvilket tøj, der anses for kogeægte medfører ofte en ikke uvæsentlig forøgelse af småvasken, som det afviste kulørte tøj bevirker. Og hertil kommer hele spørgsmålet om vask af arbejdstøj som kedeldragter og overalls, drengetøj og lignende.

C. Efterbehandling af storvask.

(Efterbehandlingen omfatter hjemmevask samt udevaskpå erhvervsvaskeri i form af „våd vask" og „tørret våd vask").

1. *Sammenlægning og rulning.*

Ved hjemmevask efter metoderne 1—4 samt ved udevask („våd vask" og „tørret våd vask") blev rulletøjet stænket, lagt i stokke, sendt ud til rulning og efter rulning hængt til afdampning og lagt sammen.

Man har af forsøgstekniske grunde valgt at lade tøjet tørre fuldstændigt inden nedtagning; det som „tørret våd vask" behandlede tøj var faktisk også tørt før efterbehandlingen. Der kunne muligt være sparet tid ved at nedtage tøjet i fugtig stand og derved undgå stænkning; men en sammenligning mellem tiderne for stænkning og rulning ville herved være blevet vanskeliggjort.

Der synes at være en tendens til, at tøj behandlet som „våd vask" og „tørret våd vask" kræver længere tid til stænkning og sammenlægning end det hjemmebehandlede tøj, hvilket må tilskrives, at tøjet var stærkt krøllet. Tøjet fra „våd vask" og „tørret våd vask" syntes heller ikke tilfredsstillende rullet.

Ved rulning ude er man afhængig af afhentning og aflevering af tøjet; hertil kommer det ikke ringe arbejde i forbindelse med afdampning og sammenlægning efter rulning.

Ved hjemme vask 5 a og 5 b (vask i maskinvaskeri) blev tøjet stænket, behandlet på varmerulle og sammenlagt. Herved blev husmoderens arbejdstid forlænget med ca. 17 minutter, til gengæld er det en fordel at kunne få tøjet færdigbehandlet i hjemmet, ligesom man ikke kan se bort fra den lettelse i strygearbejdet, som adgangen til en varmerulle betyder, idet mange tøjstykker, som ellers skulle medregnes til strygetøj, kan medtages ved rulning.

Udgiften ved rulning udgjorde gennemsnitlig:

for rulning ude . . . . . 2,78 kr.
for rulning hjemme . . . . . 0,50 -

Strygning. En objektiv bedømmelse af strygetiden for hjemmevask contra udevask forudsætter ensartet forsøgsmateriale med hensyn til antal, form og kvalitet i hvert forsøg.

Da et sådant ensartet forsøgsmateriale ikke forelå, har man fundet det rigtigst at lade tiden for strygning indgå i tabel 12 (husmoderens arbejde ved storvask under forskellige vaskeformer) som et gennemsnitstal for samtlige strygninger. Den gennemsnitlige tid, som er medgået til strygning af de enkelte tøjstykker, fremgår af tabel 7.

Den samlede tid for efterbehandling af tøjet fremgår af tabel 8.

Tabel 7. Antal stk. strygetøj i ude- og hjemmevask for 21 familier samt gennemsnitstiden for strygning af de enkelte stykker.

	Antal stk.	Strygetid gnms. min./stk.
Skjorter til voksne	116	14,21
Herreundertøj	92	2,53
Dameundertøj	67	1,67
Børneundertøj	106	1,29
Skjorter til børn	28	6,88
Lommetørklæder	349	0,90
Pyjamas — herre (1 sæt)	29	13,81
Pyjamas — børn (1 sæt)	24	7,66
Forklæder	62	4,41
Kitler	30	11,27
Bluser (dame)	24	11,65
Klude	91	0,45
Pudevår	39	2,35
Kaffeduge	3	11,72

Tabel 8. Specifikation over efterbehandling.

	A 1 Vask på bræt	A 2 Vask med vaske-pumpe	A 3 Vask i el-maskine (vaske-stolstype)	A 4 Vask i el-maskine (rotor-type)	A 5 a Vask i maskin-vaskeri (tromle)	A 5 b Vask i maskin-vaskeri (tromle)	B 1 Våd vask	B 2 Tørret våd vask
	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.
Nedtagning	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	—
Stænkning af rulle- og strygetøj	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	51,7	54,4
Rulning og sammenlægning	75,0	75,0	75,0	75,0	92,0	92,0	75,0	75,0
Strygning og sammenlægning	295,7	295,7	295,7	295,7	295,7	295,7	295,7	295,7
Ialt . . .	435,7 eller 7 timer 16 min.	435,7 eller 7 timer 16 min.	435,7 eller 7 timer 16 min.	435,7 eller 7 timer 16 min.	452,7 eller 7 timer 33 min.	452,7 eller 7 timer 33 min.	442,4 eller 7 timer 22 min.	425,1 eller 7 timer 5 min.

D. Vask i vaskehal.

Da en undersøgelse af funktionen af de i de senere år oprettede vaskehaller, hvor husmødrene dels selv kan vaske tøjet, og dels kan indlevere det til vaskerimæssig behandling (i det følgende kaldt indleveringsvask), må have særlig interesse for kollektivudvalget, blev det, efter at de oprindeligt planlagte vaskeforsøg var afsluttet i sommeren 1951 vedtaget at udføre et supplerende forsøg med vask af storvask i en vaskehal.

Forsøgsplan:

Forsøget med vask i vaskehal omfatter:

1. Vask af storvask udført som selwask efter den af vaskehallens vaskemester angivne vaskemetode.
2. Efterbehandling af storvask. Rulletøjet efterbehandles i vaskehallens damprulle efter vaskemesterens anvisning.

Tiden for arbejdet med strygning beregnes på grundlag af tidligere forsøg (jfr. tabel 7).

Forsøget udføres som 3 paralleltløbende forsøg af 1 forsøgsassistent.

Forsøgets udførelse.

Vaskehallens udstyr:

Den til forsøget benyttede vaskehal var udstyret med:

1 tromlemaskine (industrimaskine) inddelt i 4 rum, hver til 15 kg tørt tøj, ialt 60 kg.
2 tromlemaskiner (husholdningsmaskiner) hver med eet rum beregnet til ca. 12 kg tørt tøj.
2 centrifuger hver beregnet til ca. 15 kg tørt tøj.
1 centrifuge beregnet til ca. 6 kg tørt tøj.
2 vaskekummer med indbygget vaskebræt.
1 tørretumbler.
1 damprulle.

Rustfrie beholdere på hjul til transport af tøj, diverse borde.

2 strygebrætter, som husmoderen kan benytte, såfremt de ikke er i brug til strygning af indleverings vask.

Personale.

Ved vaskehallen var der ansat 1 vaskemester, 1 funktionær til pasning af rullen og 1 til erhvervsstrygning. Vaskehallen var beregnet til at betjene ca. 300 husstande.

Adgang til og benyttelse af vaskehallen.

Vaskehallen var åben mandag kl. 13,30—22,00, tirsdag—fredag (begge dage incl.) fra kl. 7,30—kl. 16,30, lørdag og søndag holdtes lukket.

Husstandene har ingen fast vaskedag, hvorfor der til selvvask kan aftales tid hos vaskemesteren samtidig med, at der gives oplysning om, hvor mange kg tøj, man ønsker vasket.

Vask.

På vaskedagen vejedes tøjet af vaskemesteren, hvorefter forsøgsassistenten anbragte det i det anviste rum i industrimaskinen. Tøjet blev ikke mærket.

Da der ikke var plads til hele standardvasken i eet rum, men på den anden side heller ikke tøj nok til 2 rum, frasorteredes i første række kulørt tøj til vask i en mindre maskine. Det frasorterede tøj blev nålemærket og vasket sammen med andre husmødres tøj, således at der fortrinsvis var tøj af samme farve i hver maskine. Hvor der var tvivl om farver og stoffer, rettede man sig efter vaskemesterens afgørelse.

Tøj, uegnet for maskinvask, blev sorteret fra til håndvask. I de 2 forsøg var der ingen håndvask, ved det tredie forsøg blev der frasorteret 2 sæt herreundertøj (tricot-charmeuse) og en kittel (celluld), som på grund af farven ikke kunne vaskes i maskine sammen med det øvrige kulørte tøj.

Vaskemesteren passede maskinerne under hele vaske- og skylleprocessen og tilsatte selv alle vaskemidler.

Forsøgsassistenten tog tøjet ud af maskinen. Da arbejdet ved de store maskiner er meget anstrengende, og tøjet stærkt filtret og tungt at trække op, hjalp vaskemesteren i almindelighed med dette arbejde.

Vridning.

Til centrifugeringen benyttedes en stor centrifuge beregnet til ca. 15 kg tørt tøj.

Ved de to vaske hjalp vaskemesteren forsøgsassistenten med at pakke centrifugen; dette svarer til den normale hjælp, der gives husmødrene, da det er vanskeligt for dem selv at få plads til alt tøjet på een gang.

Ved den tredie vask benyttedes en stor og en lille centrifuge.

Efterbehandling.

Undertøj, frottéhåndklæder og strygetøj sorteredes fra til tørring i tumbler. Det tørrede tøj blev lagt sammen, mens det endnu var varmt, herved sparedes videre efterbehandling af bl. a. maccotøj. Strygetøjet, der blev glattet ud og lagt sammen, var ikke småkrøllet, som når man modtager „tørret våd vask“ fra erhvervs vaskeri, og ved en omhyggelig sammenlægning vil husmødre antagelig i flere tilfælde kunne undlade strygning af pyjamas (flonel), poloskjorter og lignende.

Rulletøjet blev af forsøgsassistenten gjort i stand til rulning efter vaskemesterens anvisning.

En af vaskehallens funktionærer anbragte tøjet i damprullen, mens forsøgsassistenten tog imod tøjet og lagde det sammen efter rulning

Rulletøjet gik en eller to gange gennem rullen, eftersom det var tynde eller sværere stoffer (duge og dynebetræk altid to gange), og var da tørt og færdigt til sammenlægning.

Resultatet af forsøget er anført i tabellerne nr. 9, 10 og 11.

Tabel 9. Specifikation over maskinernes arbejdstid ved vask i vaskehal.

	Forsøg 1 19 kg	Forsøg 2 18 kg	Forsøg 3 21 kg
	min.	min.	min.
Forskylning	10	10	10
Forvask under opvarmning, hvidt 60° C	15	15	15
Eftervask under opvarmning, hvidt 85° C	15	15	15
Skylning (6 gange)	30	30	30
Vaskemaskinens arbejde i alt min.	70	70	70
Centrifugering	15	15	15
Ialt min. pr. vask	85 eller 1 time 25 min.	85 eller 1 time 25 min.	85 eller 1 time 25 min.

Tabel 10. Husmoderens arbejds-, overvågnings- og ventetid ved vask og efterbehandling i vaskehal.

	Forsøg 1	Forsøg 2	Forsøg 3
	min.	min.	min.
Manuelt arbejde	137,2	163,5	133,0
Overvågningstid (pasning af maskinen)	31,8	17,5	20,0
Ventetid	65,0	62,0	84,0
Ialt min. pr. vask	234,0 eller 3 timer 54 min.	243,0 eller 4 timer 3 min.	237,0 eller 3 timer 57 min.

Tabel 11. Samlet tid for vask og efterbehandling af standardvasken i vaskehal.

Gennemsnit af 3 forsøg	
Samling af tøj	30 min.
Vask og efterbehandling i vaskehallen*)	238 min.
Strygning og sammenlægning (beregnet)**)	234 min.
Ialt	502 min. eller 8 timer 22 min.

*) Heraf ca. 120 min. vask og 118 min. efterbehandling.

**) Tallet er beregnet ud fra gennemsnitstallene for strygning i henhold til tabel 7. Da en del af tøjet blev efter behandlet i vaskehallen (tørret i tumbler), blev mængden af strygetøjet noget mindre end ved de andre vaskeformer.

Husmoderens samlede arbejdstid med vask og efterbehandling af standardvasken var 8 timer og 22 minutter. Heraf er tid tilbragt i vaskehallen ca. 4 timer, hvoraf en god time udgør ventetid, som husmoderen kan benytte til småvask, eller hun kan simpelthen forlade vaskehallen. Den relativt korte arbejdstid skyldes, at husmoderen kunne benytte flere vaskemaskiner og centrifuger på en gang.

Som arbejdet var tilrettelagt i den her omtalte vaskehal, havde forsøgsassistenten ingen indflydelse på, hvilke vaskemidler, der anvendtes, hvad der kan opfattes som en ulempe, såfremt der i vaskehallen anvendes uhensigtsmæssige vaskemidler, men det kan også være en fordel, hvis vaskemesteren udleverer de mest hensigtsmæssige vaskemidler i de rigtige mængder.

Forsøgsassistenten havde ingen indflydelse på tiden for den mekaniske behandling af tøjet, der uvilkårligt i en maskine, hvor der vaskes flere hold tøj sammen, må tillempes efter det mest snavsede tøj.

Det ville være hensigtsmæssigt, om husmoderen selv havde lejlighed til at benytte een eller flere mindre maskiner til sit eget tøj, hvilket også ville gøre det lettere at placere ansvaret for beskadigelser ved vask og centrifugering af tøjet.

Udover den i det foregående omtalte adgang for husmoderen til selvvask, er der i vaskehallen mulighed for indleveringsvask svarende til færdigvask på erhvervs- og andelsvaskerier.

Tøjet afleveres med en optællingsseddel.

Endvidere kan der indleveres bleer, børnetøj eller mindre tøjstykker, dog mindst 2,5 kg pr. gang. Husmoderen afleverer tøjet i net om morgenen, og henter det vasket og tørret om aftenen. Tøjet vaskes samlet i nettet, der nålemærkes.

E. Bemærkninger til storvask under de forskellige vaskeformer.

Arbejdstiden.

I tabel 12 er der foretaget en samlet opstilling over husmoderens arbejder i forbindelse med storvask under de forskellige vaskeformer. Når der ses bort fra færdigvasken, hvor husmoderens arbejder indskrænker sig til sortering og kontrol ved afsendelse og modtagelse af tøjet (ialt 40 minutter), har arbejdstiden varieret fra 8 timer og 22 minutter til 14 timer og 45 minutter. Resultaterne er imidlertid ikke umiddelbart sammenlignelige, idet der under vaskeform A. 5 b maskinvaskeri og D. vaskehal indgår ventetider på henholdsvis 135,2 og 70 minutter, der af husmoderen vil kunne benyttes til andet arbejde, navnlig småvask.

Forsåvidt angår vask B 1 og B 2, „våd vask'" og „tørret våd vask", har man medregnet en arbejdstid på 120 min. for vask af det ikke-kogeægte tøj, der normalt hører til en storvask af standardvaskens størrelse.

Arbejdsbesparelsen ved anvendelsen af moderne tekniske hjælpemidler ved storvasken synes måske ved en samlet bedømmelse ikke særlig iøjnefaldende, men her må det erindres, at arbejdsbesparelsen falder stort set samlet på selve vaskedagen, hvor hver sparet time betyder en stor lettelse for husmoderen. Hertil kommer, at tallene ikke giver udtryk for den ikke uvæsentlige lettelse i det hårde manuelle vaskearbejde, som de moderne vaskemetoder indebærer.

Tabel 12. Tid for husmoderens arbejder med storvask ved forskellige vaskeformer.

	A 1 På bræt	A 2 Med vaske-pumpe	A 3 I el-maskine (vaskestolstype)	A 4 I el-maskine (rotortype)	A 5 a Maskinvaskeri (tromle)	A 5 b Maskinvaskeri (tromle)	B 1 Våd vask	B 2 Tørret våd vask	B 3 a og b Færdigvask på erhvervs- og andelsvaskeri	D Vaskehal
	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.	min.
Hjemmevask	443,5	400,0	385,0	369,8	327,6	431,9	120,0*)	120,0*)	—	148
Arbejder ved afsendelse og modtagning	—	—	—	—	—	—	95,3	80,0	40,0	—
Efterbehandling	435,7	435,7	435,7	435,7	452,7	452,7	442,4	425,1	—	354
Ialt min	879,2	835,7	820,7	805,5	780,3	884,6	657,7	625,1	40,0	502
	eller	eller	eller	eller	eller	eller	eller	eller	eller	eller
	14. t.	13 t.	13¾ t.	13 t.	13 t.	14 t.	10 t.	10 t.	40 m.	8 t.
	39 m.	56 m.	41 m.	26 m.		45 m.	58 m.	25 m.		22 m.

*) For de tilfælde, hvor ikke-kogeægte tøj vil blive tilbageleveret uvasket.

Udgifter.

I tabel 13 er foretaget en optælling over husmoderens udgifter i forbindelse med vask under de forskellige vaskeformer.

Tabel 13. Specifikation over udgifter til storvask ved forskellige vaskeformer.

	A 1 På bræt	A 2 Med vaske-pumpe	A 3 I el-maskine (vaskestolstype)	A 4 I el-maskine (rotortype)	A 5 a Maskinvaskeri (tromle)	A 5 b Maskinvaskeri (tromle)	B 1 Våd vask	B 2 Tørret våd vask	B 3 a og b Færdigvask på erhvervs- og andelsvaskeri	D Vaskehal
Tøjmængde, kg. (gennemsnitlig)	19,3	19,3	19,3	19,3	19,3	22,2	18,3	20,6	19,2	19,3
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
Hjemmevask	7,43[1])	7,43[1])	7,43[1])	7,43[1])	7,43[1])	5,33	0,50[2])	0,50[2])	—	9,70
Udevask	—	—	—	—	—	—	13,75	17,09	40,69	—
Efterbehandling	3,46	3,46	3,46	3,46	0,50[3])	0,50[3])	3,46	3,46	—	0,18
Ialt	10,89	10,89	10,89	10,89	7,93	5,83	17,71	21,05	40,69	9,88

[1]) Gennemsnitstal på grund af forsøgsmaterialets uensartede tilsmudsning. Ved A 5 b er udgiften til sæbe og gas mindre, fordi forvask og varmebehandling foretoges i maskinen.

[2]) For de tilfælde, hvor ikke-kogeægte tøj tilbageleveres uvasket.

[3]) Varmerulle.

NB: Priserne for hjemmevask omfatter kun de direkte udgifter til vaskemidler, elektricitet, brændsel samt rulning, men ikke husleje, forrentning og afskrivning af maskiner m. v. I en boligkarré vil en husstand sædvanligt deltage i de sidstnævnte udgifter, selv om tøjet sendes på vaskeri.

Priserne for „våd vask" og „tørret våd vask" er gennemsnittet af de i undersøgelsen betalte beløb for vask på 3 vaskerier.

Prisen for færdigvask er gennemsnittet af de priser, der er betalt for vask på ialt 6 indleveringsvaskerier (andels- og erhvervsvaskerier), 30,44 kr., 35,05 kr., 35,87 kr., 39,08 kr., 43,75 kr. og 58,30 kr.

Som det fremgår af noterne til tabel 13, er der i undersøgelsen fundet meget store variationer i priserne på færdigvask på vaskeri med en spredning fra 30 kr. 44 øre til 58 kr. 30 øre for vask af ca. 19 kg tøj.

I undersøgelsen lå andelsvaskeriernes priser gennemgående noget lavere end erhvervs vaskeriernes, men da der kort efter undersøgelsens afslutning (efteråret 1951) blev foretaget prisforhøjelse på de fleste andelsvaskerier, har man ikke ment på grundlag af de her foretagne undersøgelser at kunne udtale sig med sikkerhed om forholdet mellem erhvervs- og andelsvaskeriernes priser.

Da talmaterialet, der stammer fra 3 vaskerier af hver kategori, ikke kan anses for at være tilstrækkeligt repræsentativt til, at man kan drage sikre konklusioner, har man i januar 1952 søgt at supplere materialet med en beregning af prisen for færdigvask på grundlag af de af vaskerierne udsendte prislister.

Også ved disse beregninger er der fundet meget store variationer (fra 34 kr.— 57 kr. 10 øre), med en gennemsnitspris på ca. 42 kr. — altså noget over den i undersøgelsen fundne pris.

Det vil iøvrigt ofte være meget vanskeligt for husmødrene efter prislisterne at beregne, hvilket vaskeri, der faktisk er billigst, fordi vaskerierne har meget forskelligartede prisberegningsmetoder, som ikke er direkte sammenlignelige.

Nogle vaskerier —• herunder alle andelsvaskerierne —• beregner en fast kilopris med strygetillæg, andre vaskerier beregner prisen som stykpris, mens atter andre benytter snesevask med een særpris for stort tøj og een for småt tøj, uden at det dog altid angives, under hvilke grupper de forskellige tøj stykker sorterer, hvilket iøvrigt efter indhentede oplysninger viser sig at variere fra vaskeri til vaskeri.

Atter andre vaskerier beregner prisen pr. snes under forudsætning af, at der er lige mange stykker stort og småt tøj, men det angives ikke, hvorledes prisen beregnes, hvis man i sin tøj mængde fortrinsvis har den ene kategori.

II. Småvask i hjemmet.

Forsøgsplan.

Forsøg med småvask omfatter følgende metoder:

1. Vask i køkken med vaskebræt; hånd vridning.
2. Vask i badeværelse med el-vaskemaskine af rotor-type; vridning dels med den tilsluttede håndvridemaskine og dels i hånden.
3. Vask i kælder i forbindelse med storvask i maskinvaskeri.

Forsøgene gennemføres for samtlige metoder som 3 parallelt løbende forsøg af 3 forsøgshusmødre.

Forsøgets udførelse.

Ved forsøget er anvendt syntetiske vaskemidler til uld og natursilke samt soda og sæbespåner til den øvrige del af vasken. Tøjet blev vasket i 2 hold lud og skyllet.

I nedenstående tabel er der givet en oversigt over arbejdstid og udgifter i forbindelse med de tre former for småvask.

Tabel 14. Husmoderens arbejde ved småvask.

	Vask på bræt	Vask i el-maskine af rotortype	Vask i forb. med storvask i maskin-vaskeri
	min.	min.	min.
Gennemsnit for 2,6 kg vasketøj, (1,1 kg uldtøj, 1,5 kg andet tøj):			
Vaskearbejdet (vask, skylning, vridning)	109,32	83,15	52,10
Strygning	60,00	60,00	60,00
Samlet tid	169,32 eller 2 tim. 49 min.	143,15 eller 2 tim. 23 min.	112,10 eller 1 tim. 52 min.
Udgifter ved småvask.	kr.	kr.	kr.
2,6 kg vasketøj (1,1 kg uldtøj, 1,5 kg andet tøj):			
Vaskemidler: soda + sæbespåner	0,27	0,27	er indgået i vaskemidler til storvask
Vaskemidler: sulfonerede produkter til uldtøj og silke	0,81	0,81	0,81
Gas anslået til 1 m^3	0,30	0,30	indgår i storvasken
Elektricitet til strygning	0,14	0,14	indgår i huslejen
	1,52	1,52	0,81

Som det fremgår af oversigten blev tiden til vask og skylning nedsat med henholdsvis 26 min. og 57 min. ved anvendelse af el-maskine af rotortype og ved vask i maskinvaskeri i forhold til vask i køkken med vaskebræt. Den store fordel ved at foretage småvask i forbindelse med storvask i maskinvaskeri beror navnlig på, at man lader de stykker, der er egnet dertil (4—6 stykker) indgå i storvasken, uden at arbejdstiden ved storvasken derved forlænges. Hertil kommer de bedre vilkår for skyllearbejdet og arbejdslettelsen ved at kunne benytte centrifugen.

Konklusion.

Det vil ikke være muligt generelt at anbefale een vaskeform fremfor alle andre» når man vil søge at finde udvej for lettelse af husmoderens arbejde med vask, idet der er og sikkert fremdeles vil være behov for forskellige løsninger af vaskeproblemet.

Der vil altid være husmødre, der vil foretrække at blive fuldstændig aflastet for arbejdet med storvask, og som derfor vil sende tøjet ud til færdigvask på vaskerierne. Men det vil med de priser, der er i dag, være begrænset, hvor mange husmødre, der — selvom de foretrækker det — har råd til denne løsning. At det er en løsning, der er stigende interesse for, hvis den bliver økonomisk overkommelig, kan vel ses af det stigende antal andelsvaskerier, der oprettes ude over landet. For økonomisk uafhængige, for enligt stillede og eventuelt for små familier, vil det muligt også være en løsning, flere og flere vil benytte, men for store familier, hvis vaskeudgifter vil stige nogenlunde proportionalt med antallet af familiemed-

lemmer, vil den økonomiske mulighed for udelukkende at benytte færdigvask på vaskerierne være mere begrænset.

En del husmødre, som gerne ville sende tøjet ud til vaskerierne, enten fordi de selv ikke har vaskemuligheder, eller fordi de ikke har kræfter, tid eller lyst til at udføre vaskearbejdet, vil af økonomiske grunde måske foretrække at sende tøjet ud til behandling som „våd vask" eller „tørret våd vask".

Mod disse vaskeformer må der dog være så indlysende indvendinger, at de ikke kan betragtes som ideelle løsninger, selvom de betyder en mindre direkte udgift end færdigvasken.

Det anses således af mange for en ulempe, at der ikke føres kontrol med og ydes garanti for tøjet, og de her foreliggende forsøg har ikke kunnet afkræfte, at en vis ængstelse er berettiget. Det er også en ulempe, at nogle vaskerier kun modtager kogeægte tøj til behandling, så en del af tøjet, blandt andet arbejdstøj alligevel må vaskes hjemme som småvask.

Mod „tørret våd vask", der er den af de to vaskeformer, der giver den største arbejdslettelse i forhold til prisen, er der blandt andet den indvending, at det må forekomme inkonsekvent, at man får vaskeriet til at tørre tøjet for sig, og at man derefter, når man får det hjem til efterbehandling, stænker det, inden det lægges sammen til rulning, for atter at sende det ud af huset, hvorefter tøjet kommer fugtigt tilbage og må afdampes, inden det kan lægges på plads.

Mange vil sikkert foretrække at betale de rullepenge —• der alligevel ofres — til vaskeriet mod at få rulletøjet færdigbehandlet hjem, så kun strygetøjet er tilbage.

Man har iøvrigt indtryk af, at flere vaskerier har indført en sådan rullevask, men man har ikke i dette forsøg haft lejlighed til at undersøge behandlingen.

Der vil dog til stadighed være en meget stor gruppe af husmødre, som af den ene eller den anden grund vil foretrække selv at vaske, og som vil være stærkt interesseret i til dette arbejde at have mulighed for at benytte moderne tekniske hjælpemidler.

Det er de færreste husstande, der har råd til til eget brug at anskaffe en effektiv vaskemaskine, eller har mulighed for at få den installeret i deres bolig. Det ville også blive en meget stor kapitalinvestering i vaskemaskiner, hvis der skulle anskaffes en til hver enkelt familie. Derimod synes fællesmaskinvaskerier i ejendomme med flere lejligheder, samlede rækkehusbebyggelser og lignende såvel økonomisk som arbejds- og tidsmæssigt at indebære muligheder for at løse en meget væsentlig del af vaskeproblemerne for store dele af befolkningen.

ekonomisk synes maskinvaskerierne fuldt ud at kunne konkurrere med de gammeldags vaskekældre, blandt andet fordi der kan spares en del plads til tørreloft, og fordi mange flere familier kan nå at vaske i et maskinvaskeri i løbet af en måned end i gammeldags vaskekælder med tørreloft eller for ringe tørreplads, hvor det ofte vil vare en ugestid at få en storvask tør.

løvrigt må man ønske, at der blev mulighed for at undersøge til bunds, hvorledes maskinvaskerierne helst bør indrettes, herunder placering af maskiner og centrifuge indbyrdes.

Endvidere må der lægges vægt på, at maskinerne indrettes således, at de bliver i stand til at udføre vasken så hurtigt som muligt, dels gennem hurtig opvarmning, og dels gennem mulighed for hurtigere aftapning og påfyldning af vand, end de i dag tilladte rørdimensioner giver mulighed for.

Til belysning af betydningen af hurtig opvarmning og jævnlig justering af gastilførslen, kan henvises til forskellen i tiderne for opvarmning af 1 maskinfuld (ca. 10 kg) tøj til 85° C ved vask efter metode 5 b februar 1951 og en undersøgelse foretaget i samme vaskekælder oktober 1951.

I februar var gastilførslen 2,0 m^3/timer og opvarmningstiden i gennemsnit af 3 forsøg 124 min. I oktober 1951 var gastilførslen justeret til 2,4 m^3/timer, og opvarmningstiden for 1 maskinfuld tøj blev da 90 min.

For de udeerhvervende vil det kunne volde særlige vanskeligheder, hvis arbejdet varer længere end nødvendigt, idet der i adskillige ejendomme er den ordning, at al benyttelse af maskinerne skal være afsluttet inden et nærmere fastsat tidspunkt om aftenen.

Der er sikkert en del husmødre, der ville være interesseret i, at udnyttelsen af vaskekælderen i en ejendom med maskinvaskeri lå knapt så stramt, som tilfældet er i en del ejendomme i dag, hvor kælderen står til rådighed een bestemt dato i måneden uden hensyn til, om det er belejligt, og om det er helligdag eller hverdag. Man kunne derfor ønske, at der indrettedes så mange maskinvaskerier i en ejendom, at der opnåedes en vis margin. På denne måde kunne man samtidig løse en del problemer med småvask og vask af babytøj m. v., der kunne vaskes ind imellem den egentlige vasketur.

Selvom der vil kunne indrettes maskinanlæg i forbindelse med nybyggeri, eller maskinerne kan installeres i bestående ejendomme, vil der stadig være et meget stort antal husstande, der enten vil være henvist til at vaske i gammeldags kældre, eventuelt i køkkenet, eller til at sende tøjet på vaskeri uden måske egentlig at foretrække denne vaskeform.

For dem synes vaskehallerne at være en løsning, der indebærer mange muligheder. Det må være en fordel, at husmoderen selv kan vælge den dag, hun ønsker at vaske, og at hun når som helst kan få vasket en portion småvask eller børnevask. I den her i forsøget benyttede vaskehal var der lukket om lørdagen og søndagen. Til gengæld var den åben en dag om ugen til kl. 22, hvilket sikrer, at også de udearbejdende får adgang til selwask.

Det er dog vanskeligt blot på grundlag af undersøgelsen at udtale sig om fordele og ulemper ved vaskehaller, fordi den benyttede vaskehal endnu er så ny og derfor har visse begyndervanskeligheder at kæmpe med. Men på det foreliggende synes vaskehaller med eller uden forbindelse til bestemte boligkomplekser at kunne løse vaskeproblemet for en stor gruppe af husmødre. Vaskehallerne bør ledes af sagkyndige med specialindsigt i vask, vaskemidler og tøj behandling. Man måtte ønske, at der arbejdes videre også med denne løsning af vaskeproblemet, således at man finder frem til den rigtige indretning og form for administration af hallen.

Resumé af de principielle betragtninger i Betænkning I og II vedrørende badevæsenet i København (1945 og 1949).

I årene indtil 1940 var besøget på de københavnske badeanstalter svagt faldende. Dette skyldes stigningen i antallet af lejligheder med adgang til bad (6,4 pct. i 1911, 40,2 pct. i 1940).

Alligevel mener badekommissionen ikke, at udbygningen af badevæsenet bør standse — dels fordi der stadig vil være mange mennesker, som ikke har adgang til varmt bad på deres bopæl, dels og særlig fordi man mener, at varmbadeanstalterne i fremtiden først og fremmest skal supplere hjemmets badeindretninger.

Der tænkes herved på badstuebadet (en mellemting mellem dampbadet og tørluftsbadet), som giver en langt mere dybtgående rensning, end et brusebad eller et karbad kan give.

Man mener, at *badstuebadet i fremtiden må blive varmbadeanstalternes hovedområde,* omend der også må være adgang for brusebadegæster (der kan benytte de samme afskylningsbrusere som badstuegæsterne). I bestræbelserne for at skaffe badstuebadet udbredelse vil det være af afgørende betydning, at man begynder med børnene og vænner disse til dette bad, enten således at badet gives i selve skolen, eller således at skolebadningen, når de nødvendige offentlige badeanstalter er tilvejebragt, forlægges til disse. Det er naturligvis også vigtigt, at forældre i videst muligt omfang regelmæssigt tager deres børn med i badstuebadet, men skolebadningen må dog tillægges ganske særlig betydning til fremme af hensigtsmæssige badevaner, og agitationen for badstuebadet vil få en meget alvorlig slagside, såfremt skolerne principielt vil afvise dette bad og holde fast ved brusebadet.

Karbade egner sig efter kommissionens opfattelse ikke for offentlige badeanstalter, da de kræver megen plads og stort forbrug af varmt vand samt desuden næppe er helt hygiejniske.

Ved hjælp af en besøgsstatistik har man konstateret, at der er en udtalt tendens **til,** at gæsterne hidrører fra et relativt snævert opland omkring badeanstalten. Der er dog i denne henseende nogen forskel mellem de mandlige og kvindelige badegæsters vaner, idet mændene i højere grad end kvinderne bader på vej til eller fra arbejde. Ved placeringen af nye varmbadeanstalter må der derfor lægges afgørende vægt på, dels at der opnås en jævn fordeling over byområdet, dels at badeanstalterne placeres hensigtsmæssigt i forhold til trafikmidler og trafikårer. Det vil endvidere være ønskeligt, at der så vidt muligt tages hensyn til det indenfor moderne byplanlægning anvendte princip at opdele byerne i enheder, således at de nødvendige institutioner af social og kulturel art placeres i lokale centre.

Kommissionen mener, at relativt små men tætbeliggende badeanstalter vil være at foretrække. Ikke mindst hensynet til at skaffe kvinderne — specielt husmødrene — tilstrækkelig nem adgang til badeanstalterne taler for sådanne relativt små distriktsbade-

anstalter. Til fordel for større badeanstalter anføres i betænkningen, at disse formentlig både i anlæg og drift vil være forholdsvis billigere end små anstalter. Endvidere må det tages i betragtning, at de større badeanstalter eventuelt tillige med svømmehal og specielle former for publikumsservice utvivlsomt vil udøve en betydelig tiltrækning på den badeinteresserede del af befolkningen.

Kommissionens hovedsynspunkt er, at forholdsvis små badeanstalter i en driftsøkonomisk hensigtmæssig type jævnt fordelt over byområdet (største gang-afstand ca. 1 km) vil være at foretrække, men kommissionen ønsker dog ikke at tilråde nogen helt ensidig løsning. Enkelte større anstalter bør tilvejebringes, hvor varmbadeanstalten kombineres med en svømmehal, og hvor de fornødne forudsætninger iøvrigt er til stede med hensyn til egnet byggeareal, befolkningstæthed, trafikmidler m. v.

Fra kredse, der specielt interesserer sig for badstuebadet, har tanken om at knytte badstuer til de enkelte boligkarréer været fremsat bl. a. med henvisning til, at i Finland har hver gård sin egen badstue. Det har i denne forbindelse været foreslået at indrette badstuer i de større beboelseskompleksers tilflugtsrum. Kommissionen anser ikke tanken om sådanne karrébadstuer for egnet til anvendelse under københavnske forhold. Man anser det for meget tvivlsomt, om karrébadstuer i bestående ejendomme vil kunne indrettes på en sådan måde, at de vil kunne tilfredsstille de krav til udstyr, som det københavnske publikum, der er vant til at besøge de offentlige badeanstalter, vil stille. Navnlig finder man det imidlertid tvivlsomt, om der vil kunne gennemføres en med hensyn til renholdelse og vedligeholdelse forsvarlig drift af sådanne badstuer, som formentlig i overvejende grad måtte baseres på publikums selvbetjening. Efter de for kommissionen foreliggende oplysninger er sådanne karrébadstuer da ej heller almindelige i byerne i badstuebadets hjemland, Finland, men man benytter dèr offentlige badeanstalter i tilsvarende form som her i landet.

Såfremt man i større omfang i det fremtidige byggeri vil gå over til at etablere varmeanlæg for et helt kvarter, kunne man tænke sig en varmbadeanstalt, eventuelt tillige et vaskeri, knyttet til et sådant varmeanlæg. Omend denne løsning ville være mere tiltalende end de nævnte karrébadstuer, mener kommissionen dog ikke, at der herved vil kunne opnås en driftsøkonomisk fordelagtig størrelse for en badeanstalt, og at der iøvrigt overfor en sådan type vil kunne rejses i det væsentlige samme indvendinger som mod karrébadstuer, jfr. Betænkning II's omtale af badstuebadet som skolebad og bemærkningerne om økonomien.

Hvad angår svømmehaller vil det allerede af den grund, at benyttelse af svømmehal kræver en forudgående afvaskning være naturligt at kombinere disse med varmbadeanstalter. Kommissionen mener dog ikke at kunne tilråde, at der som almindelig regel søges udført svømmehaller i forbindelse med nye varmbadeanstalter. Svømmehaller er såvel i anlæg som i drift ret kostbare og hertil kommer, at interessen for svømning og for svømmesport efter de oplysninger om de bestående svømmehallers benyttelse, som har foreligget for kommissionen, synes at være noget svingende, således at det kan være vanskeligt på forhånd at fastslå behovet for svømmehaller.

Ved placeringen af nye svømmehaller vil det være hensigtsmæssigt at gå ud fra skolernes behov, som på forhånd kan bestemmes ret nøje. Fra skolevæsenets side er man i høj grad interesseret i, at der gives mulighed for svømmeundervisning, og kommissionen finder, at det må være et naturligt mål, at alle elever, inden de forlader skolen, har opnået svømmefærdighed. For at undervisningen kan gennemføres i gymnastiktimen, må afstanden fra skolen til undervisningsstedet i hvert fald ikke overstige 2 km. Ved placering af svømme-

haller i forhold til kommuneskolerne vil man som regel også opnå en hensigtsmæssig beliggenhed i forhold til boligkvartererne.

I årene før krigen er man både i udlandet og her i landet i høj grad kommet ind på at anlægge kunstige *friluftsbade* på land i områder, der ikke har tilstrækkelig let adgang til naturlige strand- og søbade. Her i landet findes ea. 30 sådanne kunstige friluftsbade i provinsbyer og større stationsbyer. Det vil næppe være økonomisk overkommeligt i København at udføre svømmehaller i så stort et tal, at skolerne i yderdistrikterne alle vil kunne få den ringe afstand hertil, som betinger svømmeundervisningens indpasning i timeplanen, hvilket taler for at supplere svømmehallerne med friluftsbade. Erfaringerne fra Stockholm, hvor man allerede i nogle år har haft 2 større kunstige friluftsbade, og hvor man har planlagt et tredie stort anlæg, giver grund til at antage, at sådanne friluftsbade også i København vil kunne opnå et betydeligt publikum, selv om friluftsbadene vil være udsat for de naturlige strandbades konkurrence.

Ved placering af kunstige friluftsbade må der foruden hensynet til skolernes beliggenhed og de trafikale hensyn lægges afgørende vægt på, at der sikres et betydeligt areal i forbindelse med badet som solbadeareal. Således som friluftsbadningen i de senere år har formet sig, vil man for så vidt kunne hævde, at vandet er en mindre — omend nødvendig — bestanddel af badet, som den største part af badetiden anvendes på sol- og luftbadet.

En betingelse for en tilfredsstillende indretning af friluftsbade må efter kommissionens mening endvidere være, at der etableres effektive renselsesanordninger såvel for de besøgendes afvaskning forinden badet som for bassinvandets vedkommende. En stor del af de her i landet indrettede friluftsbade er udført i en meget primitiv og følgelig meget billig form enten helt uden renselsesanordninger eller således, at der kun findes koldt vand til afvaskning; kommissionen anser sådanne former for ganske uegnede under københavnske forhold. Når det derfor vil være nødvendigt at have varmtvandsanlæg i forbindelse med friluftsbade, forekommer det naturligt at overveje, om anlæggene kan indrettes således, at de også kan benyttes som almindelig varmbadeanstalt, hvorved opnås, at det til friluftsbadet knyttede tekniske apparat i et vist omfang også kan udnyttes uden for friluftsbadesæsonen.

I tilslutning til det foran udtalte om kunstige friluftsbade ønsker kommissionen at henlede opmærksomheden på mulighederne for indretning af *afskylningsbrusere i de københavnske parker* i forbindelse med åbning af adgang til at dyrke solbadning i parkerne.

Oversigt over en række danske varmeværker.

Statistisk departements skrivelse af 27. november 1953 til Kollektivudvalget.

Under henvisning til udvalgets skrivelse af 17. ds. skal departementet herved meddele beliggenhed og oprettelsesår for de varmeværker, som indgår i departementets opgørelse for året 1951—52.

Kommune: (evt. værkets navn)	Oprettelses-år
København	1925
Frederiksberg	1903
Midtkraft	1928
Århus	1932
Odense	1929
Esbjerg	1927
Kanders	1931
Slagelse	1936
Rønne	1929
Faaborg	1925
Silkeborg	1934
Svendborg	uoplyst
Herning	1950
Ikast	1947
Kalundborg	1951
Kolding	1951
Brønderslev	uoplyst
Grindsted	1950
Gentofte	1949
Christiansholms Villakarreers varmecentral	1951
Søllerød	1942

I året 1951—52 udgjorde antal tilsluttede ejendomme 5.079. Det samlede salg af varme var 1.004.715 mill. kcal. til en værdi af 37.077.000 kr.

Einar Cohn

H. N. Skade

Bilag 11 b.

Økonomiske tabeller vedrørende varmeværker.

Tabel 1 a. Varmeværkets anlægsomkostninger med 100 pct.'s tilslutning af parcelhusene ved tilslutning af en enkelt ejendom af varierende størrelse.

Den tilsluttede ejendoms max. timeforbrug	Antal lejligheder i den tilsluttede ejendom	Den tilsluttede ejendoms grundstørrelse	Samtlige ejendommes max. timeforbrug	Forøgelsen af varmeværket	Varmeværkets anlægsudgift					
					a. Bygninger	b. Installationer	c. Ledningsnet	a + b + c ialt	d. Teknisk og juridisk assistance	a + b + c + d ialt
Mcal/h		m²	Mcal/h	pct.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.
0	–	–	1 920	0	125	125	352	602	60	662
20	1	800	1 940	ca. 1	125,5	125,5	353	604	60	664
35	2	800	1 955	- 2	126	126	354	606	61	667
60	4	1 600	1 980	- 3	126,5	126,5	355	608	61	669
150	18	6 500	2 070	- 8	130	130	359	619	62	681
250	32	4 200	2 170	- 13	133	133	363	629	63	692
380	50	6 500	2 300	- 20	138	138	369	645	64	709

pr. 20 000 kcal/h
kr.
6 900
6 840
6 820
6 770
6 580
6 380
6 160

Tabel 2 a. Varmeværkets driftsudgifter med 100 pct.'s tilslutning af parcelhusene ved tilslutning af en enkelt ejendom af varierende størrelse.

Den tilsluttede ejend.s max. timeforbr.	Antal lejl. i den tilsl. ejend.	Den tilsl. ejend.s grundstørr.	Samtl. ejend.s max. timeforbr.	Forøgelse af varmeværket	Varmeværkets årsforbrug						Varmeværkets driftsudgifter										
					Nyttigt forbrug			Tab i fjernvarmeledninger	Ialt		Brændsel	Elektricitet	Pasning	Vedligeh., rep., skatter	Regnskab	Forrentn. + afskrivning		Ialt	heraf		Ialt pr. 20 000 kcal/h
					Varmeenheder	Kul			Varmeenheder	Kul						Kedler stokere pumper	Bygn. ledn. adm.		varierende	faste udg.	
Mcal/h		m²	Mcal/h	pct.	1 000 Mcal	tons	1 000 kr.	1 000 Mcal	1 000 Mcal	tons	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.
0	–		1 920	0	3 170	680	68	630	3 800	816	82	3	12	6	3	11	34	151	68	83	1 570
20	1	800	1 940	ca. 1	3 200	687	69	630	3 830	823	82	3	12	6	3	11	34	151	69	82	1 560
35	2	800	1 955	- 2	3 230	693	69	630	3 860	829	83	3	12	6	3	11	34	152	69	83	1 550
60	4	1 600	1 980	- 3	3 270	702	70	640	3 910	839	84	3	12	6	3	11	34	153	70	83	1 550
150	18	2 400	2 070	- 8	3 420	735	73	670	4 090	878	88	3	12	6	3	12	35	159	73	86	1 540
250	32	4 200	2 170	- 13	3 580	768	77	680	4 260	913	91	3	12	7	3	12	35	162	77	85	1 490
380	50	6 500	2 300	- 20	3 800	816	82	700	4 500	965	97	3	12	7	4	12	36	170	82	88	1 480

Tabel 3 a. Fordelingen af anlægs- og driftsudgifter, når anlægs- og faste driftsudgifter fordeles efter maksimalt timeforbrug.

100 pct.'s tilslutning af parcelhusene.

	Max. timeforbr.	Varmeværkets			Anlægsudgifter			Driftsudgifter med fjernvarme				Driftsudgifter med eget anlæg pr. 20 000 kcal/h
		anlægsudg. ialt	driftsudgift		med fjernvarme		med eget anlæg pr. hus	faste udgifter		varierende udg. pr. 20 000 kcal/h	Ialt pr. 20 000 kcal/h	
			faste ialt	varierende ialt	pr. 20 000 kcal/h	pr. hus		pr. hus	pr. 20 000 kcal/h			
	Mcal/h	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks.: (96 ens huse) ..	1 920	662	83	68	6 900	6 900	1 500	860	860	710	1 570	1 890
Enfamiliehus	20	664	82	79	6 850	6 850	1 500	850	850	710	1 560	1 890
de øvrige 96 huse	1 920				6 850							
Tofamiliehus												
2 lejligheder	35	667	83	69	6 820	11 900	2 300	1 490	840	710	1 550	1 880
de øvrige 96 huse	1 920				6 820	6 820	1 500	840	840	710	1 550	1 890
Dobbelthus												
4 lejligheder	60	669	83	70	6 770	20 200	4 100	2 520	840	710	1 550	2 330
de øvrige 96 huse	1 920				6 770	6 770	1 500	840	840	710	1 550	1 890
Etagehus												
18 lejligheder	150	681	86	73	6 580	49 300	15 000	6 230	830	710	1 540	1 400
de øvrige 96 huse	1 920				6 580	6 580	1 500	830	830	710	1 540	1 890
Etagehus												
32 lejligheder	250	692	85	77	6 380	80 000	27 000	9 790	780	710	1 490	1 360
de øvrige 96 huse	1 920				6 380	6 380	1 500	780	780	710	1 490	1 890
Etagehus												
50 lejligheder	380	709	88	82	6 160	117 000	32 000	14 539	770	710	1 480	1 270
de øvrige 96 huse	1 920				6 160	6 160	1 500	770	770	710	1 480	1 890

Tabel 4 a. Fordelingen af anlægs- og driftsudgifter, når anlægs- og faste driftsudgifter fordeles med ½ efter grundstørrelse og ½ efter maksimalt timeforbrug.

100 pct.s tilslutning af parcelhusene.

	Grund-størrelse	Max. time-forbr.	Varmeværkets			Anlægsudgifter			Driftsudgifter				
			anlægs-udgifter ialt	driftsudgift		med fjernvarme		med eget anlæg pr. hus	faste udgifter		varie-rende pr. 20 000 kcal/h	ialt pr. 20 000 kcal/h	Med eget anlæg pr. 20 000 kcal/h
				faste ialt	varierende ialt	pr. 20 000 kcal/h	pr. hus		pr. hus	pr. 20 000 kcal/h			
	m²	Mcal/h	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks. 96 ens huse	76 800	1 920	662	83	68	6 900	6 900	1 500	860	860	710	1 570	1 890
Enfamiliehus.....	800	20	664	82	69	6 850	6 850	1 500	850	850	710	1 560	1 890
de øvrige 96 huse.	76 800	1 920											
Tofamiliehus													
2 lejligheder.....	800	35	667	83	69	5 380	9 420	2 300	1 170	670	710	1 380	1 880
de øvrige 96 huse .	76 800	1 920				6 860	6 860	1 500	850	850	710	1 560	1 890
Dobbelthus													
4 lejligheder.....	1 600	60	669	83	70	5 570	16 980	4 100	2 110	700	710	1 410	2 330
de øvrige 96 huse.	76 800	1 920				6 800	6 800	1 500	840	840	710	1 550	1 890
Etagehus													
18 lejligheder....	2 400	150	681	86	73	4 670	35 000	15 000	4 420	590	710	1 300	1 400
de øvrige 96 huse.	76 800	1 920				6 730	6 730	1 500	850	850	710	1 560	1 890
Etagehus													
32 lejligheder....	4 200	250	692	85	77	4 620	57 700	27 000	7 100	570	710	1 280	1 360
de øvrige 96 huse.	76 800	1 920				6 610	6 610	1 500	810	810	710	1 520	1 890
Etagehus													
50 lejligheder....	6 500	380	709	88	82	4 540	86 300	32 000	10 700	560	710	1 270	1 270
de øvrige 96 huse.	76 800	1 920				6 490	6 490	1 500	810	810	710	1 520	1 890

Tabel 5 a. Fordelingen af anlægs- og driftsudgifter, når anlægs- og faste driftsudgifter fordeles med $^1/_2$ på antallet af stikledninger og $^1/_2$ efter maksimalt timeforbrug.

100 pct.s tilslutning af parcelhusene.

	Antal stikledn.	Max. time forbr.	Varmeværkets			Anlægsudgifter			Driftsudgifter				
			anlægs-udgifter ialt	driftsudgift		med fjernvarme		med eget anlæg pr. hus	faste udgifter		varierende pr. 20 000 kcal/h	ialt pr. 20 000 kcal/h	med eget anlæg pr. 20 000 kcal/h
				faste ialt	varierende ialt	pr. 20 000 kcal/h	pr. hus		pr. hus	pr. 20 000 kcal/h			
		Mcal/h	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks.													
96 ens huse	96	1 920	662	83	68	6 900	6 900	1 500	860	860	710	1 570	1 890
Enfamiliehus.....	1	20	664	82	69	6 850	6 850	1 500	850	850	710	1 560	1 890
de øvrige 96 huse.	96	1 920											
Tofamiliehus.....	1	35	667	83	69	5 380	9 420	2 300	1 170	670	710	1 380	1 880
de øvrige 96 huse.	96	1 920				6 860	6 860	1 500	850	850	710	1 560	1 890
Dobbelthus													
4 lejligheder.....	1	60	669	83	70	4 540	13 610	4 100	1 690	560	710	1 270	2 330
de øvrige 96 huse.	96	1 920				6 840	6 840	1 500	850	850	710	1 560	1 890
Etagehus													
18 lejligheder....	1	150	681	86	73	3 760	28 210	15 000	3 560	470	710	1 180	1 400
de øvrige 96 huse.	96	1 920				6 810	6 810	1 500	860	860	710	1 570	1 890
Etagehus													
32 lejligheder	1	250	692	85	77	3 470	43 360	27 000	5 330	430	710	1 140	1 360
de øvrige 96 huse.	96	1 920				6 750	6 750	1 500	840	840	710	1 550	1 890
Etagehus													
50 lejligheder....	1	380	709	88	82	3 280	62 360	32 000	7 720	410	710	1 120	1 270
de øvrige 96 huse.	96	1 920				6 740	6 740	1 500	840	840	710	1 550	1 890

Tabel 6 a. Oversigt over ændringen af fordelingen af driftsudgifterne ved forskellige grundlag for fordelingen af anlægs- og driftsudgifter.

100 pct.s tilslutning af parcelhusene.

	Grund-størrelse	Max. timeforbr.	Antal stikledn.	Ved fordeling efter			Med eget kedel-anlæg pr. 20 000 kcal/h
				max. time-forbrug pr. 20 000 kcal/h	½ efter gr. størr. ½ efter max. timeforbr. pr. 20 000 kcal/h	½ efter stikledn. ½ efter max. timeforbr. pr. 20 000 kcal/h	
	m²	Mcal/h		kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks.							
96 ens huse	800	1 920	96	1 570	1 570	1 570	1 890
Enfamiliehus	800	20	1	1 560	1 560	1 560	1 890
de øvrige huse	76 800	1 920	96	1 560	1 560	1 560	1 890
Tofamiliehus							
2 lejligheder	800	35	1	1 550	1 380	1 380	1 880
de øvrige 96 huse	76 800	1 920	96	1 550	1 560	1 560	1 890
Dobbelthus							
4 lejligheder	1 600	60	1	1 550	1 410	1 270	2 330
de øvrige 96 huse	76 800	1 920	96	1 550	1 550	1 560	1 890
Etagehus							
18 lejligheder	2 400	150	1	1 540	1 300	1 180	1 400
de øvrige 96 huse	76 800	1 920	96	1 540	1 560	1 570	1 890
Etagehus							
32 lejligheder	4 200	250	1	1 490	1 280	1 140	1 360
de øvrige huse	76 800	1 920	96	1 490	1 520	1 550	1 890
Etagehus							
50 lejligheder	6 500	380	1	1 480	1 270	1 120	1 270
de øvrige 96 huse	76 800	1 920	96	1 480	1 520	1 550	1 890

Tabel 1 b. Varmeværkets anlægsomkostninger ved 80 pct.'s tilslutning af parcelhusene ved tilslutning af en enkelt ejendom af varierende størrelse.

Den tilsluttede ejendoms max. timeforbrug	Antal lejligheder i den tilsl. ejendom	Den tilsluttede ejendoms grundstørrelse	Samtlige ejendommes max. timeforbrug	Forøgelsen af varmeværket	Varmeværkets anlægsudgift						
					a. Bygninger	b. Installationer	c. Ledningsnet	a + b + c ialt	d. Teknisk og juridisk assistance	a + b + c + d ialt	pr. 20 000 kcal/h
Mcal/h		m²	Mcal/h	pct.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.
0	–	–	1 540	0	113	113	317	543	54	597	7 750
20	1	800	1 560	ca. 1	113,5	113,5	318	545	54	599	7 690
35	2	800	1 575	- 2	114	114	319	547	55	602	7 650
60	4	1 600	1 600	- 4	115	115	320	550	55	605	7 570
150	18	2 400	1 690	- 10	119	119	325	563	56	619	7 330
250	32	4 200	1 790	- 16	122	122	330	574	57	631	7 050
380	50	6 500	1 920	- 25	127	127	337	591	59	650	6 770

Tabel 2 b. Varmeværkets driftsudgifter ved 80 pct.'s tilslutning af parcelhusene ved tilslutning af en enkelt ejendom af varierende størrelse.

Den tilsluttede ejend.s max. timeforbr.	Antal lejl. i den tilsl. ejd.	Den tilsl. ejd.s grundstørr.	Samtl. ejd.s max. timeforbr.	Forøgelse af varmeværket	Varmeværkets årsforbrug						Varmeværkets driftsudgifter										
					Nyttigt forbrug			Tab i fjernvarmeledninger	Ialt		Brændsel	Elektricitet	Pasning	Vedligeh., rep., skatter	Regnskab	Forrentn. + afskrivning		Ialt	heraf		Ialt pr. 20 000 kcal/h
					Varmeenheder	Kul			Varmeenheder	Kul						Kedler stokers pumper	Bygn. ledn. adm.		varierende	faste udg.	
Mcal/h		m²	Mcal/h	pct.	1 000 Mcal	tons	1 000 kr.	1 000 Mcal	1 000 Mcal	tons	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.
0	–	–	1 540	0	2 540	547	55	600	3 140	675	68	3	12	6	3	10	31	133	55	78	1 730
20	1	800	1 560	ca. 1	2 570	553	55	600	3 170	682	68	3	12	6	3	10	31	133	55	78	1 710
35	2	800	1 575	- 2	2 600	559	56	600	3 200	688	69	3	12	6	3	10	31	134	56	78	1 700
60	4	1 600	1 680	- 4	2 640	568	57	600	3 240	697	70	3	12	6	3	10	31	135	57	78	1 690
150	18	2 400	1 690	- 10	2 790	600	60	610	3 400	732	73	3	12	6	3	11	32	140	60	80	1 660
250	32	4 200	1 790	- 16	2 960	637	64	620	3 580	762	76	3	12	6	3	11	33	144	64	80	1 600
380	50	6 500	1 920	- 25	3 170	680	68	630	3 800	816	82	3	12	6	3	11	33	150	68	82	1 560

Tabel 3 b. Fordelingen af anlægs- og driftsudgifter, når anlægs- og faste driftsudgifter fordeles efter maksimalt timeforbrug.

80 pct.s tilslutning af parcelhusene.

	Max. timeforbr.	Varmeværkets			Anlægsudgifter			Driftsudgifter med fjernvarme				Driftsudgifter med eget anlæg pr. 20 000 kcal/h
		anlægsudg. ialt	driftsudgift		med fjernvarme		med eget anlæg pr. hus	faste udgifter		varierende udg. pr. 20 000 kcal/h	ialt pr. 20 000 kcal/h	
			faste ialt	varierende ialt	pr. 20 000 kcal/h	pr. hus		pr. hus	pr. 20 000 kcal/h			
	Mcal/h	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks.: 77 ens huse ...	1 540	597	78	55	7 750	7 750	1 500	1 020	1 020	710	1 730	1 890
Enfamiliehus.....	20	599	78	55	7 690	7 690	1 500	1 000	1 000	710	1 710	1 890
de øvrige 77 huse.....	1 540											
Tofamiliehus												
2 lejligheder.....	35	602	78	56	7 650	13 400	2 300	1 733	990	710	1 700	1 880
de øvrige 77 huse.....	1 540				7 650	7 650	1 500	990	990	710	1 700	1 890
Dobbelthus												
4 lejligheder.....	60	605	78	57	7 570	22 700	4 100	2 925	980	710	1 690	2 330
de øvrige 77 huse.....	1 540				7 570	7 570	1 500	980	980	710	1 690	1 890
Etagehus												
18 lejligheder.....	150	619	80	60	7 330	55 000	15 000	7 100	950	710	1 660	1 400
de øvrige 77 huse.....	1 540				7 330	7 330	1 500	950	950	710	1 660	1 890
Etagehus												
32 lejligheder.....	250	631	80	64	7 050	88 200	27 000	11 170	890	710	1 600	1 360
de øvrige 77 huse.....	1 540				7 050	7 050	1 500	890	890	710	1 600	1 890
Etagehus												
50 lejligheder.....	380	650	82	68	6 770	128 000	32 000	16 230	850	710	1 560	1 270
de øvrige 77 huse.....	1 540				6 770	6 770	1 500	850	850	710	1 560	1 890

Tabel 4 b. Fordelingen af anlægs- og driftsudgifter, når anlægs- og faste driftsudgifter fordeles med $^1/_2$ efter grundstørrelse og $^1/_2$ efter maksimalt timeforbrug.

80 pct.s tilslutning af parcelhusene.

	Grund-størrelse	Max. time-forbr.	Varmeværkets			Anlægsudgifter			Driftsudgifter				
			anlægs-udgifter ialt	driftsudgift		med fjernvarme		med eget anl. pr. hus	faste udgifter		varie-rende pr. 20 000 kcal/h	ialt pr. 20 000 kcal/h	med eget anlæg pr. 20 000 kcal/h
				faste ialt	varierende ialt	pr. 20 000 kcal/h	pr. hus		pr. hus	pr. 20 000 kcal/h			
	m²	Mcal/h	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks.													
77 ens huse	61 600	1 540	597	78	55	7 750	7 750	1 500	1 020	1 020	710	1 730	1 890
Enfamiliehus.....	800	20	599	78	55	7 690	7 690	1 500	1 000	1 000	710	1 710	1 890
de øvrige 77 huse.	61 600	1 540											
Tofamiliehus													
2 lejligheder.....	800	35	602	78	56	6 030	10 530	2 300	1 367	780	710	1 490	1 880
de øvrige 77 huse.	61 600	1 540				7 670	7 670	1 500	990	990	710	1 700	1 890
Dobbelthus													
4 lejligheder.....	1 600	60	605	78	57	6 340	19 010	4 100	2 450	820	710	1 530	2 330
de øvrige 77 huse.	61 600	1 540				7 610	7 610	1 500	980	980	710	1 690	1 890
Etagehus													
18 lejligheder	2 400	150	619	80	60	5 200	39 000	15 000	5 050	670	710	1 380	1 400
de øvrige 77 huse.	61 600	1 540				7 530	7 530	1 500	970	970	710	1 680	1 890
Etagehus													
32 lejligheder	4 200	250	631	80	64	5 140	64 200	27 000	8 140	650	710	1 360	1 360
de øvrige 77 huse.	61 600	1 540				7 350	7 350	1 500	930	930	710	1 640	1 890
Etagehus													
50 lejligheder	6 500	380	650	82	68	5 030	95 400	32 000	12 030	630	710	1 340	1 270
de øvrige 77 huse.	61 600	1 540				7 210	7 210	1 500	910	910	710	1 620	1 890

Tabel 5 b. Fordelingen af anlægs- og driftsudgifter, når anlægs- og faste driftsudgifter fordeles med $^1/_2$ på antallet af stikledninger og $^1/_2$ efter maksimalt timeforbrug.

80 pct.s tilslutning af parcelhusene.

	Antal stikledn.	Max. time-forbr.	Varmeværkets			Anlægsudgifter			Driftsudgifter				
			anlægs-udg. ialt	driftsudgift		med fjernvarme		med eget anlæg pr. hus	faste udgifter		varierende pr. 20 000 kcal/h	ialt pr. 20 000 kcal/h	med eget anlæg pr. 20 000 kcal/h
				faste ialt	varierende ialt	pr. 20 000 kcal/h	pr. hus		pr. hus	pr. 20 000 kcal/h			
		Mcal/h	1 000 kr.	1 000 kr.	1 000 kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
DIF's eks.													
77 ens huse	77	1 540	597	78	55	7 750	7 750	1 500	1 020	1 020	710	1 730	1 890
Enfamiliehus.....	1	20	599	78	55	7 690	7 690	1 500	1 000	1 000	710	1 710	1 890
de øvrige 77 huse.	77	1 540											
Tofamiliehus.....	1	35	602	78	56	6 030	10 530	2 300	1 370	780	710	1 490	1 880
de øvrige 77 huse.	77	1 540				7 670	7 670	1 500	1 000	1 000	710	1 710	1 890
Dobbelthus													
4 lejligheder.....	1	60	605	78	57	5 080	15 220	4 100	1 970	660	710	1 370	1 330
de øvrige 77 huse.	77	1 540				7 660	7 660	1 500	1 000	1 000	710	1 710	1 890
Etagehus													
18 lejligheder....	1	150	619	80	60	4 180	31 370	15 000	4 070	540	710	1 250	1 400
de øvrige 77 huse.	77	1 540				7 630	7 630	1 500	990	990	710	1 700	1 890
Etagehus													
32 lejligheder....	1	250	631	80	64	3 850	48 140	27 000	6 100	490	710	1 200	1 360
de øvrige 77 huse.	77	1 540				7 560	7 560	1 500	960	960	710	1 670	1 890
Etagehus													
50 lejligheder....	1	380	659	82	68	3 620	68 470	32 000	8 650	460	710	1 170	1 270
de øvrige 77 huse.	77	1 540				7 560	7 560	1 500	960	960	710	1 670	1 890

Tabel 6 b. Oversigt over ændringen af fordelingen af driftsudgifterne ved forskellige grundlag for fordelingen af anlægs- og driftsudgifter.

80 pct. tilslutning af parcelhusene.

	Grund-størrelse	Max. timeforbr.	Antal stikledn.	Ved fordeling efter			Med eget kedel-anlæg pr. 20 000 kcal/h
				max. time-forbrug pr. 20 000 kcal/h	½ efter gr. størr. ½ efter max. timeforbr. pr. 20 000 kcal/h	½ efter stikledn. ½ efter max. timeforbr. pr. 20 000 kcal/h	
	m²	Mcal/h		kr.	kr.	kr.	kr.
D.I.F.'s eks.							
77 ens huse	800	1 540	77	1 730	1 730	1 730	1 890
Eenfamiliehus	800	20	1	1 710	1 710	1 710	1 890
de øvrige 77 huse	61 600	1 540	77	1 710	1 710	1 710	1 890
Tofamiliehus							
2 lejligheder	800	35	1	1 700	1 490	1 490	1 880
de øvrige 77 huse	61 600	1 540	77	1 700	1 700	1 710	1 890
Dobbelthus							
4 lejligheder	1 600	60	1	1 690	1 530	1 370	2 330
de øvrige 77 huse	61 600	1 540	77	1 690	1 690	1 710	1 890
Etagehus							
18 lejligheder	2 400	150	1	1 660	1 380	1 250	1 400
de øvrige 77 huse	61 600	1 540	77	1 660	1 680	1 700	1 890
Etagehus							
32 lejligheder	4 200	250	1	1 600	1 360	1 200	1 360
de øvrige 77 huse	61 600	1 540	77	1 600	1 640	1 670	1 890
Etagehus							
50 lejligheder	6 500	380	1	1 560	1 340	1 170	1 270
de øvrige 77 huse	61 600	1 540	77	1 560	1 620	1 670	1 890

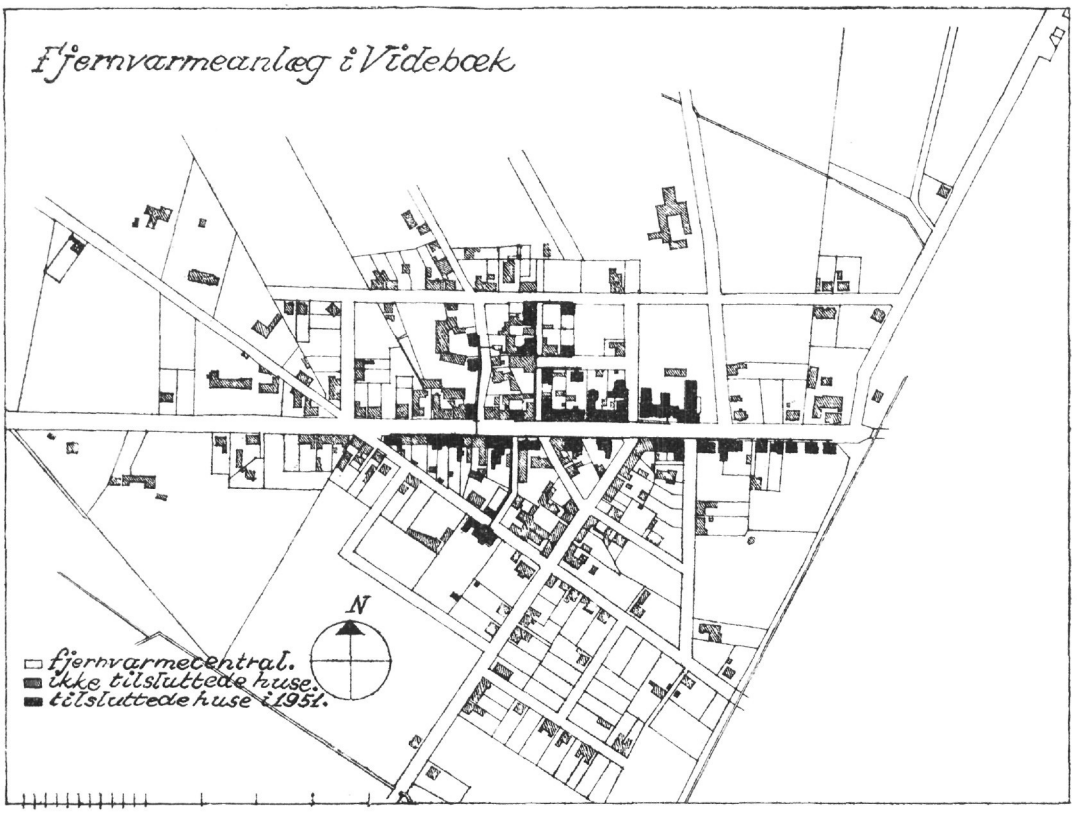

Figur 19. Oversigtskort over fjernvarmeanlægget i Videbæk. Kortet viser tilslutningen i starten. Den er senere blevet væsentlig større.

Bilag Ile.

Beskrivelse af fjernvarmecentralen i Videbæk.

I stationsbyen Videbæk (Vestjylland), som har ca. 400 lejligheder og ca. 1 500 indbyggere, blev der i foråret 1951 dannet et fjernvarmeandelsselskab. Selskabet er formelt selvstændigt, men i realiteten knyttet til elværket, som også er et andelsselskab. Elværkets bestyrer er således tillige bestyrer af varmecentralen. Af byens 400 husstande blev 54 husstande, fortrinsvis i bykernen, i første omgang optaget som medlemmer. De pågældende ejendomme er vist skraverede på kortet over byen. I sommeren 1952 er anlægget blevet udvidet til at omfatte ca. 100 husstande. Varmecentralen og rørnettet vil kunne udvides yderligere, således at næsten hele byen kan forsynes med fjernvarme.

Man begyndte at foretage udgravning til varmecentralen den 27. juni 1951, og den 10. oktober samme år kunne centralen sættes i drift.

Ledningerne ligger i betonkanaler overdækket med fliser. Kanalerne er fyldt op med cellebeton. Overkanten af afdækningsfliserne ligger 40 cm under jordoverfladen (50 cm under gadeniveauet).

I varmeværket er installeret to stålpladekedler med henholdsvis 100 og 75 m^2 hedeflade med stokere for brunkulsfyring, og der vil om kort tid blive installeret en stålpladekedel på 100 m^2 hedeflade med oliefyr for brændselsolie. Den nye kedel bliver anskaffet til oliefyring for derved at få en reservekedel, der kan opfyres på et øjeblik samt under hensyn til, at oplagring af olie kan ske uden gener. Yderligere vil der kunne anbringes 1 kedel med stoker eller oliefyr. Tilførslen af brændsel til stokerne sker fra siloer. Af fast brændsel er kun anvendt brunkul, der har været det billigste pr. varmeenhed der på egnen. Der findes ikke røggasanalyseanlæg. Fordelingen af varmen sker ved varmt vand med en fremløbstemperatur på 75—90°.

De samlede udgifter til varmecentralen, ledningsnettet m. m. androg ca. 230 000 kr., nemlig:

Varmecentralens bygning	40 000 kr.
Kedlerne	35 000 -
Rørnettet (57—100 kr./m^2)	125 000 -
Elinstallation, pumper, ventiler i gade, vandmålere o. s. v.	30 000 -
	230 000 kr.

Man skønnede, at et beløb stort 70 000 kr. var nødvendigt til indkøb af brændsel, betaling af lønninger o. s. v., indtil varmeregningerne blev betalt. lait skulle der således bruges 300 000 kr., som blev fremskaffet på følgende måde:

Ved optagelse af sparekasselån	200 000 kr.
Ved indskud fra andelshaverne	100 000 -
	300 000 kr.

For en ejendom af gennemsnitsstørrelse andrager de totale udgifter ved overgang til fjernvarme (naturligvis under forudsætning af, at der i forvejen er centralvarme i ejendommen):

Tilslutningsafgift (som nogenlunde svarer til et års brændselsforbrug)	700 kr.
Stik	600 -
Varmtvandsbeholder	1 kr. pr. liter beholderrumfang.

Denne afgift betales kontant eller med 20 pct. straks og resten over 20 år. Renten er 6 pet. p. a. — Der oprettes kontrakt mellem varmecentralen og det enkelte medlem om aftagelse af varme i 20 år, og denne kontrakt tinglyses på ejendommen efter de eksisterende prioriteter.

Andelshaverne betaler en fast årlig afgift samt en afgift efter forbruget af opvarmningsvand målt med vandmålere. I 1951—52 var disse afgifter:

Fast afgift: 12 kr. pr. 1 000 kcal max. timeforbrug.

Efter måler: 1 kr. 30 øre pr. ni^3.

Der tages ikke hensyn til, hvormeget nedkølingen i de enkelte anlæg er.

Forslag til lov om udførelse af fjernvarmeanlæg med offentlig støtte.

Kap. 1.

Indledende bestemmelser.

§ 1.

Stk. 1. I hvert af finansårene . . . . . til og med . . . . . kan indenrigs- og boligministeren give lån til udførelse af fjernvarmeanlæg som bestemt i denne lov.

Stk. 2. Finansministeren bemyndiges til at udstede statsobligationer i det omfang, i hvilket lån kan gives.

Stk. 3. Lånenes kasse- og regnskabsmæssige forvaltning udføres af kongeriget Danmarks hypotekbank. Nærmere regler herom fastsættes af finansministeren efter indstilling af bankens tilsynsråd og efter forhandling med indenrigs- og boligministeren.

§ 2.

Stk. 1. Andragende om lån eller tilskud indgives til kommunalbestyrelsen, der gør indstilling til indenrigs- og boligministeren. Søger en kommune selv lån, indgives andragende derom til indenrigs- og boligministeren.

Stk. 2. Andragendet skal indeholde en af bevisligheder ledsaget angivelse af prisen for grunden, udgifterne til anlæggets udførelse og øvrige omkostninger.

Stk. 3 Indstilling fra kommunalbestyrelsen gøres på grundlag af en undersøgelse af, om området er egnet til formålet, om projektet er hensigtsmæssigt, om priserne er passende, om fornøden ansvarlig kapital kan tilvejebringes, og om materialer af dansk oprindelse og forarbejdning vil blive anvendt i så vidt omfang som forsvarligt under hensyn til økonomi og kvalitet.

§

Stk. l. Den som betingelse for anvendelse af den højst mulige lånegrænse krævede kommunegaranti kan nedsættes med 5 pct. af anlæggets anskaffelsessum, såfremt de af kommunen i henhold til nærværende lov, lov nr. 235 af 30. april 1946, jfr. lovbekendtgørelse nr. 288 af 14. juni 1951 om byggeri med offentlig støtte og lov nr. 117 af 15. marts 1947 om finansiering af boligbyggeri med særlig byggemåde, jfr. lov nr. 108 af 21. marts 1950, påtagne garantiforpligtelser for berigtiget lån i forhold til kommunens indbyggerantal andrager eller ved påtageisen af garantien for det pågældende lån vil komme til at andrage mindst 75 kr. pr. indbygger. Garantiforpligtelsen kan yderligere nedsættes med 1 pct. for hver 10 kr., hvormed den for kommunen udregnede kvotient overstiger 75 kr., dog således at den kommunegaranterede del af lånet ikke kan udgøre mindre end 4 pct. Hvor særlige forhold taler derfor, kan indenrigs- og boligministeren, dog tillade yderligere nedsættelse af kommunegarantien for kommuner, hvis garantiforpligtelser overstiger 250 kr. pr. indbygger.

Stk. 2. Den af kommunen garanterede del af lånet nedsættes med de betalte afdrag, indtil den er nedbragt til halvdelen af sit oprindelige beløb. Derefter omfatter kommunens garanti samme brøkdel af lånets restbeløb i hele dettes løbetid.

§ 4.

Stk. 1. Når størrelsen af et lån fastsættes efter ejendommens værdi, bestemmes denne på låntagernes bekostning efter reglerne om vurdering til stempelefterretning. Begæring om vurdering skal indeholde en af bevisligheder ledsaget angivelse af prisen for grunden og udgifterne til bygningens opførelse. Vurderingsrådets ansættelse kan påklages af indenrigs- og boligministeren, kommunalbestyrelsen og lånsøgeren.

§ 5.

Stk. l. Et lån forrentes og afdrages ved årlige ydelser, der kan inddrives ved udpantning.

Stk. 2. For så vidt ikke andet er bestemt, betales 5,3 pct. af lånets hovedstol som årlig ydelse, hvoraf til enhver tid 5 pct. af restgælden er rente, medens resten er afdrag. Efter forhandling med finansministeren og med tilslutning af rigsdagens finansudvalg kan dog indenrigs- og boligministeren ved bekendtgørelse nedsætte rentefoden for fremtidige lån under hensyn til forandringer i det almindelige renteniveau. Ændring af rentefoden medfører tilsvarende ændring af årsydelsen.

§ 6.

Når de forudsætninger, under hvilke et lån er ydet, efter indenrigs- og boligministerens skøn er væsentligt forrykket, kan lånet opsiges med et halvt års varsel.

Kap. II.

Lån til andelsfjernvarmeselskaber.

§ 7.

Stk. 1. Inden for et beløb af 10 mill. kr. i hvert af de i § 1 nævnte finansår kan lån til udførelse af fjernvarmeanlæg ydes kommuner og andelsfjernvarmeselskaber, hvis vedtægter opfylder de i nærværende lovs § 1 anførte vilkår.

Stk. 2. Efter forhandling med finansministeren og med samtykke af rigsdagens finansudvalg kan udlånsbeløbet for et finansår forøges med indtil 5 mill. kr. ved overførsel fra det nærmest følgende år, og for så vidt beløbet for det nærmest foregående år ikke er opbrugt, med indtil 5 mill. kr. ved overførsel derfra.

§ 8.

Stk. 1. Et lån til et andelsf jernvarmeselskab kan højst udgøre 75 pct. af anlæggets samlede anskaffelsessum. Lånegrænsen forhøjes dog til 85 pct., såfremt kommunegaranti tilbydes for den del af lånet, der overstiger 75 pct. af anskaffelsessummen. Et lån til en kommune kan højst udgøre 90 pct. af anlæggets samlede anskaffelsessum.

Stk. 2. Nægter amtsrådet samtykke til, at en sognekommune påtager sig garanti som nævnt, kan nægtelsen indankes for indenrigs- og boligministeren, der derefter kan meddele fornødent samtykke.

§ 9.

Stk. 1. For så vidt fjernvarmeanlæggets varmeværk er anlagt på selvstændigt matrikuleret ejendom, sikres lånet ved 1. prioritets panteret i ejendommen.

Stk. 2. For så vidt fjernvarmeanlæggets varmeværk er anlagt på en ejendom, hvor der samtidig er beliggende bygninger, der tjener andet formål, kan indenrigs- og boligministeren bestemme, at lånet ikke skal sikres ved pant i den pågældende ejendom, men at der alene skal udstedes gældsbrev for lånets beløb, samtidig med at der med prioritet forud for al pantegæld på ejendommen tinglyses en brugsret for fjernvarmeselskabet med uopsigelighed i ikke under 60 år med hensyn til de til fjernvarmeanlægget nødvendige lokaler m. v. Indenrigs- og boligministeren træffer nærmere bestemmelse om vilkårene for godkendelse af en i medfør af nærværende bestemmelse oprettet lejekontrakt.

Stk. 3. Uanset om lånet er sikret i medfør af stk. 1 eller stk. 2, vil der, såfremt statslån skal ydes i medfør af nærværende lov, være at tinglyse deklaration på samtlige ejendomme, hvorover anlæggets ledningsnet går, om ret til rørgennemføring m. v. De pågældende deklarationer skal tinglyses med pant forud for al pantegæld i de pågældende ejendomme og skal for de i stk. 2 nævnte tilfælde indeholde bestemmelse om, at påtaleretten tilkommer fjernvarmeselskabet og indenrigs- og boligministeren, medens den for de i stk. 1 nævnte tilfælde tilkommer ejeren af den ejendom, hvorpå varmeværket er beliggende.

Stk. 4. Indenrigs- og boligministeren kan bestemme, at ydelserne i medfør af § 5, jfr. § 10, skal opkræves af vedkommende kommune ved påligning på de enkelte ejendomme med andele, der står i forhold til de pågældende ejendommes andele i de faste driftsudgifter ved varmecentralens drift.

De pågældende ydelser har efterhånden som de forfalder uden tinglysning sikkerhed forud for al pantegæld.

§ 10.

Findes det fornødent til nedbringelse af de tilsluttede ejendommes varmeudgifter, og er anlæggene udformet og anbragt således, at det i overvejende grad er den mindrebemidlede del af befolkningen, der får adgang til at udnytte dem, kan indenrigs- og boligministeren bestemme, at lånet skal ydes til nedsat rente, dog således at der mindst betales en årlig ydelse på 4½ pct. af lånets hovedstol, hvoraf til enhver tid mindst 3½ pct. af restgælden er rente, og resten er afdrag.

§ 11.

Stk. 1. Adgangen for andelsfjern varmeselskab er til at opnå lån efter § 7 er betinget af, at virksomhedens vedtægter godkendes af indenrigs- og boligministeren.

Stk. 2. Et eksemplar af vedtægterne til offentlig fremlæggelse skal sendes til kommunalbestyrelsen.

Stk. 3. Vedtægterne skal indeholde bestemmelse om fastsættelse af varmebidrag, om henlæggelse til fornyelsesfond af en af indenrigs- og boligministeren nærmere bestemt del af anlæggets anskaffelsessum, om henlæggelse til opsparingsfond af den ved afdrag på statslånet opnåede opsparing, om likvide midlers sikring i tiden, indtil de anvendes, om valg af bestyrelse, om valg af statsautoriseret revisor, og om at vedtægterne ikke kan ændres uden indenrigs- og boligministerens samtykke.

Stk. 4. Årsregnskab med underskrift af bestyrelsen og med påtegning af revisor skal med genpart af revisors beretning og revision af årsregnskabet sendes til indenrigs- og bolig-

ministeren. Genpart af årsregnskabet til offentlig fremlæggelse skal sendes til kommunalbestyrelsen.

Stk. 5. Indenrigs- og boligministeren beskikker en tilsynsførende, der på det offentliges vegne kontrollerer virksomhedens forhold. Lov nr. 235 af 30. april 1946, jfr. lov nr. 252 af 14. juni 1951 om byggeri med offentlig støtte, §§ 20, 25 til 27 finder tilsvarende anvendelse.

Kap. III.

Lån til tilvejebringelse af tilslutningsafgift til fjernvarmeanlæg og installation af centralvarmeanlæg.

§ 12.

Stk. 1. Indenfor et beløb af 5 mill. kr. i hvert af de i § 1 nævnte finansår kan lån gives til tilvejebringelse af tilslutningsafgift ved en ejendoms tilslutning til et fjernvarmeanlæg og til tilvejebringelse af centralvarmeanlæg i ejendomme, der samtidig tilsluttes fjernvarmeanlæg.

Stk. 2. Tilslutningsafgiften er den del af en ejendoms andel i fjernvarmeanlægsudgifterne, som ikke dækkes af lån ydet til fjernvarmeselskabet.

§ 13.

Et lån må højst udgøre 50 pct. af tilslutningsafgiften, og udgiften ved udførelse af centralvarmeanlægget og lånet skal have oprykkende panteret i ejendommen med sikkerhed efter foranstående lån på ikke over 75 pct. af ejendommens værdi før ændringen. De foranstående lån kan dog andrage indtil 85 pct. af værdien før ændringen, såfremt der tilbydes kommunegaranti for en så stor del af lånet, som svarer til det beløb, hvormed de foranstående lån overstiger 75 pct. af den nævnte værdi. Hvis der i ejendommen indestar større lån end foran forudsat, kan statslån dog ydes, men lånet nedsættes i så fald med et beløb, svarende til størrelsen af de i ejendommen udover de nævnte grænser indestående lån.

§ 14.

Indenrigs- og boligministeren kan når låntageren — eller for udlejningsejendomme den overvejende del af lejerne — er mindrebemidlet bestemme, at ydelsen af lån ydet i henhold til § 12 kan nedsættes, således at der af lånet betales en årlig ydelse på mindst 4½ pct. af lånets hovedstol, hvoraf til enhver tid mindst 3½ pct. af restgælden er rente, medens resten er afdrag.

Kap. IV.

Særlige bestemmelser.

§ 15.

Stk. 1. For så vidt servitutter, hvortil staten eller kommunen ikke har påtaleret, er til hinder for anlæg af varmeværket på den grund, hvor dette ønskes anlagt, kan vedkommende kommunalbestyrelse træffe afgørelse om dispensation fra den pågældende servitutbestemmelse.

Stk. 2. Ligeledes kan vedkommende kommunalbestyrelse træffe bestemmelse om, at der med prioritet forud for al pantegæld kan tinglyses deklaration om rørgennemføring

for fjernvarmeanlæg over ejendomme, hvor en sådan gennemføring af rørene skønnes hensigtsmæssig.

Stk. 3. Kommunalbestyrelsens bestemmelse om dispensation i overensstemmelse med stk. 1 eller om pålæg af servitutter i medfør af stk. 2 kan af henholdsvis den påtaleberettigede og vedkommende ejendoms ejer indankes til indenrigs- og boligministerens afgørelse. Ved kommunalbestyrelsens bestemmelse om pålæg af deklaration om rørgennemføring i medfør af stk. 2 finder lov nr. 181 af 29. april 1938 om byplaner med ændringer i lov nr. 211 af 23. april 1949 § 15 a tilsvarende anvendelse.

§ 16.

Lov nr. 235 af 30. april 1946, jfr. lov nr. 252 af 14. juni 1951 §§ 56 og 62 finder tilsvarende anvendelse på lån ydet i henhold til nærværende lov.

§ 17.

Nærmere regler om denne lovs gennemførelse kan fastsættes af indenrigs- og boligministeren. For så vidt angår gennemførelsen af bestemmelserne i § 14 fastsættes dog nærmere regler af finansministeren efter forhandling med indenrigs- og boligministeren.

NORMALVEDTÆGTER FOR ET
ANDELSFJERNVARMESELSKAB

Forslag til vedtægter

for

Navn, hjemsted og formål.

§ 1.

Selskabets navn er. . . . . .

Dets hjemsted er. . . . . .

§ 2.

Formålet for selskabet er at tilvejebringe fjernvarmeforsyning til medlemmernes ejendomme.

Selskabets medlemmer.

§ 3.

Som medlem af selskabet kan optages enhver grundejer, der er ejer af en beboelsesejendom ved anlæggets ledningsnet.

Selskabets bestyrelse afgør, hvem der skal optages som medlem af selskabet. Nægter bestyrelsen optagelse af en grundejer som medlem, kan denne indbringe bestyrelsens afgørelse for indenrigs- og boligministeren, hvis afgørelse er endelig. Når et medlem ikke længere er ejer af en beboelsesejendom inden for det nævnte område, kan bestyrelsen bestemme, at den pågældende ikke længere skal være medlem af selskabet.

Kapitalforhold.

§ 4.

Selskabets ansvarlige kapital andrager. . . . . kr. De enkelte medlemmers kapitalindskud beregnes i forhold til det pågældende medlems ejendoms maksimale time varmeforbrug. For så vidt ejeren af en ejendom i tilslutningsområdet søger optagelse i selskabet efter dettes etablering, bestemmer bestyrelsen, hvilken tilslutningsafgift der skal betales. Bestyrelsens afgørelse kan af den pågældende ejendoms ejer indbringes for indenrigs- og boligministeren, hvis afgørelse er endelig.

Medlemmerne hæfter ikke personlig for selskabets forpligtelser, men der tinglyses på deres ejendomme pantstiftende deklaration i overensstemmelse med lov nr. af om udførelse af fjernvarmeanlæg med offentlig støtte § 9.

Selskabets bestyrelse er bemyndiget til på selskabets vegne at optage de fornødne lån og til at træffe alle afgørelser i forbindelse med lånenes optagelse.

§ 5.

Der tinglyses på medlemmernes ejendomme deklaration gående ud på, at de til enhver tid værende ejere af ejendommene er forpligtet til at være medlem af selskabet med de deraf følgende rettigheder og forpligtelser. Deklarationerne tinglyses med oprykkende panteret for varmebetalingerne for 150 pct. af de varmebidrag, der må anslås at blive pålignet den pågældende ejendom årligt. Deklarationen skal til enhver tid respektere kredit-, hypotekforenings- eller sparekasselån.

De enkelte medlemmers årlige ydelser til selskabet deles i 2 poster, hvoraf den ene omfatter de varierende udgifter, nemlig den del af brændselsudgiften, der kommer de tilsluttede ejendomme til gode, og den anden del omfatter de øvrige udgifter. De varierende udgifter pålignes de enkelte ejendomme efter måler. De øvrige udgifter fordeles på ejendommene efter

a) forholdet mellem de pågældende ejendommes maksimale timevarmeforbrug,
b) med halvdelen efter de pågældende ejendommes maksimale timevarmeforbrug og halvdelen efter forholdet mellem ejendommenes grundstørrelse,
c) med halvdelen efter forholdet mellem ejendommenes maksimale time varmeforbrug og halvdelen efter antallet af stikledninger.

Sker der ændring i det opvarmede areal eller rumfang i allerede tilsluttede ejendomme, skal ejerne være pligtige til at meddele sådanne ændringer og betale et beløb, hvis størrelse afgøres af bestyrelsen.

Generalforsamling.

Selskabets generalforsamling er selskabets øverste myndighed. Uden beslutning af en generalforsamling kan iværksættelse af væsentlige udvidelser af anlægget, nedlæggelse af en væsentlig del af anlægget, ændring af vedtægterne eller opløsning af selskabet ikke finde sted.

o.

Hvert år afholdes i sidste halvdel af august ordentlig generalforsamling. Dagsordenen for denne skal omfatte følgende punkter:

1) Aflæggelse af bestyrelsens årsberetning for det senest forløbne år og forelæggelse til godkendelse af årsregnskab med påtegning af revisor samt forelæggelse af budget.
2) Valg af formand for bestyrelsen for så vidt han afgår, jfr. § 12.
3) Valg af andre medlemmer af bestyrelsen og suppleanter.
4) Valg af revisor.

Overordentlig generalforsamling afholdes, når bestyrelsen finder anledning dertil, når det til behandling af et angivet emne skriftligt begæres af medlemmer, der tilsammen har indskudt mindst 1/5 af selskabets ansvarlige kapital, og når en tidligere generalforsamling har besluttet det.

§ 9.

Generalforsamling afholdes i . . . . . og indkaldes af bestyrelsen med mindst 8 dages varsel ved

1) opslag på passende sted,
2) bekendtgørelse i . . . . . .
3) anbefalet brev til samtlige medlemmer.

Indkaldelsen skal angive tid og sted for generalforsamlingen samt dagsorden. Forslag, der agtes stillet, skal samtidig med indkaldelsen fremlægges til eftersyn for medlemmerne på selskabets kontor.

§ 10.

Til generalforsamlingen har ethvert medlem adgang. I indkaldelsen kan dog adgang betinges af, at adgangskort løses på selskabets kontor inden dage før generalforsamlingen.

Ethvert medlem har ret til at få et angivet emne behandlet på generalforsamlingen og til at tage ordet på denne. Begæring om at få et emne behandlet af den ordentlige generalforsamling må være indgivet senest 1. august. Et andelsbeløb på . . . . . kr. giver 1 stemme. Stemmeret kan udøves i henhold til fuldmagt.

§ 11.

Generalforsamlingen vælger selv en dirigent.

Beslutning træffes af de mødende stemmeberettigede ved simpel stemmeflerhed. Til vedtagelse af forslag om ændring af vedtægterne eller opløsning af selskabet kræves dog, at medlemmer, der har indskudt $\frac{2}{3}$ af den ansvarlige kapital, møder selv eller ved fuldmægtige, og at $\frac{2}{3}$ af de mødende stemmer afgives for forslaget. Ejer vel de mødende mindre end $\frac{2}{3}$ af den ansvarlige kapital, men $\frac{2}{3}$ af deres stemmer afgives for forslaget, afholdes ny generalforsamling inden 14 dage, og på denne kan forslaget vedtages med stemmeflerhed som nævnt, uanset hvilken del af den ansvarlige kapital de mødende ejer. Fuldmagter fra den første generalforsamling anses gyldige også for den anden, for så vidt de ikke er tilbagekaldt.

Om forhandlingerne optages i en af formanden for bestyrelsen autoriseret protokol en kort beretning, der underskrives af dirigenten og formanden for bestyrelsen.

Ledelse.

§ 12.

Bestyrelsen vælges af generalforsamlingen. Den består af medlemmer foruden formanden, der vælges særskilt. Valgbare til medlemmer af bestyrelsen er kun selskabets medlemmer.

Hvert andet år afgår formanden. Af bestyrelsens øvrige medlemmer afgår halvdelen hvert år. Afgangsordenen bestemmes for samtidig valgte medlemmer ved lodtrækning og ellers ved den rækkefølge, medlemmerne er valgt. Genvalg kan finde sted. Kommer antallet af bestyrelsesmedlemmer ved afgang mellem to på hinanden følgende ordentlige generalforsamlinger ned under , indtræder de valgte suppleanter i bestyrelsen. Findes ingen suppleanter, indkaldes overordentlig generalforsamling til valg af bestyrelsesmedlemmer og suppleanter. Bestyrelsen vælger en næstformand af sin midte. Ved en forretningsorden træffer bestyrelsen nærmere bestemmelse om udførelsen af sit hverv.

§ 13.

Bestyrelsen har den overordnede ledelse af selskabets anliggender. Hvert år vedtager bestyrelsen inden 1. maj budgetter for det følgende regnskabsår for selskabet. I forbindelse med budgetterne fastsætter bestyrelsen de enkelte medlemmers å conto varmebidrag.

Som leder af den daglige drift kan bestyrelsen ansætte en forretningsfører. Hvorvidt fornøden medhjælp for forretningsføreren kan antages af ham eller skal ansættes af bestyrelsen, bestemmes ved forretningsordenen. Dog foretages ansættelse af varmemesteren af bestyrelsen.

Forretningsføreren kan ikke være medlem af bestyrelsen. Selskabet forpligtes også for så vidt angår køb, salg eller pantsætning af fast ejendom ved underskrift af formanden eller næstformanden for bestyrelsen og et andet medlem af denne samt forretningsføreren, hvis en sådan er ansat.

§ 14.

Bestyrelsesmøde indkaldes af formanden eller i hans forfald af næstformanden så ofte anledning findes at foreligge, samt når 2 medlemmer af bestyrelsen begærer det. Hvis forretningsfører er ansat, deltager han i mødet, for så vidt ikke forholdet mellem selskabet og ham forhandles, dog uden stemmeret.

Bestyrelsen er beslutningsdygtig, når formanden eller næstformanden og yderligere mindst . . . . . er til stede. Beslutning træffes af de mødende bestyrelsesmedlemmer ved simpel stemmeflerhed. Står stemmerne lige, gør formandens eller i hans forfald næstformandens stemme udslaget.

Et bestyrelsesmedlem må ikke deltage i forhandling eller afstemning om en sag, i hvilken han, hans ægtefælle, et af hans børn, nogle af hans forældre eller søskende eller nogle af disses eller børnenes ægtefæller har en særinteresse.

I en af formanden for bestyrelsen autoriseret protokol optages en kort beretning om forhandlingerne. Beretningen underskrives af de bestyrelsesmedlemmer, der har deltaget i mødet.

Revisor.

§ 15.

Selskabets regnskab revideres af en statsautoriseret revisor, der vælges af generalforsamlingen.

Revisor afgår hvert år. Genvalg kan finde sted.

I forbindelse med sin revision skal revisor undersøge, om forretningsgangen er betryggende.

Revisor har adgang til alle regnskabsbøger og beholdninger og kan fordre enhver oplysning, som han finder af betydning for udførelsen af sit hverv.

Der føres en af formanden for bestyrelsen autoriseret revisionsprotokol. I forbindelse med sin beretning om revision af sit regnskab skal revisor angive, hvorvidt han finder forretningsgangen betryggende.

Hver gang indførsel i revisionsprotokollen er sket, skal denne fremlægges på førstkommende bestyrelsesmøde, og de tilstedeværende medlemmer af bestyrelsen bekræfte, at de har gjort sig bekendt med indholdet af indførelsen.

Årsregnskab.

§ 16.

Selskabets regnskabsår er fra 1. juni til 31. maj.

§ 17.

Selskabets budget og årsregnskab skal tilrettelægges således, at der udover udgifter til vedligeholdelse henlægges . . . . . kr. årligt til en fornyelsesfond.

De i det forløbne regnskabsår indbetalte afdrag på statslånet skal henlægges til en opsparingsfond.

Likvide midler, der fremkommer ved henlæggelse til den i stk. 1 nævnte fornyelsesfond, må kun anvendes til fornyelser af anlægget og skal, indtil de anvendes, anbringes på den for anbringelse af umyndiges midler foreskrevne måde.

§ 18.

Hvis forretningsfører er ansat, forelægger han bestyrelsen udkast til årsregnskab.

Det vedtagne regnskab underskrives af bestyrelsen og påtegnes af revisor. Er forretningsfører ansat, underskriver han regnskabet.

§ 19.

Det af generalforsamlingen godkendte regnskab skal sammen med bestyrelsens årsberetning og udskrift af revisors i revisionsprotokollen indførte beretning om revisionen af årsregnskabet senest 1. oktober sendes til indenrigs- og boligministeren og kommunalbestyrelse. Endvidere tilsendes kommunalbestyrelsen en genpart af årsregnskabet til offentlig fremlæggelse.

Statstils yn.

§ 20.

Indenrigs- og boligministeren kontrollerer selskabets forhold ved en af ham beskikket tilsynsførende. Denne har ret til at deltage i bestyrelsens møder, dog uden stemmeret. Han underrettes om bestyrelsesmøders afholdelse med samme varsel som medlemmer af bestyrelsen. Af bestyrelse, forretningsfører og revisor kan han fordre enhver oplysning, som han finder af betydning for udførelsen af sit hverv.

Indenrigs- og boligministeren er berettiget til hos foreningen at indfordre oplysning om ethvert forhold til belysning af, om selskabet eller dets ledelse arbejder i overensstemmelse med vedtægterne og den til enhver tid gældende statsstøttelovgivning samt de vilkår, hvorunder lån er bevilget.

Findes det påkrævet, kan indenrigs- og boligministeren udnævne en statsautoriseret revisor til at foretage revision af selskabets regnskaber. Vederlag til denne revisor samt fcil den tilsynsførende fastsættes af indenrigs- og boligministeren og betales af selskabet.

Såfremt der tillægges bestyrelsen vederlag for dens arbejde, skal vederlagets størrelse godkendes af indenrigs- og boligministeren.

§ 21.

De i selskabets varmeleveringsoverenskomster indeholdte almindelige vilkår skal godkendes af indenrigs- og boligministeren.

Indenrigs- og boligministeren er berettiget til at lade føre tilsyn og stille krav med hensyn til anlæggets forsvarlige vedligeholdelse.

§ 22.

Selskabet kan ikke uden samtykke af indenrigs- og boligministeren indgå aftale med et medlem af bestyrelsen, forretningsføreren eller en funktionær, hvorved denne — selvstændigt eller som befuldmægtiget for en anden — optræder som grundsælger, entreprenør, leverandør, sagfører, arkitekt eller lignende.

§ 23.

Uden indenrigs- og boligministerens samtykke kan selskabet optage byggelån og udstede de i den anledning fornødne pantedokumenter. Til enhver senere pantsætning udkræves indenrigs- og boligministerens samtykke.

§ 24.

Til afhændelse af en ejendom eller væsentlig forandring deraf, til ændring af vedtægterne og til opløsning af selskabet kræves samtykke af indenrigs- og boligministeren.

Eet eksemplar af vedtægterne i den form, hvori de til enhver tid måtte være godkendt af indenrigs- og boligministeren, afgives til kommunalbestyrelsen til offentlig fremlæggelse.

Likvidation.

§ 25.

Ved likvidation anvendes midlerne i første række til betaling af gæld, så til indfrielse af andelskapital.

§26.

Likvidationen foretages af tre likvidatorer, hvoraf indenrigs- og boligministeren, ... kommunalbestyrelse og generalforsamlingen vælger hver en. Vederlag til likvidatorerne fastsættes af indenrigs- og boligministeren og betales af boet.

§ 27.

Bestyrelsen er bemyndiget til at foretage de ændringer i eller tilføjelser til vedtægterne, som måtte blive forlangt af indenrigs- og boligministeren.

Således vedtaget på selskabets generalforsamling, den

Formandens underskrift.

Bilag 13 a.

Danske Kvinders Nationalråd's skrivelse af 1. oktober 1951 til boligministeriets udvalg vedrørende kollektive anlæg.

På foranledning af nedennævnte til Danske Kvinders Nationalråd knyttede foreninger

Dansk Kvindesamfund,
Dansk Socialrådgiverforening,
Frederiksberg Kommunelærerindeforening,
Københavns Kommunelærerindeforening,
Red Barnet samt
Danske Kvinders Samfundstjeneste[1]

skal Danske Kvinders Nationalråd herved tillade sig at rette følgende henvendelse til boligministeriets udvalg for kollektive anlæg:

Idet vi principielt anerkender og ønsker at støtte bestræbelserne for at tilvejebringe en såvel høj pædagogisk som hygiejnisk standard i vore børneinstitutioner, må vi som forholdene er i dag dog pege på

1) at der er et meget stort udækket behov for børnehaver og børneparkeringsstuer til modtagelse af børn såvel fra hjem, hvor mødrene er helt eller delvis udearbejdende, som fra hjem, hvor moderen vel er hjemmearbejdende, men har behov for lejlighedsvis at anbringe sine børn under forsvarlige former på tider, hvor hun er forhindret i at tage sig af dem (f. eks. som følge af storvask, indkøb, læge-tandlægebesøg m. v.).

2) at det må anses for udelukket, at dette meget store behov indenfor en overskuelig fremtid vil kunne dækkes gennem den tilstrækkelige udvidelse af vore forebyggende institutioner. Som forholdene er i dag, er et meget stort antal børn under den skolepligtige alder overladt til sig selv uden betryggende opsigt store dele af dagen, ofte i dårlige kvarterer og et yderst slet milieu med alt, hvad dette kan føre med sig.

Dette forhold er efter vor opfattelse helt uforsvarligt. Vort samfund må skabe sikkerhed for, at børnene i hvert fald beskyttes mod social skade, og vort samfund, som har brug for kvindernes arbejdskraft, og hvor ydermere et stort antal kvinder må tage arbejde for at støtte familiens økonomi, bør skaffe udveje for en betryggende ordning for børnene.

Til spørgsmålet om det sociale behov føjer sig spørgsmålet om det pædagogiske. Halvdagsbørnehavens pædagogiske værdi er forlængst alment anerkendt og bør i et demokratisk samfund kunne komme det størst mulige antal børn til gode.

Ud fra de anførte betragtninger og under særlig henvisning til de erhvervsarbejdende kvinders stigende antal er det vor opfattelse, at man ikke kan forsvare

at afvise kravet om, at der gøres en hurtig og effektiv indsats for oprettelse af et tilstrækkeligt antal børnehaver samt børneparkeringsstuer. Selv de nuværende økonomiske forhold taget i betragtning, må der, •— eventuelt gennem foranstaltninger af midlertidig karakter — i hvert fald skabes udvej for, at børn i det omfang, der er behov derfor, kan opholde sig under fornødent tilsyn og med mulighed for passende beskæftigelse.

Danske Kvinders Nationalraad skal derfor indtrængende henstille til boligministeriets kommission

1) at søge frem til egnede former for børnehaver og børneparkeringsstuer — eventuelt som midlertidige foranstaltninger — indenfor de økonomiske og bygningsmæssige rammer, som vort samfund kan yde, samt
2) så stærkt som muligt at støtte kvindeorganisationernes krav om at få oprettet det antal børnehaver og børneparkeringsstuer, der er behov for, ikke mindst i de tætbefolkede, dårlige kvarterer.

Else-Merete Ross.
Formand.

Skøn over vuggestuebehovet i København.

Der er i København 37 vuggestuer med ca. 1 500 normerede pladser.

Vuggestuerne er ligesom alle andre forebyggende institutioner overbelastede, og der finder en overindskrivning af børn sted, som i nogen grad tolereres fra myndighedernes side på grund af børnenes udeblivelse fra institutionerne i sygdomstilfælde o. l.

Det er navnlig i vuggestuernes småbørnsafdelinger, at overindskrivningen finder sted. Sætter man denne til 10 pct. — eller ca. 150 børn, vil det i virkeligheden sige, at af byens 40 000 børn under 3 år har ca. 1 650 eller ca. 4,2 pct. plads i en vuggestue.

Hvis man betragter et enkelt kvarter i byen, hvor man på forhånd er klar over, at behovet for vuggestuer er relativ stort — f. eks. Vesterbro mellem Vesterbrogade, Hovedbanen, Vestbanen, Valby og Frederiksberg, er dette område dækket ca. 8 pct., og endda ved vi af erfaring og ventelister, at behovet endnu langt fra er dækket, muligvis skal vi helt op på 10 pct. for at nå dækning.

Nu er Vesterbro et af de områder, hvor den procentvise befolkningstæthed er størst, og den sociale standard er lavest, og hvor der samtidig bor mange udearbejdende kvinder, så det kan betragtes som givet, at behovet her er et udtryk for et maksimum, der kun nås enkelte steder i byen, og som ligger betydeligt over det gennemsnitlige.

Det eksisterende behov må altså ligge et sted mellem 4 pct. og 10 pct., og sætter man det til f. eks. 6 pct., vil det sige, at der til dækning af vuggestuebehovet blandt Københavns ca. 40 000 vuggestuebørn i dag skulle være ca. 2 400 vuggestuepladser. Under hensyn til den anførte overbelægning skulle der herefter være et deficit på ca. 750 pladser.

Socialdirektør Orla Jensen fra Århus har anslået behovet for vuggestuepladser i Århus til 5 pct. af børnene under 3 år (jfr. „Byplan" nr. 5, side 23—28).

Størrelsesordenen ligger på linie med det resultat, man er kommet til i København, navnlig i betragtning af, at man erfaringsmæssigt må regne med, at det gennemsnitlige behov altid vil ligge lavere i provinsbyerne — hvor der er større mulighed og tradition for at få børnene i dagpleje — end i hovedstaden.

Der opstilles derfor den arbejdshypotese, at behovet for vuggestuepladser for København ligger på 6 pct. af antallet af børn under 3 år og for byområderne udenfor København på 5 pct.

Skøn over børnehavebehovet i København.

I Vesterbrokvarteret, som er nævnt under bilag II, er behovet dækket omtrent 32 pct., og efterspørgselen synes at være omtrent lige så stor, som den altid har været. Man skal efter al sandsynlighed op over 50 pct., før der er dækning i dette kvarter.

Ved lokale behovsundersøgelser i forbindelse med placering af nye børnehaver i København er der såvel af Københavns kommunes børneinspektorat som af kommunens byplankontor regnet med at en trediedel af børnene i børnehavealderen skal kunne finde plads i en børnehave. En undersøgelse for at kontrollere dette tals sandsynlighed er foretaget på den måde, at man på et kort, hvor samtlige børn i børnehavealderen var prikket ind, har angivet børnehaverne og tillagt hver enkelt et opland indeholdende 3 gange så mange prikker (børn), som den pågældende børnehave er godkendt til.

Kortet viser, at behovet i så fald er dækket i store sammenhængende dele af byen, hvilket i betragtning af, at praksis viser det stik modsatte, må tages som bevis for, at reglen om en trediedel af børnene i børnehave på ingen måde er for høj.

Som situationen ligger i dag, vil det gennemsnitlige behov for København ligge mellem 33 pct. og 50 pct., og som arbejdsgrundlag vil vi sætte det til 40 pct.

I provinsbyerne må vi erfaringsmæssigt regne med, at behovet ligger en del lavere end i København. I Århus beregner socialdirektør Orla Jensen således behovet til at liggo omkring 25 pct. Tallet er muligvis for lille, men anvender vi det som et gennemsnit for den bymæssige bebyggelse udenfor København, kan det forsvares.

Dansk Børnehaveråds skrivelse af 25. marts 1953 til boligministeriet.

I mange af de store bebyggelser, der er opført landet over i det sidste årti, har projektet også omfattet *en børnehave.*

Dette må betragtes som rigtigt. Der er et stort udækket behov for børnehaver; de er i vore dage et nødvendigt tilbehør til boligbebyggelse; og byggestøtteloven giver - formentlig i samme mening •— mulighed for at opnå statslån hertil.

Gang på gang ser man imidlertid, at børnehaven alligevel sløjfes af projektet, hvis der skal spares noget.

Det må være forkert. Dansk Børnehaveråd beder derfor boligministeriet om hjælp derimod. Vi skal i det følgende kort begrunde vore synspunkter og angive, hvori en hjælp kan bestå.

Der er for tiden i hovedstaden børnehavepladser til ca. 13 pct. af de 2¼—6-årige og i provinsen til ca. 10 pct.

Størrelsen af behovet for børnehavepladser er sidst søgt belyst ved en undersøgelse af et kvarter i København i vinteren 1953, og vi tillader os at vedlægge rapport over undersøgelsen. Dens resultat kan kort gengives således:

Blandt 739 familjer var der 130 børn i børnehavealderen, 2¼—6 år inklusive. 28 af disse børn var anbragt i børnehave, 82 ønskedes anbragt. Af disse sidste ønskedes ca. % anbragt af overvejende sociale årsager, resten af overvejende pædagogiske.

Efter Dansk Børnehaveråds overbevisning stiger behovet stadig, både fordi flere og flere gifte kvinder tager udearbejde, og fordi stadig flere forældre forstår, at en børnehave er et værdifuldt led i opdragelsen.

Vi er klare over, at behovet ikke kan dækkes på een gang. Men vi mener, at man bør *planlægge* at opfylde det i løbet af en årrække.

I en sådan planlægning bør der skelnes mellem heldags- og halvdagsbørnehaver. Vi mener, at halvdagsbørnehaven er den pædagogisk bedste form, men erkender, at heldagsbørnehaver foreløbig er en nødvendighed for mange familier.

Som normer for en plan til dækning af børnehavebehovet i byerne mener vi *foreløbig* at måtte sætte, at 15 pct. af de 2—6-årige kan få plads i heldagsbørnehaver og 30 pct. i halvdagsbørnehaver.

Hvilket antal børnehavepladser, der herefter behøves i de enkelte bykvarterer, må udregnes i forbindelse med den byplanlægning, der i disse år udføres i alle landets større byer, og hvorved byområdernes bebyggelsesart og indbyggerantal klarlægges.

At sammenkæde børnehaveplanlægning med byplanlægning er også naturligt af den grund, at det er vigtigt foruden det rette antal børnehavepladser at sikre, at børnehaverne får en god beliggenhed i byen.

Dansk Børnehaveråd mener, at børnehaver er af så væsentlig betydning for almenheden, at de — også i betragtning af, at de er åbne for alle børn, og at de i almindelighed

modtager 70 pet.'s driftstilskud fra det offentlige — uanset ejerforholdet må anses som offentlige institutioner eller sidestilles dermed, og at deres beliggenhed derfor kan fastlægges i en byplan med hjemmel i byplanlovens § 2, stk. 4. Da man har erfaret, at der i boligministeriet har været rej st tvivl herom, beder man dog om, at boligministeriet — evt. efter forhandling med socialministeriet —• vil meddele sin stilling til dette punkt.

Idet vi som nævnt foreløbig må gå ud fra, at børnehavers beliggenhed kan fastlægges i en byplan, vil vi som retningslinier for en god beliggenhed fastslå, at børnehaver bør være knyttet til *boligområderne*, at en børnehaves opland så vidt muligt ikke bør strække sig længere ud end ca. en halv kilometer og ikke over større færdselsårer, at der bør tilstræbes børnehaver af en størrelse mellem 16—20 og 40—50 børn, at der må være betydelig bedre plads til udendørs legeareal, end socialministeriets cirkulære af 6. juli 1951 giver udtryk for (5 m^2 pr. barn), og at beliggenheden iøvrigt bør være ugenert og eventuelt nær ved grønne områder.

Dansk Børnehaveråd håber, at boligministeriet kan tiltræde disse normer og retningslinjer og i så fald vil søge dem gennemført ved sin godkendelse af byplaner.

Dansk Børnehaveråd har i vedlagte skrivelse foreslået socialministeriet, at børnehav ebehovet søges dækket i løbet af 15—20 år.

Her vil boligministeriet endvidere kunne hjælpe til, at børnehaverne bliver *opført* som planlagt.

Vi vil derfor ønske, at der stilles tilstrækkelige midler til rådighed for statslån efter byggestøttelovens kapitel VII til opførelse og indretning af de børnehaver, der er nødvendige for at dække behovet i løbet af den nævnte årrække. I denne forbindelse gør vi opmærksom på, at Dansk Børnehaveråd anser enkelt indrettede institutioner som mest formålstjenlige i pædagogisk henseende.

Endvidere vil vi ønske, at boligministeriet vil stille som vilkår for statslån til boligbyggeri med mere end 150 lejligheder, at der samtidig opføres en børnehave, hovedsagelig for den pågældende bebyggelses beboere, og at det for socialt boligbyggeri med mere end 50 lejligheder stilles som vilkår for statslån, at der forudsat vedkommende kommunalbestyrelse fremsætter ønske derom af hensyn til pågældende bydel eller boligområde som helhed, samtidig opføres en børnehave til dette formål.

Ved den fremgangsmåde, vi her har skitseret, vil det kunne undgås, at børnehaver gang på gang mangler i en bebyggelse eller et boligområde, en fejl, som det næsten altid er svært og dyrt at rette senere.

Dansk Børnehaveråd håber og tror, at denne anmodning om hjælp vil møde forståelse i boligministeriet og stemme med ministeriets almindelige bestræbelser for at forbedre boligforholdene.

Vi henleder opmærksomheden på medfølgende skrivelse til socialministeriet angående udvidet støtte til børnehaverne og andre foranstaltninger til gavn for børn og hjem.

Ærbødigst

p. f. v.

Margrete Jensen.
Formand.

Dansk Børnehaveråds skrivelse af 25. marts 1953 til arbejds- og socialministeren.

Dansk Børnehaveråd tillader sig herved at henvende sig til arbejds- og socialministeren med en indtrængende anmodning om, at de spørgsmål, der på vor forenings initiativ rejstes ved det offentlige møde d. 25. november f. å. med emnet: „Hvem skal passe vore børn?", må blive gjort til genstand for en nærmere undersøgelse med det formål at yde udvidet støtte til de forskellige foranstaltninger til gavn for børn og hjem.

Vi anmoder først og fremmest om forøgede tilskud til oprettelse og drift af flere børnehaver, både heldags- og halvdags-, og fritidshjem. I denne forbindelse skal vi også pege på resultatet af Dansk Børnehaveråds undersøgelser angående behovet for børnehave- og fritidshjemspladser, som vi tillader os at vedlægge. Vi gør opmærksom på, at vi ikke betragter undersøgelserne som udtømmende. Men vi mener, at de oplyser tilstrækkeligt til at angive, at behovet for navnlig børnehavepladser er overordentlig stort og for de forældre, der savner anbringelsesmuligheder for børnene ofte af yderst alvorlig karakter.

Vi tillader os derfor at henstille, at der fra myndighedernes side tages et arbejde op for at skabe virkelig klarhed over behovets størrelse, og at oprettelse af institutioner af forskellig art planlægges og søges gennemført i overensstemmelse hermed i løbet af 15—20 år.

Dansk Børnehaveråd stiller sig gerne til rådighed ved overvejelser angående udformningen af de forskellige institutioner, som vi helst ser enkelt, men dog naturligvis pædagogisk og hygiejnisk forsvarligt indrettet. Vi henleder opmærksomheden på vedlagte anmodning til boligministeriet om at være behjælpelig ved en løsning af problemerne angående ovenstående, idet vi mener, at dette ministeriums indflydelse på byplanlægning og boligstøtteloven er af betydning for en effektiv udbygning af børnehaver.

Vi anmoder dernæst om støtte til den videre gennemførelse af forsøg med anbringelse af børn i „familiehjem" i umiddelbar nærhed af og under kontrol af en bestående børnehave, der må anses for kvalificeret til denne ekstra opgave.

Vi anmoder om, at tilskudsordningen i henhold til lov af 14. marts 1951 må inddrage de forskellige former for legepladser, offentlige som ved det sociale boligbyggeri, under sit område, under forudsætning af, at der ved disse virksomheder i langt større udstrækning end hidtil ansættes de fornødne uddannede børnehave- og fritidshjemslærere og lærerinder. Disse forskellige former for legesteder supplerer efter vor opfattelse børnehaver og fritidshjem på en pædagogisk forsvarlig måde, idet de imødekommer mange børns behov for gode opholds- og legemuligheder, og de bør derfor kunne sidestilles med klubber for børn over den undervisningspligtige alder, jvnf. lovens par. 126, stk. 2.

I tilslutning til den ved mødet d. 25. november vedtagne udtalelse ønsker Dansk Børnehaveråd endnu engang at fremhæve den betydning, det har for vide kredse i vort folk, at hjemmene støttes intensivt i deres opdragerarbejde over for deres børn, og at det derfor er meget vigtigt, at befolkningskommissionens arbejde på dette område genoptages.

Ærbødigst

p. f. v.

Margrete Jensen.
Formand.

Legestue- og legestedordningen i Århus, Ålborg, Gentofte og København.

I Århus begyndte arbejdet i 1947, da det første legested blev åbnet i Guldsmedegade. Arbejdet blev udvidet til også at omfatte andre legesteder, der er åbne i månederne maj—september og tilknyttet Århus parkvæsen. Legestederne er åbne fra kl. 10—12 og fra kl. 14—18 og har i sommeren 1949 været besøgt af ca. 4 000 børn. Udgiften var i samme år 2 800 kr., hvoraf 2 050 kr. var løn til personalet. Den gennemsnitlige pris pr. barn ligger på 70 øre.

I Ålborg blev arbejdet først taget op på initiativ af boligforeningen Himmerland, og organiseret som en „indendørsinstitution". Fra 1. maj 1952 har „Danske Kvinders Samfundstjeneste" etableret en legestue i Ålborg fritidsklubs lokaler og har her haft god tilslutning.

I Gentofte har der af „Gentofte Børnevenner" været gjort forsøg på at etablere legestue dels i forbindelse med „Ungdomsboligerne"s vuggestue, dels på børneinstitutionen „Nørlevs-minde", på Øxnevej i Vangede. I det første tilfælde var tilslutningen for ringe, i det andet tilfælde var der kun tale om en rent midlertidig foranstaltning, idet ejendommen, hvori legestuen var etableret, skulle ombygges. Også her var tilslutningen for ringe, idet besøget svingede mellem ca. 6 og ca. 15 børn pr. dag.

I København blev arbejdet påbegyndt under rent private former på Christianshavn, men institutionen måtte her af økonomiske årsager standse sin virksomhed.

1. februar 1951 startede „Danske Kvinders Samfundstjeneste" med støtte af „Danske Kvinders Nationalråd" en legestue i Suhmsgade. Denne har åbent i månederne oktober—maj, de fire første dage af ugen fra kl. 10—17, fredag fra 9—18, lørdag og søndag er den lukket. I månederne juni—september flytter institutionen sin virksomhed til Nørrebroparken.

I Suhmsgade betaler forældrene 50 øre pr. barn pr. time, 80 øre for 2 søskende, og 1 kr. for 3 søskende. I Nørrebroparken er prisen 30 øre pr. barn pr. time.

Udgifterne til institutionens drift har for kalenderåret 1952 været ca. 15 000 kr., der fordeler sig med ca. 11 000 kr. til gager, ca. 800 kr. til husleje og ca. 3 200 kr. til diverse omkostninger.

Gennem børnene er indkommet ca. 5 200 kr., medens det resterende beløb er tilvejebragt gennem „Bidragsfonden", „Nationalrådet", „Tipsfonden" og „Børnehjælpsdagens fond".

I det forløbne år har virksomheden taget sig af ca. 5 300 børn i ca. 14 750 timer.

Bilag 13 g.

Danske Kvinders Samfundstjeneste's skrivelse af 11. februar 1953 til arbejds- og socialministeriet.

Bestyrelsen for Danske kvinders samfundstjenestes legestue for småbørn, Suhmsgade 4, tillader sig herved at fremsende andragende om ministeriel anerkendelse i henhold til lov nr. 181 af 20. maj 1933 om off. forsorg §§ 126 og 127, således at den vil opnå tilskud i henhold til lovens § 127, stk. 1 a, jfr. § 126, stk. 3.

Såfremt sådan anerkendelse ikke vil kunne opnås, skal man tillade sig at anmode om, at der må blive bevilget institutionen et tilsvarende driftstilskud af det i lovens § 127, stk. 4, omhandlede særlige rådighedsbeløb.

Institutionen har vist sig at have overordentlig stor betydning for mødre, der selv passer deres småbørn. Mødrene må jævnligt udføre et arbejde, der medfører, at de ikke samtidig kan have opsyn med børnene, eller de må aflægge lægebesøg el. lign., hvor det er vanskeligt at have børnene med. Det vil i disse tilfælde hverken være påkrævet eller ønskeligt at anbringe børn i en egentlig børneinstitution for at aflaste moderen. Men det skaber utryghed at lade børnene være uden pasning, selvom det kun er for en kortere tid, ligesom det er uheldigt, at børnene må tage med på længere sporvej sture og opholde sig lang tid i venteværelser, butikker m. v. En institution som legestuen for småbørn er derfor til stor gavn for både mødre og børn og løser et problem, som det ikke er børnehavens opgave at løse.

At der har været behov for institutionen fremgår af det stadig stigende antal mødre, der, siden institutionen blev oprettet den 1. februar 1951, har benyttet den og af det store antal mødre, der stadig kommer igen, når de een gang har gjort brug af institutionen. Antallet af besøg har i 1951 været 2915 i 9 025 timer; betalingen herfor har udgjort 3 310,50 kr. I 1952 var der 5 039 besøg i 13 063 timer og betalingen udgjorde 5 149,27 kr. Udgifterne til institutionen er anslået til ca. 1 100 kr. pr. md., hvoraf der med den nugældende betalingstakst vil blive dækket ca. 400 kr. gennem mødrenes betaling for anbringelsen. Det vil således ikke være muligt, selv om man satte betalingen op, at kunne fortsætte driften, uden at der ydes støtte hertil, en støtte det ikke vil være muligt at opnå alene fra privat side.

Da legestuen for småbørn har været til stor aflastning for mange mødre og har været til gavn for deres børn, skal man anmode ministeriet om at tage spørgsmålet om tilskud op til velvillig behandling.

De svenske legestuer.

Uddrag af de svenske undersøgelser over legestuernes (barnparkeringarnes) organisationsformer.

„Anordningar för tillsyn av småbarn".

Legestuerne bør helst være separate. Drives de i sammenhæng med en børnehave, bør institutionerne i hvert tilfælde have forskellige indgange.

De enkeltdrevne legestuer har visse fordele. Dels bliver børnetallet mindre, end hvor de forekommer i forening med daghjem eller børnehave, dels kan legestuerne — som i mange forhold afviger fra de andre småbørnsinstitutioner — lettere finde deres egen specielle rytme.

Legestuernes ordning må ikke blive så stiv som børnehavernes, men det er en fordel, om legestuerne kan organiseres sådan, at de børn, der besøger dem, kender hinanden i forvejen.

Børnepasning i særlige legerum udelukkende baseret på mødrenes egen medvirken er i alt for høj grad behæftet med mangler, der stammer fra de forskellige mødres divergerende opfattelse af, hvordan børn skal opdrages.

Forsøg på at organisere børnepasning for bestemte ejendomme er i almindelighed faldet uheldigt ud.

Det, der oftest står tilbage efter sådanne forsøg, er, at to og to familier indbyrdes hjælper hinanden med børnepasningen.

Barnevagt om aftenen (babysitters) er en afgrænsning af hele dette område og er en relativ dyr form for børnepasning, den forekommer derfor mest i bedrestillede familier.

At organisere spadsereture om dagen med børnene er billigere, da en og samme vagt kan spadsere med flere børn ad gangen. En del tid går dog med at gå rundt og samle børnene sammen og aflevere dem igen, med dertil hørende venten i eller udenfor trappegange.

Det har vist sig fordelagtigt at formidle denne „Barnevagtsordning" gennem de offentlige „arbej dsanvisningskontorer".

De svenske undersøgelser konstaterer en vis samhørighed mellem legestueinstitutionerne og halvdagsbørnehaverne, og slutter med følgende målsætninger.

*Halvdags*børnehavernes mål har været, og er stadig, at skabe et miljø, hvor sådanne anlæg hos børnene kan komme til udvikling, som har betydning for fællesskab og samfundsånd. Man bør forsøge at organisere halvdagsbørnehaver, hvor børnene ikke kommer hver dag, og som derfor kan „dække" et større antal familier.

Det anbefales dog, at der er et fast kontingent af ældre børn (5—7 år), der kommer i børnehaven hver dag, for at skabe en vis kontinuitet, og at de andre børn så kommer nogle eftermiddage om ugen.

Legestuerne anbefales organiseret således, at de hovedsageligt betjener familier, som i forvejen kan bestemme deres fritidsbehov.

Hver familie bør vælge en bestemt ugedag til barnets ophold i legestuen. Børnene samles derved i faste grupper, og det synes fordelagtigt at fordele børnene i samme alder i samme gruppe. Det foreslås dog, at institutionerne om eftermiddagen tillige er åbne for „tilfældige" børn.

Legestuerne bør først og fremmest komme de 3—5 årige tilgode, de 5—7 årige bør henvises til børnehaverne. Børn under 3 år bør helst samles i fri luft af hensyn til smittefaren, som det i almindelighed praktiseres i „småbarnshagarne" (legestederne) i forbindelse med „parkleken".

Børnepasning med mødrenes egen medvirken er næppe gennemførlig ret mange steder — i enkelte tilfælde skulle man mene, det måtte kunne lade sig gøre, men forudsætningen må da være, at det er mødrene, der tager initiativet, og at de er positivt indstillede til det samarbejde, der er nødvendig. Her vil en vis form for propaganda sikkert kunne gøre nytte.

„*Barnvakt*" bør være til at få fat i både til spadsereture og til tilsyn om aftenen.

Erfaringsmæssigt kan en vagt overkomme at passe 3—4 børn ad gangen ved spadsereture, og 2—3 børn om aftenen i samme ejendom.

Beskrivelse af nogle legestuer i Stockholm.

I Sverige har man længe arbejdet for at finde frem til forskelligartede og smidige løsninger, som kan tilfredsstille behovet indenfor mindre sluttede områder. Her skal omtales nogle af de løsninger, man har forsøgt i Stockholm.

De her omtalte institutioner betragtes dog kun som en midlertidig løsning, som et kompromis mellem en daglig børnehave og slet ingen ting. Man lægger heller ikke skjul på, at hovedopgaven er at lette mødrene enkelte gange eller nogle gange om ugen, idet man dog samtidig forsøger at gøre børnenes ophold så pædagogisk værdifuldt som muligt.

I 1945 dannedes i *Smedslättan*, et villakvarter i Stockholms udkant, en forældreforening, som købte en villa, hvor der er plads til 30 børn. Mødrene kan vælge mellem at have deres børn der 2, 3 eller 5 gange om ugen enten fra 8—11,30 eller fra 13—16. De kan altså vælge mellem 6 muligheder. Det koster for 2 dage 11 kr., for 5 dage 18 kr. mdl. Vil en mor en enkelt dag* have sit barn „parkeret" ud over den fastsatte tid, koster det 30 øre i timen og 85 øre for frokost. Alle mødrene er medlemmer af den forening, som driver børnehaven. På grund af de mange kombinationsmuligheder bliver et langt større antal mødre frigjort nogen tid hver uge end tilfældet er ved en almindelig børnehave. Den ulempe, som en tilfældigere form for børneparkering er behæftet med, at børnene ikke kender hinanden og derfor har svært ved at danne naturlige grupper, bliver på denne måde delvis ophævet. Kommer børnene kun 2 eller 3 dage om ugen, anbefales det at tage disse dage i træk for at skabe en vis kontinuitet i arbejdet. — Der er altid fuldt belagt og virksomheden hviler økonomisk i sig selv.

Da det nye boligkvarter *Torsvigssvängen* blev taget i brug i 1947, tog en husmor initiativet og dannede en forening af 67 mødre med tilsammen 100 børn. De lejede en stuelejlighed med adgang til en lille have. Lejligheden består af en stor og en mindre stue, en gang med knager til børnenes tøj, et køkken og et badeværelse. Børnene er inddelt i grupper på 20 og kan komme en eftermiddag om ugen. De større og de mindre børn leger hver i sin gruppe. Desuden er der plads til 2 helt små børn, som anbringes i kravlesenge

i den lille stue. På den måde bliver hver mor fri en eftermiddag om ugen. Om formiddagen og om lørdagen er der åbent for „børneparkering", ligesom enkelte børn kan komme om eftermiddagen uden for deres faste dag, hvis der er plads. Lederen er børnehavelærerinde og supplerer sin indtægt gennem den betaling hun får for „parkeringsbørnene". For at gøre driften billig, forpligter hver mor sig til at være gratis medhjælper en eftermiddag ca. 3 gange om året. Der betales 50 øre i timen pr. barn, lidt mere for „parkering". Børnene har mad med selv og betaler for den mælk, som serveres.

Denne ordning muliggør faste grupper hver eftermiddag, men lider naturligvis under mangelen på kontinuitet i børnenes beskæftigelse. Da børnene her hovedsagelig er 3—4 år, er det ikke så katastrofalt, som det ville være for lidt ældre børn. — Foretagendet hviler i sig selv og synes at tilfredsstille behovet.

I 1945 åbnede *K.F.U.K.* en børneparkering i *Bromma,* en forstad til Stockholm. Den drives sammen med 2 andre børneinstitutioner, en for 4—7 årige og en for 2½—4 årige. Denne sidste har plads til 20, hvoraf 6—10 er „parkeringsbørn", som kan være der fra 3—7 timer. Undertiden tages også større børn ind. Mødrene skal tilmelde børnene dagen før, og benytter den ofte, når de har storvask.

Forældrene synes at være meget tilfredse med denne ordning, mens pædagogerne påpeger ulemperne ved at tage tilfældige børn ind i den faste gruppe og derved blande aldersgrupper, som kræver forskellig beskæftigelse.

Endelig skal omtales Hemvennernes barnsparkering i Hägerstensåsen. Den er en slags „godgørenheds"parkering, men i modsætning til vor i Suhmsgade er den beregnet på at afhjælpe et behov indenfor et bestemt område med 400 børnerige familier. Her kan kun være 15 børn i højst 5 timer for 25 øre i timen. Nogle benytter den næsten hver dag, andre kun engang om måneden. I en del familier sendes børnene derhen, når faderen har natarbejde og derfor skal have ro til at sove om dagen. Der er altid fuldt optaget. Børnene skal tilmeldes dagen i forvejen, og moderen skal angive grunden til, at hun ønsker barnet anbragt. De fleste børn er mellem 2—5 år. —• Lederen her afholder forældremøder ca. 4 gange om året og tillægger denne form for „forældreopdragelse" stor betydning. Der møder 80—90 hver gang.

Figur 20. Fra een af de såkaldte „roe"børnestuer.

„Red Barnet"s barnestuer på Lolland-Falster.

„Red Barnefs virksomhed på Lolland-Falster omfattede i sæsonen 1952 ialt 42 børnestuer.

Børnestuerne, der i almindelighed er åbne fra kl. 6,30 til kl. 18,30 er indrettede i tilfældige ledige lokaler — tomme arbejderboliger, karlekamre som landbrugets mekanisering har gjort overflødige, i nogle tilfælde missionshuse, i andre tilfælde præstegårdenes konfirmandstuer.

Ligesom lokaleforholdene har været meget forskellige, har også de hygiejniske forhold været yderst uensartede og i adskillige tilfælde meget primitive.

I den forløbne sæson har virksomheden taget sig af ca. 800 børn, der under opholdet i børnestuerne får den mælk, de kan drikke og kakao om eftermiddagen. Børnestuearbejdet får økonomisk støtte fra „Red Barnet", de respektive kommuner, hvori børnestuerne er oprettede og fra børnenes forældre, der betaler 50 øre pr. barn pr. dag. Arbejdet gennemføres for ca. 2 kr. 70 øre pr. barn pr. dag.

Af hensyn til virksomhedens økonomi har man ikke kunnet modtage børn under 8—9 måneder, men det er institutionens ønske med tiden at udvide virksomheden til også at omfatte de helt små børn.

I 1952 meldte 107 kvinder sig til at deltage i arbejdet, heraf havde 4 pædagogisk- eller sygeplejeuddannelse. Samtlige tilmeldte kvinder blev af institutionen tilbudt et 10-ttmers kursus i barnepleje og hygiejne. Ca. halvdelen af kvinderne deltog.

Legepladsbehovet.

De forskellige aldersklassers behov.

De 0—2 årige skiller sig temmelig klart ud fra de øvrige aldersklasser, dels fordi deres arealkrav er temmelig begrænset •— de kan lege enkeltvis og omtrent, hvor man sætter dem —- dels fordi de må være under stadig og effektiv opsigt. Deres krav til legeplads bliver derfor for en stor del et spørgsmål om udformning.

Det er navnlig i månederne fra april til oktober, at de mindste børn benytter legepladserne, som derfor må have en lun placering og være solrige på de tider af dagen, børnene benytter dem, d. v. s. fortrinsvis mellem 9—12 og 14—16.

Af hensyn til, at de små børn skal være under betryggende opsigt, må legepladserne ligge ved hjemmene, og alle boliger —- bortset måske fra dem, der specielt er beregnede for familier uden børn — som ikke har direkte adgang til have, bør forsynes med småbørnslegepladser.

I den nye byggelov for København er der stillet krav om, at legepladser skal etableres ved samlet etagehusbebyggelse på over 8 lejligheder, og at man ved eksisterende bebyggelse, hvor magistraten finder det påkrævet, kan forlange, at gårdspladserne lægges om, plankeværker tages ud og skure fjernes, så der bliver mulighed for at etablere legepladser for børnene.

Der er siden lovens ikrafttræden rejst sådanne „gårdrydningssager“ i ca. 100 tilfælde, hvoraf ca. 30 er blevet gennemført.

Udgifterne til disse gårdrydningsarbejder skal afholdes af grundejeren, men der kan dog ikke forlanges udført arbejder til en større samlet bekostning end 10 pct. af ejendommens bruttoårsleje indenfor en periode af 5 år.

Erfaringen har imidlertid vist, at flere af de steder, hvor forholdene har været dårligst, og gårdrydningsarbejdet derfor mest påkrævet, har de fastsatte beløb ikke været tilstrækkelige, hvorfor man har måttet lade disse sager ligge.

Også den næste gruppe børn, de 3—6 årige, leger ved hjemmene. Børn er særdeles stedbundne, og selv ret store børn fjerner sig nødig alt for langt fra de hjemlige enemærker for at lege. Allerede fra 3—4 års alderen leger børn med kammerater, og til kravet om sol og læ kommer et arealkrav og et behov for legepladsudstyr.

Men allerede nu kan børnenes lege ikke begrænses til en ordinær udformet og udstyret legeplads, fordi deres leg oftest er rent tilfældig inspireret, den organiseres på stedet og kan ofte slet ikke indordnes den ordinære legeplads rammer. Derfor finder man også ved de bebyggelser, der efter byggeloven er udstyret med legepladser, børnene lege ligesåvel på brandveje, tilkørselsveje og på de frie arealer, som på de omhyggeligt udformede, anlagte og udstyrede legepladser.

Den sidste gruppe børn, de 7—14 årige, har ved deres skolegang fået et fastere dagsprogram, der bl. a. giver sig udtryk i, at de befolker legepladsen på nogenlunde be-

Figur 21. Legepladsdækkede områder i København og på Frederiksberg. 1:100 000.

stemte tider af dagen. I skolen får børnene kammerater, de skiller sig efterhånden ud i mindre grupper, deres leg præges af en gruppementalitet, og den får en mere organiseret form. Den mere organiserede leg er i almindelighed også mere arealkrævende og trækker børnene bort fra de hjemlige, i almindelighed ret snævre legeområder, og mere over på de offentlige legepladser, som har en sådan størrelse, udformning og udstyr, at de virker attraktive for børnene.

Som grundlag for en arealberegning af de offentlige legepladser, regner man i Københavns kommune med 10 m^2 areal pr. barn i en tiårig periode, og som maksimal gangafstand til legepladserne 300 m.

Disse størrelser ligger nogenlunde på linie med de normer, man regner med flere steder i udlandet, bl. a. Stockholm.

Bilag 13 k.

Legepladsledervirksomheden i København.

	Sommerhalvår 16. april — 15 oktober			Vinterhalvår 16. oktober — 15. april			Udgift til legepladsledervirksomheden, løn, vedligeholdelse og indkøb af legetøj, rengøring af legestuer
	Antal ledere	Antal børn pr. dag	Antal børn ialt	Antal ledere	Antal børn pr. dag	Antal børn ialt	
1946—47	22	1 500	174 000	13	1 000	132 000	84 666 kr.
1947—48	19	2 400	261 000	17	1 600	204 000	101 551 -
1948—49	18	2 300	299 000	15	1 200	152 000	120 730 -
1949—50	16	2 000	261 000	9	1 100	138 000	114 739 -
1950—51	16	1 920	273 000	14	1 200	143 000	127 920 -

Bilag 131.

Skrammellegepladsens driftsudgifter og indtægter.

Driftsudgifter.

År	lønninger	legetøj og materialer	vedligeholdelse, renholdelse	fester og udflugter	renter, afdrag, skatter	diverse udgifter	ialt
1943	893,75	3 675,93	282,93		900,00		5 752,61
1944	5 937,63	1 707,53	1 416,40	111,44		10,00	9 183,00
1945	6 593,00	1 747,43	236,40	506,38	1 500,00	145,80	10 729,01
1946	7 268,12	1 328,63	337,06	1 404,22	1 638,95		11 976,98
1947	4 489,35	2 560,13	126,83	1 173,01	1 028,38	56,00	9 433,70
1948	4 948,35	3 126,05	900,10	1 234,24	1 018,38		11 227,12
1949	5 677,15	2 329,09	645,02	1 386,42	983,38	56,22	11 077,28
1950	5 913,35	2 608,98	376,00	1 156,97	1 028,38	14,15	11 097,83
1951	5 662,60	1 546,24	365,76		1 028,38	56,42	8 659,40
	47 383,30	20 630,01	4 686,50	6 972,68	9 125,85	338,59	89,136,93

Indtægter.

År	tilskud fra staten	tilskud fra kommunen	andre indtægter	tilskud fra arbejdernes andelsboligforening
1943	0	0	0	5 752,61
1944	0	1 000,00	0	8 183,00
1945	0	3 000,00	512,45	7 216,56
1946	4 000,00	3 500,00	164,50	4 312,48
1947	3 500,00	0	0	5 933,70
1948	0	4 400,00	1 167,65	5 659,47
1949	10 000,00	3 000,00	0	÷ 1 922,72
1950	0	1 650,00	0	9 447,83
1951	0	0	0	8 659,40
	17 500,00	16 550,00	1 844,60	53 242,33

Forslag til en legepark.

Arkitekterne P. E. Skriver og Ole Thomassens konkurrenceprojekt, der fik 1. præmie i den af tidsskriftet A 5 udskrevne legepladskonkurrence.

„Legeparken er barnets fristed, hvor det har mulighed for al slags fritidsbeskæftigelse og hvile.

Også skolehaven hører til legepladsen. Barnet går ud at lege, når det går i skolehave. Det er ikke længere et pligtarbejde i forbindelse med skolearbejdet.

Legepladsen deles op, så de forskellige aldersgrupper af børn kan lege uafhængige af hinanden.

Nærmest indgangen, der kan overses fra legepladslederens kontor, ligger småbørnslegepladsen. Småbørnene i alderen 1—6 år har måske en primitiv sandkasse, hvor de bor, men vil gerne med mor i legeparken. Der er mere plads, en græsplæne med kravlegårde til de mindste og en ufarlig cykelbane, hvor de mindste cyklister kan køre på deres 3-hjulede cykler.

Skrammellegepladsen er de store børns sandkasse. Børnene kommer slæbende med bræddestumper og kasserede byggematerialer, som bliver afleverede i skrammelgården til den kammerat, de har valgt til depotbestyrer. I lækrogene i plantningerne og i det lavvandede bassin bygger de huler og balihytter. I bassinet kan de prøvesej le deres selvbyggede både.

Kommer der en byge, søger børnene ind under det store halvtag og arbejder videre med biler og skibe.

I perioder efter regnskyl og om vinteren må skrammellegepladsen desværre lukkes. Men det er der tænkt på. Et område af legeparken er asfalteret. Børnene kan hinke paradis, gynge og klatre eller løbe på rulleskøjter på den store asfaltbane.

En lille gruppe børn instuderer en gang imellem en komedie eller måske en revue, som de fremfører på den lille friluftsscene — og rulleskøjtebanen bliver tilskuerplads.

Når solen bager, så man ikke gider røre sig, er det dejligt at soppe og lade sig over bruse i soppebassinets sollune hjørne — og bagefter op på græsset og arbejde sig tør og varm i ribber og klatretårn eller lade sig bage af solen i det saftige græs. Hen under aften frister køligheden til fodbold på den store boldbane.

Men der er mange dage, hvor vejret slet ikke tilskynder til at være ude. Heldigvis kan børnene alligevel komme i legeparken, i værkstederne, hvor de kan fremstille mange af de ting, de senere skal bruge til byggeriet på legepladsen, eller de kan lade fantasien få afløb i farver og ler.

I den lille læsestue står der spændende bøger om al den teknik, børnene kommer i berøring med ved deres arbejde. De børn, der hjemme må læse lektier under dårlige for-

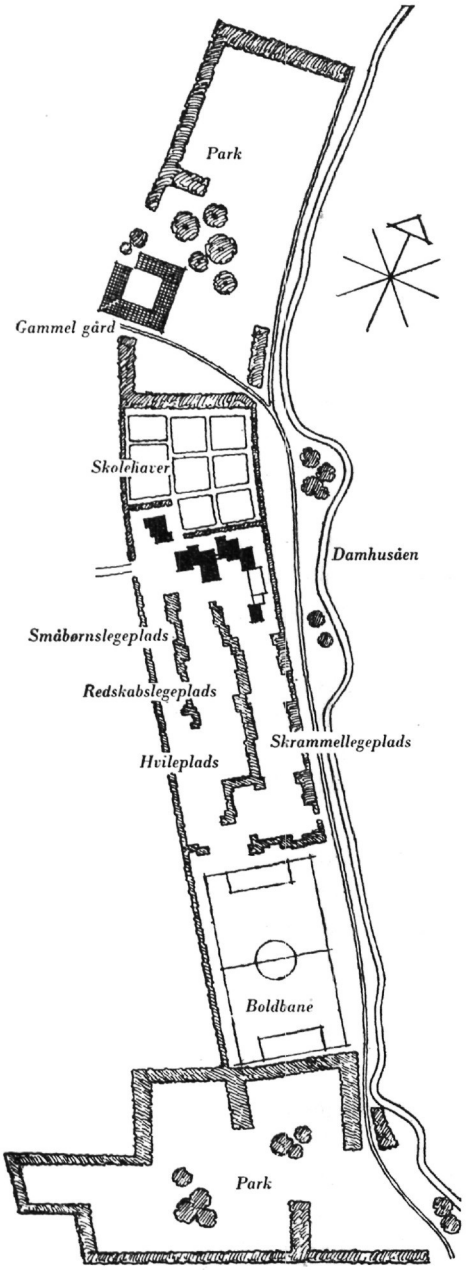

Figur 22. Forslaget tager sigte på et langt engareal i Hvidovre, i byplanen udlagt til park. Legeparken udgør ca. 1 ha. De øvrige 3 ha. tænkes anvendt som vist på oversigtsplanen herover. 1:4000.

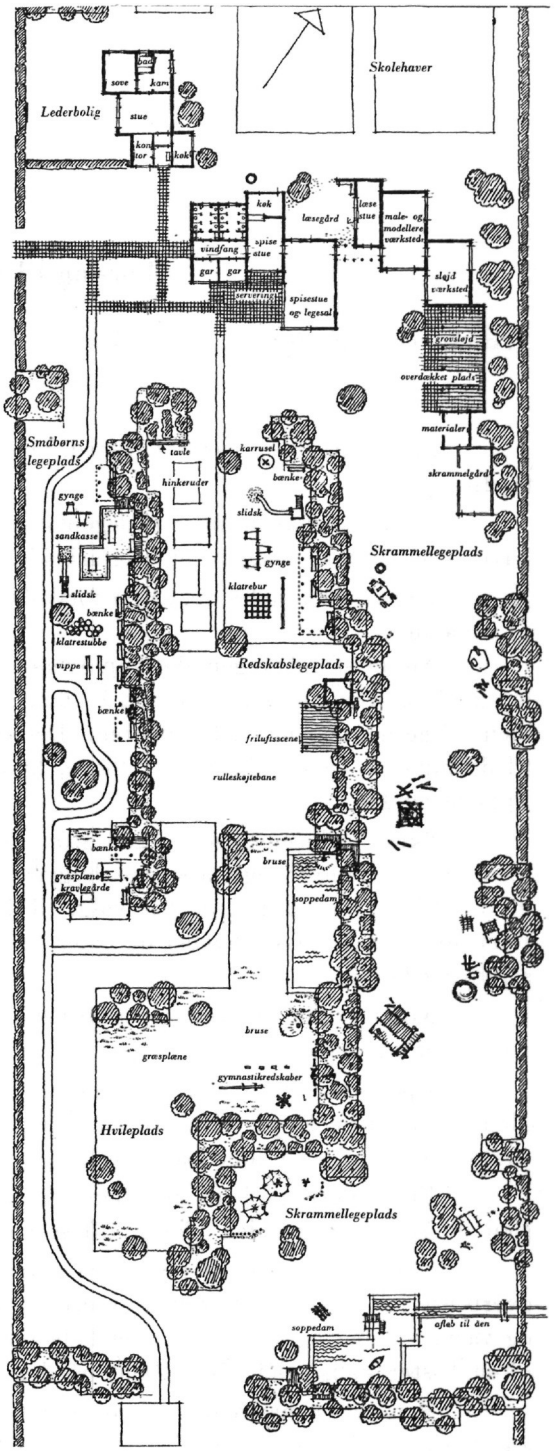

Figur 23. Legeparken i 1:000. Indgangen er i det nordvestlige hjørne.

hold, gør det gerne her i læsestuen, eller i den rolige gård, der er knyttet til stuen. Mange børn tilbringer hele dagen i legeparken og tager en madpakke med. Den kan de spise i børnenes egen restauration, hvor de kan købe billig mælk og kakao. I godt vejr sidder børnene ude på terrassen. Kommer der en byge, må de rykke ind i salen, der undertiden bruges til legesal. I dårligt vejr kommer kun stamgæsterne, og de kan spise i den lille spisestue.

Stamgæsterne, det er dem, der før var fritidshjemsbørn. De kommer i legeparken på lige fod med de andre børn, men de kommer hver dag, for mor er på arbejde. De har deres egen garderobe og melder til legepladslederen, at de er kommet. Til gengæld får de en bon, for hvilken de kan købe mælk og kakao.

Legeparken er børnenes egen. De holder selv justits, vælger råd og dommere, tilsynsførende og tillidsmænd. Men der kan være små terrorister, og der kan være opgaver, børnene kun kan løse ved hjælp af en erfaren rådgiver. Derfor må der være en legepladsleder og helst et par medhjælpere, pædagoger, der ved kloge råd gør det muligt for børnene fuldt ud at udnytte legeparkens mange muligheder".

Skolebørnehaver i Esbjerg.

Esbjerg kommunale skolevæsen startede i 1912—13 2 børnehaveklasser. Disse er senere vokset i antal som nedenstående tabel viser.

År	antal børnehave-klasser	antal børnehave-børn	antal børn i 1. klasse	børnehavebørn i pct. af børn i 1. klasse
1945—46	13	412	750	55
1946—47	18	520	737	70
1947—48	18	547	774	68
1948—49	17	524	909	65
1949—50	26	808	1 005	80

Børnehaveklasserne er etårige og har gennemsnitlig åbent 2 timer daglig. Udgifterne hertil udgør efter skolepsykolog fru Lorch Pedersens opgivelse i bogen „skolemodenhedsprøver" mellem 7—8 pct. af skolevæsenets udgifter.

Børnene i børnehaveklasserne er underkastet tilsyn af såvel skolelæge som skoletandlæge.

Synspunkter vedrørende børnehavernes placering og udformning.

Børnehavens placering i byen.

Ved det af „Dansk børnehaveråd" i januar—marts 1951 foranstaltede praktik-lederkursus blev der som grundlag for diskussionen om børnehavernes placering opstillet forskellige spørgsmål.

Det første var: Efter hvilket princip udvælger lederne børnehavebørnene?

Udvælger man dem geografisk? — Efter trangfølge i det omfang, man nu engang er i stand til at konstatere, eller er det simpelthen efter ekspektancelister?

Spørgsmålet var således formuleret, for at få konstateret, om børnehavelederne tager geografiske eller trafikale hensyn til deres klientel og i bekræftende fald få opstillet, hvilke kriterier, der anvendes.

Det viste sig, at tilgangen til børnehaverne fortrinsvis sker efter ekspektance-lister, bortset fra industribørnehaver o. a. børnehaver, der har en specielt afgrænset gruppe børn at betjene.

Det næste spørgsmål, der blev opstillet, var: På hvilken måde kommer børnene til børnehaven, kommer de gående, bliver de fulgt o. s. v.?

Dette spørgsmål blev hægtet sammen med det tredie:

Hvilken afstand skønner børnehavelederen, er den største, der kan tolereres mellem hjem og børnehave?

Man enedes om at besvare spørgsmålene derhen, at så godt som alle børnene blev fulgt til børnehaven, enten af en af forældrene, eller af en af de større søskende. Og da hoved-parten af børnene kommer til fods, har man skønnet, at den absolut største gangafstand var 1 km (ca. 12—15 min. gang), men at en så stor gangafstand kun kan tolereres under ganske særlige forhold og kun i specielt tyndt befolkede områder.

Man må i den forbindelse mindes „Børnesagens Fællesråd'", der i deres „Forslag angående forebyggende børneforsorg i København og på Frederiksberg" i 1919 krævede, at „Kommunen opretter så mange småbørnsasyler eller børnehaver, at alle de forældre (forsørgere) som ønsker det, kan anbringe deres børn i alderen 3—7 år i en institution af denne art, der ligger i en afstand af ikke over 1 km fra hjemmet.

Spørgsmål nr. 4 lød: Har gadenettet, d. v. s. de stærkt trafikerede gader, ind-flydelse på børnehavens opland?

Man blev enig om, at når så godt som alle børn bliver fulgt, så må det tages som et udtryk for, at trafikfaren indenfor en børnehaves opland spiller en væsentlig rolle — navnlig da det viste sig, at børnehaver, der ligger i oplande, hvor der kun findes ganske svagt trafikerede gader, næsten ikke kender til, at børnene bliver fulgt.

Så fulgte spørgsmålet, om afstanden mellem børnehaven og hjemmet har indflydelse på børnehavens kontakt med hjemmet eller kontakt i modsat retning? Og her mente

man, at afstanden nok har nogen, men ikke særlig megen indflydelse på de indbyrdes kontakter — man mente, at forældremøderne har mere betydning.

Det sidste spørgsmål lød: Er en børnehave med en legeplads en enhed, der er tilstrækkelig i sig selv, eller er det nødvendigt eller ønskeligt at gå ture med børnene for at give dem rigere oplevelser? Svaret herpå blev, at en børnehave med legeplads eller legehave næppe kan blive en enhed, der har nok i sig selv. Man må, blandt andet ved at gå ture med børnene, tilføre dem erfaringsområder, med tilknytning til det levende liv.

Man kan så overføre disse betragtninger på selve planlægningsopgaven og se, hvilke resultater det giver for Københavns vedkommende.

Den indre by. Her skulle der, hvad angår afstande og trafikgader, ikke være noget synderligt problem forbundet med placering af børnehaven i dag, fordi man simpelthen må acceptere det faktum, at trafikken her er af en sådan styrke, at praktisk talt alle børn må blive fulgt til børnehaverne.

Men forestiller man sig den indre by helt eller delvis ordnet eller saneret, og med et gadenet, der er stærkt differentieret mellem trafikgader og rolige spadseregader, så vil problemet om børnehavernes oplande indenfor nettet af trafikgader kunne opstå. Opstiller vi den hypotese, at den fremtidige befolkning indenfor en ordnet indre by vil ligge på et relativt højt indtægtsniveau, og med et forholdsvis lavt børnetal må man forvente, at børnehavebehovet fortrinsvis vil samle sig om den lille halvdagsbørnehave.

Men på grund af de høje grundpriser, vil det være urealistisk at tænke sig, at de små halvdagsbørnehaver vil kunne placeres på egen grund.

Man må derfor indstille sig på, at institutionerne indrettes i eksisterende ejendomme med legepladser, der af samme årsag kun kan forventes at blive af minimumsstørrelse, eventuelt indrettede som taglegepladser.

Til gengæld bør institutionerne placeres i nærheden af områder, der kan give børnene oplevelser og erfaringsmuligheder, f. eks. parker, anlæg, kanaler, havne o. s. v.

Brokvarterne. Her synes børnehavebehovet at nærme sig et højdepunkt, dels på grund af befolkningstætheden, dels på grund af befolkningens relativt lave indtægtsniveau, der i mange tilfælde tvinger begge forældre til at søge udearbejde.

Selvom man må fastholde, at halvdagsbørnehaverne er den mest ønskværdige form for børnehaver, så må man så længe industrien og erhvervene opretholder den nuværende arbejdstidsordning, stadig regne med, at behovet for heldagsbørnehaver vil være usvækket.

På broerne vil de stærkt trafikerede gader virke som trafikbarrierer, man må tage hensyn til ved børnehavernes placering.

Om man kan nå frem til, at børnehaverne på broerne kan få eget hus på egen grund, vil helt afhænge af den saneringsordning, og de saneringsplaner, man med tiden finder frem til, og hvor man må tage skyldigt hensyn til børnene, ikke mindst ved at reservere plads til institutioner for dem.

Yderområderne. I byens yderområder er den største mulighed til stede for, at børnehavebehovet kan blive dækket. Her findes endnu tomme arealer, og jorden er billigere end ind imod byens tættere og mere koncentrerede del. I enkelte tilfælde har man i yderområderne opnået en ideel placering af børnehaverne i forbindelse med nye sluttede bebyggelser, hvorfra institutionerne helt eller delvis kan hente deres børn. Det betyder, at

børnene selv, uden at forældrene behøver at ængstes, kan smutte hen i børnehaven, og at kontakten mellem hjem og børnehave bliver den bedst tænkelige, og at miljø, kammerater og omgivelser bliver størrelser, barnet kender.

I de områder, der er bebygget med villaer, og som derfor er tyndere befolket, kan spørgsmålet om maksimal afstand mellem hjem og børnehave opstå. Men i almindelighed vil der indenfor en radius af 1 km bo betydelig flere børnehavebørn end en børnehave kan betjene.

Derimod kan gadenettet —• de stærkt trafikerede gader — ligesom på broerne, blive afgørende for børnehavernes placering.

Industriområderne. Her vil det være rigtigst at placere børneinstitutionerne i områdets yderkant, og er industriområdet adskilt fra de omgivende boligområder ved trafikerede gader, så må man placere børnehaverne på boligområdets side af vejen, således at børnehaven til sin tid —- når børnehavesystemet for alvor kan begynde at fungere — kan indgå i dette system og betjene sit særlige boligområde.

Udflyttede børnehaver. I byområder, hvor der ikke er mulighed for at skaffe areal til heldagsbørnehaver, kan man tænke sig at praktisere udflytterbørnehaven, d. v. s. en børnehave, der placeres uden for byen i frie omgivelser på en billig grund, og som børnene fra det pågældende byområde på kollektiv vis transporteres til og fra morgen og eftermiddag.

Børnehaverne må udformes som almindelige børnehaver, men må suppleres med opsamlingsstationer inde i de pågældende byområder.

Disse opsamlingsstationer kan tillige fungere enten som legestuer eller som halvdagsbørnehaver, idet halvdagsbørnene først kommer efter, at heldagsbørnene er kørt ud og er afhentede igen, inden disse vender tilbage.

Det vil dog være nødvendigt, at der til stadighed kan skabes kontakt mellem børnenes hjem i byen og den udflyttede børnehave.

Alle disse nævnte placeringsproblemer giver sig som sagt et særlig markant udtryk i de større byer. I de mindre byer, og på landet, hvor problemerne måske er mindre og af en anden art, kan man af det her fremstillede materiale uddrage, hvad der er lokalt behov for.

Børnehavens placering få grunden.

Børnehaverne skal være i kontakt med omverdenen. De må ikke lukke sig inde bag tætte høje mure, så børnene er afskåret fra at følge med i, hvad der foregår omkring dem. Børnehaverne er ikke små isolerede steder, hvor samfundsproblemerne ikke når ind, og som lever i en fingeret idyl.

Man må huske på, at børnehaverne i mange tilfælde er en erstatning for hjemmene, og livet i børnehaven er en erstatning for livet i hjemmet — det, der burde være det mest levende af alt, og som burde danne forbindelsen mellem barnets legeverden og realiteternes verden.

Derfor må børnehaven være i intim forbindelse med det levende liv, og det, der rører sig omkring den, og som det er børnenes lyst at efterligne i deres leg. Hegnet mod gaden må udformes sådan, at børnene — i alt fald nogle steder — kan følge med i, hvad der sker på gaden. Ellers kravler de alligevel op for at se det. Består børnehaven af flere grupper, må disse være så adskilte, at de har hver sin indgang.

Det er en. given ting, at legearealernes udformning er af største betydning for børnehavens liv.

I de tætte boligkvarterer er der ikke megen chance for at få plads til at anlægge en legehave; der reduceres muligheden meget let til en legeplads.

På den anden side må asfaltlegepladsen inde fra byen ikke smitte af ude i områder, hvor der findes naturlige legemuligheder i form af terrænforskelle eller bevoksning af den ene eller den anden art.

Det vil være forkert at gå ind for skrammellegepladsideen alene, men skrammellegepladsideen — den konstruktive leg — går igen i mange af de bestanddele, der naturligt indgår i en legehave.

Og skal man nævne nogle af de vigtigste bestanddele, må det blive:

Bevoksning med buske og træer — helst så der dannes små lysthuse eller lommer, hvor de forskellige legeredskaber — sandkasser, gynger, kravlestativer o. 1. kan anbringes og danne udgangspunkt for forskellige lege.

Et overfladebehandlet — asfalteret — areal til børnenes kørende legetøj. Eventuelt et mindre bassin, hvor børnene kan sejle med skibe o. s. v.

Græs — helst meget græs — med en form for afspærring, så man til en vis grad er herre over, hvornår børnene må bruge græsset.

Der kan være areal til dyrkning af blomster og urter, eventuelt nogle af de køkkenurter, der skal bruges af børnehaven selv,og der kan eventuelt være mulighed for dyrehold i det små.

De her nævnte bestanddele giver sig ikke ud for at være altomfattende, men de giver mulighed for fem vigtige legeformer: motoriske lege, konstruktive lege, rode- eventuelt pjaskelege, plante- og dyrepasning samt hvile.

I)et sidste er ikke det mindst vigtige.

Børnehavens udformning.

Ved det tidligere omtalte praktiklederkursus behandlede man børnehavens udformning i store træk, og man lagde særlig vægt på de hovedbestanddele, som børnehaverne består af, og den måde de skal fungere på.

Såfremt børnehaven består af flere grupper, må disse være så stærkt adskilt fra hinanden som muligt — og man må for enhver pris undgå de lange korridorer, der er et umiskendeligt institutionstræk.

En institutionsstørrelse, der er meget passende, både økonomisk og pædagogisk, er en børnehave bestående af 2 grupper, hvor de rum, grupperne har fælles -- kontor, køkken, personalerum og isolationsrum — er anbragt som en blok i midten, der adskiller de små gruppeenheder, og indenfor gruppeenhederne er der ikke tale om primære og sekundære rum, for hvert rum har sin bestemte funktion, der er lige vigtig for barnets velfærd eller fysiske velvære, og de skal arbejde nøje sammen.

Den viste plan er en idéskitse, — eller en slags diagram — som ikke på nogen måde giver sig ud for at være en gennemarbejdet plan, og derfor ikke kan stilles op som en norm. Men den bygger på ideen om, dels at adskille de to gruppeenheder, børnehaven består af, så stærkt som muligt, dels at få gruppeenhederne til at arbejde så uforstyrret og intensivt som muligt. Der er samtidig lagt vægt på, at børnehaven bliver økonomisk i anskaffelse, økonomisk i drift og så enkel i sin opbygning, at børnene har let ved at opfatte den og overskue den.

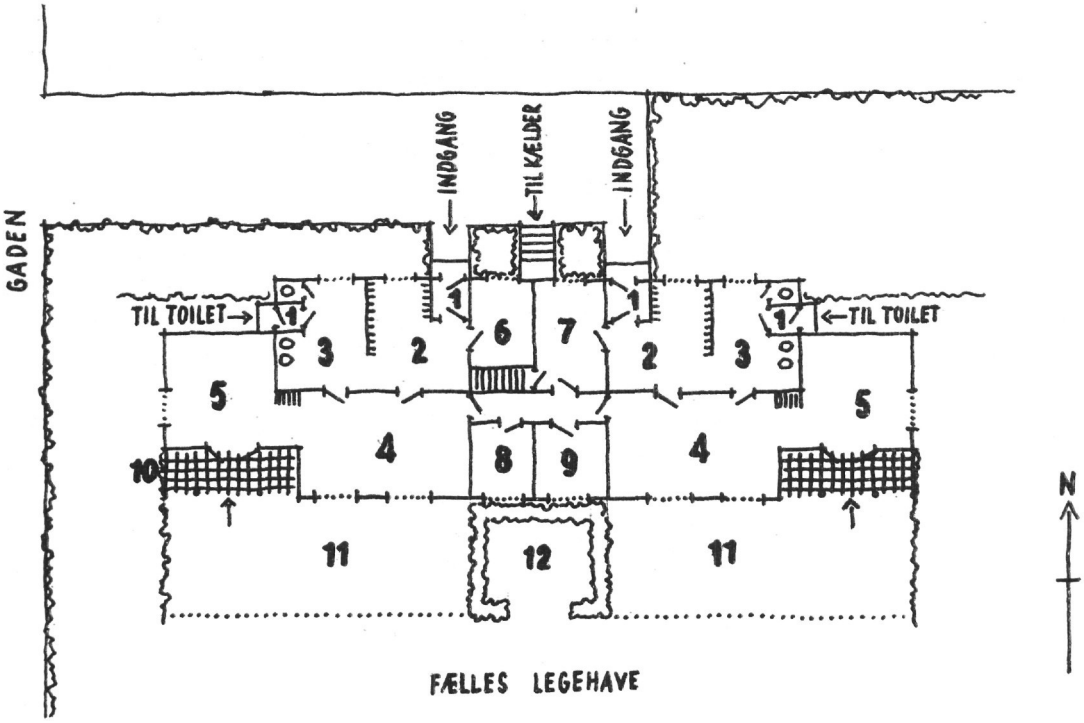

Figur 24. Ideskitse til en heldag sbørnehave på 40 børn, fordelt i to grupper. Bebygget areal ca. 200 m² (5 m² pr. barn). 1. Vindfang. 2. Garderobeforstue. 3. Vaske- og toiletrum. 4. Store grupperum. 5. Små grupperum. 6. Kontor. 7. Køkken. 8. Isolationsstue. 9. Personalerum. 10. Overdækket terrasse. 11. Asfalteret legeplads. 12. Legelysthus. — Arkitekt Max Siegumfeldt.

Hver gruppeenhed har sin egen indgang, med hver sin adgangssti fra den blinde vej, der fører ind på grunden.

Fællesrummene ligger som en stødpude mellem de to gruppeenheder, og skal på en gang adskille grupperne, så deres selvstændighed ikke krænkes, og samtidig skabe en kontakt, der kan holde institutionen i balance.

Vindfangets funktion er først og fremmest at være en sluse, der hindrer træk til de øvrige rum i børnehaven. Desuden skal vindfanget modarbejde, at gadesnavs alt for let føres med ind fra gaden og rundt i rummene.

Garderobens — eller måske snarere garderobeforstuens opgave er dels at modtage børnenes overtøj og skiftefodtøj og opbevare det på en hensigtsmæssig måde, dels at virke som en forstue, hvor værdifulde kontakter kan skabes mellem børnene og forældrekredsen og mellem forældrene og børnehavens ledere.

Gennem opslag og plakater kan børnehaven her henvende sig til forældrene og derved fremme deres interesse for børnehavens arbejde.

Forstuen skal møbleres med bænke, hvor børnene kan sidde og skifte fodtøj, og med en eller flere magelige stole til forældrene. Forstuegarderoben skal gøres hyggelig, den giver forældrene og børnene det første indtryk af børnehaven.

Rummet må have særlige opvarmningsmuligheder, der kan træde i kraft, når børnenes tøj er vådt, og som må kombineres med et ventilationssystem, så luften ikke bliver tung og dårlig.

Forstuen skal stå i direkte forbindelse med grupperum og vaskerum, så børnenes leg i givet tilfælde også kan udstrækkes til at omfatte dette rum.

Toilet- og vaskerum. Den omsorg, børnehaven viser for børnenes renlighed og fysiske velvære, giver sig bl. a. udtryk i toilet- og vaskerummet.

Til dette rum må der være let og uhindret adgang fra grupperum, forstue og have. Det må nemlig ikke blive noget problem for børnene at gå på w. c. eller vaske hænder, der må ikke være nogen særlig hindring, der skal overvindes, det skal være lige så let og umærkeligt for børnene at smutte derud og klare sig selv, som at gå fra det ene stykke legetøj til det andet eller fra den ene form for beskæftigelse til den anden. Den meget nemme og direkte forbindelse mellem grupperum og toiletrum vil måske få mange til at rynke på næsen og tænke på den ubehagelige odeur, der kan opstå i toiletrummet og forplante sig til de øvrige børnehaverum, men det er næsten ene og alene et spørgsmål om ventilation.

Og et virkelig effektivt ventilationssystem er noget, man i høj grad har negligeret i vore børnehaver, men som man i fremtiden må lægge ganske anderledes vægt på — navnlig i daghjemmene.

Man har ikke foreslået w. c.erne lukket inde i boxe, bl. a. af den grund, at det skulle gøres så let for børnene som muligt at benytte dem. På den anden side er man klar over, at der — navnlig hos de større børn — kan findes en blufærdighedsfølelse, der giver et behov for at gå på w. c. i enrum. Derfor har man foreslået, at et af w. c.erne aflukkes og indrettes, så det kan anvendes både af de større børn og det voksne personale.

Man overvurderer næppe så let betydningen af, at børnene lærer at klare sig selv, fra de er ganske små, De nyder at blive uafhængige og selvhjulpne. Men derfor er det alligevel nødvendigt, at de voksne fører et konstant tilsyn, og derfor må rummene ligge bekvemt og i nær tilknytning til grupperummene. Det er i virkeligheden en rationalisering både med børnenes og personalets tid.

Selvom der efterhånden findes bademuligheder i så godt som alle moderne hjem, findes der stadig mange lejligheder, hvor mulighederne mangler, også mange hjem, hvor mulighederne ikke udnyttes særlig effektivt. Derfor er det ofte ønskeligt at give børnene et bad i børnehaven.

Men erfaringsmæssigt kan badeindretningen udmærket kombineres med det at lege med vand, sejle med skibe eller simpelthen pjaske •— børn elsker at lege med vand — som de i det hele taget elsker at lege med alle primitive materialer.

Man foreslår derfor en flad kumme, hvis væsentlige opgave det er at tjene legen, men som kan anvendes også som badekar, eventuelt med telefonbruseanordning o. s. v.

Ved også at indeholde legeelementer går toiletrummet med ind i hele legeensemblet.

Grupperummene eller legerummene skal kunne fungere lige effektivt ved leg og arbejde, ved spisning og hvile, og så skal der endda herske en venlig og hjemlig atmosfære.

Det er vigtigt, at der er gulvplads og vinduesareal nok, men man må ikke standse ved det krav, for så opnår man disse underlige rene sterile børnehaverum, som man af og til ser i nye børnehaver, og som det næsten ikke er til at puste hjemlig hygge ind i.

Rummene skal naturligvis være velbelyste, men må ikke være blændende belyste. Hygge skabes netop ofte i forbindelse med skygge. Man har brug for megen vægplads, og da tekstiler er noget, man næsten aldrig ser i en børnehave, og da vægge efter regulativet skal være afvaskelige og gulve af et slidstærkt, fugefrit materiale, og både fast og løst in-

ventar ofte er udført af en hård træsort, er det jo ikke underligt, at rummene i alt for mange tilfælde er rædselsfulde at opholde sig i i akustisk henseende. Alt, hvad der i et almindeligt hjem er lydabsorberende, puder, tæpper, gardiner og tapeter, er fjernet.

Man kan selvfølgelig hjælpe på dette forhold ved at beklæde loftet, en væg, eller del af en væg, med lyddæmpende plader. Men med en vis omtanke må nogle af de nævnte hyggemomenter kunne indføres uden at forringe hygiejnen.

I denne forbindelse husker man, at kommunelæge dr. med. Kjær Petersen for år tilbage gav udtryk netop for dette synspunkt ved at sige „en børnehave skal være som et hjem, men 100 pot. hygiejne betyder døden for alt, hvad der har med hjem at gøre".

Hver gruppe bør have to legerum, det ene indrettet som et hyggerum —• til mere stilfærdig beskæftigelse — og det andet til et rode- og arbejdsrum.

Hyggerummet skal ligne en almindelig stue, den traditionelle møbleringsform får ofte grupperummene til at minde om marketenderier.

Både planmæssigt og møbleringsmæssigt skal grupperummet kunne give børnene mulighed for at være sig selv — slappe af uden altid at blive tvunget ind i en fælles aktivitet, på samme måde som man i sit hjem kan have en vis hygge ved at læse sin avis uden nødvendigvis at skulle deltage i, hvad der foregår uden om en.

Er der noget som børn, der er borte fra hjemmet hele dagen, trænger til, så er det at se og føle en rigtig hjemmeatmosfære.

Det andet rum kan til gengæld udstyres så råt, som det næsten er muligt — noget i retning af et værksted •—• malerværksted eller snedkerværksted — eventuelt med grove kalkede vægge, så det faktisk kan tåle alt.

Man krænker derved ganske vist regulativets bestemmelser om afvaskelige vægge, men det er jo ingen herregård at kalke dem et par gange eller tre om året. Det vil de store børn jo med stor fornøjelse kunne være med til.

Rummet skal være sådan udstyret, at børnene her kan arbejde med farver og pensler, og i det hele taget med groft, støjende og til en vis grad også rodende arbejde.

Ved at give hver gruppe på 20 børn 2 rum, er man gået bort fra det, der har været almindelig praksis, et fælles lege- og hvilerum, idet man forfægter det synspunkt, at alle de funktioner, der hører sammen med hjemmet, både spisning, leg og hvile, bør finde plads indenfor gruppeenhedens rammer.

Det grove arbejdsrum danner en naturlig overgang til haven, og man har tænkt sig rummet ligesom forlænget ud i haven, i form af en overdækket legeterrasse — en flisepladsplads, hvor børnene kan flytte ud med deres arbejde om sommeren, og når vejret ellers er til det.

Foran flisepladsen må der være et asfalteret areal til det kørende legetøj —• som samtidig forøger legehavens anvendelighed i tilfælde af fugtigt vejr.

Børnehavens gruppedeling når helt her ud, først derudenfor finder man det forsvarligt at lade grupperne smelte sammen.

De rum, børnehavegrupperne kan have fælles, omfatter:

Køkken. Man kan måske sige, at opdelingen af børnehaven ikke er ganske konsekvent gennemført, for så måtte jo hver gruppe have sit køkken.

Der er ingen tvivl om, at køkkenet er noget meget vigtigt. Mange børnehave-

børn oplever slet ikke de almindelige køkkenfunktioner i deres hjem — eller oplever dem kun som noget ubehageligt, noget som en træt mor skal overkomme.

Børnene skal have mulighed for at se, hvordan deres mad bliver til, hjælpe til dermed.

Køkkenpersonalet får derved også et vist opdragelsesmæssigt ansvar.

Isolationsstuen. Heldigvis er det ikke så ofte, at isolationsstuen bruges til isolation i sygdomstilfælde, og den almindelige lægeundersøgelse står ikke på så mange dage ad gangen.

En af isolationsstuens opgaver bliver derfor at fungere som en lille legestue, hvor en lille gruppe børn, der er blevet trætte af at være sammen med altfor mange, kan lege for sig selv.

Isolationsstuen skal derfor også være hyggelig.

Isolering af et sygt barn kan jo i sig selv virke afskrækkende for barnet, og også derfor må man søge at mildne en sådan oplevelse gennem venlige omgivelser.

Kontoret bør kun fungere som kontor.

At der er et sted, hvor lederen uforstyrret kan tale med forældrene, er af stor vigtighed, og derfor er det nødvendigt, at det ligger med direkte adgang fra forstuen, og det må udstyres på almindelig kontormæssig måde.

Personalerummet. Det er ingen luksus at have et særligt personalerum til en børnehave af denne størrelse.

Det er ganske vist ikke megen tid, personalet har at tilbringe i rummet, og det er da også nærmest et sted, hvor de kan have deres tøj hængende, og som i et vist omfang kan virke som depot. Men der bør være plads til en divan og et par magelige stole — hvis personalet skulle få mulighed for afslapning en kortere tid.

Også herind må hyggen derfor finde vej.

Andre rum. Der hører endnu en mængde ting med til en færdig udformet børnehave.

Opbevaringsrum for hvilelejer, depoter, cyklerum, materialerum, vaskerum o. s. v. alt efter den form, børnehaven skal have.

En almindelig halvdagsbørnehave vil kunne udformes en hel del mere simpel. Til gengæld vil et supplement med vuggebørnsafdeling — i mindre grad småbørnsafdeling — komplicere institutionens udformning.

Dansk Børnehaveråd's skrivelse af 16. januar 1952 til boligministeriets udvalg vedrørende kollektive anlæg.

På baggrund af den kritik, der tid efter anden rettes mod de dyre forebyggende institutioner og som oftest baseres på, at kravene til opbygning og indretning af disse stilles for store, har Dansk Børnehaveråds hovedbestyrelse drøftet, om der kunne findes muligheder for at bringe disse oprettelsesomkostninger ned — uden forringelse af institutionernes arbejdsmuligheder, indenfor de ydre rammer.

Vi er bekendt med, at der i undervisningsministeriet er et undersøgelsesarbejde igang for gennem en industriel fremstilling af byggemateriale at få byggeomkostningerne nedsat for de store skolebygningsanlæg, der trænger sig på i disse år.

Vi tillader os høfligst at forespørge det ærede udvalg, om der fra udvalgets side er et lignende forskningsarbejde igang, hvis resultater kunne ventes at tjene til brug ved oprettelse af forebyggende institutioner?

Af overinspektionens oversigt over oprettelse af b ørneforsorgsinstitutioner i året 1950—51 fremgår det, at der har været en meget ringe forøgelse af pladser i de forebyggende institutioner i det forløbne år. I betragtning af den stærke efterspørgsel, der samtidig er efter disse pladser, ser vi med megen bekymring på dette forhold og anser det for påkrævet nødvendigt, at enhver mulighed for at lette oprettelse af nye institutioner fremmes mest muligt.

Vi retter derfor en indtrængende opfordring til udvalget om at gøre sin indflydelse gældende på dette område. En lignende henvendelse er rettet til arbejds- og socialministeriet, hvorunder de forebyggende institutioner arbejdsmæssigt sorterer.

Ærbødigst

p. f. v.

Margrete Jensen.
Landsformand.

Uddrag af forsorgsloven som ændret ved lov af 14. marts 1951.

§ 127.

„Stk. 1. Det offentlige tilskud til driften af anerkendte institutioner for forebyggende børneforsorg ydes efter følgende regler:

a) Til institutioner for børn under den undervisningspligtige alder (vuggestuer og børnehaver), der er anerkendt efter § 126, stk. 3, ydes statstilskuddet med 40 pct. af de årlige med institutionens drift forbundne, af arbejds- og socialministeren godkendte udgifter, herunder udgifter til lokale og inventar, til forrentning og afdrag af godkendte lån, samt til lønninger, der ikke overstiger de i henhold til § 128 godkendte. Forså vidt den kommune, hvori institutionen er beliggende, ikke selv driver institutionen, udreder den et tilskud på 30 pct. af ovennævnte driftsudgifter.

b) Til børnehaver, der er anerkendt efter § 126, stk. 4, ydes statstilskuddet med 20 pct. af de under a) nævnte driftsudgifter, medens kommunen, forsåvidt den ikke selv driver institutionen, yder et tilskud på 15 pct.

c) Til institutioner for børn i og over den undervisningspligtige alder (fritidshjem, heldagsskoler og fritidsklubber m. v.), der er anerkendt efter § 126, stk. 3, ydes statstilskuddet med 45 pct. af de under a) nævnte driftsudgifter, medens kommunen, forsåvidt den ikke selv driver institutionen, yder et tilskud på 35 pct.

Stk. 2. Tilskuddet fra stat og kommune i henhold til stk. 1 beregnes på grundlag af driftsudgifterne i det sidst forløbne regnskabsår. For nyoprettede institutioner ydes derhos tilskud til udgifter i tiden fra institutionens anerkendelse indtil udgangen af det første fulde regnskabsår, således at der i periodens løb kan ydes forskud på tilskuddet, medens endelig afregning finder sted efter pågældende regnskabsårs udløb. Tilskud kan normalt ikke ydes for nogen tid, der ligger forud for institutionens anerkendelse i henhold til § 126. I tilfælde, hvor andragendes er indgået til overinspektionen for børneforsorgen senest 3 måneder inden institutionens åbning, regnes anerkendelsen dog fra åbningsdagen. Om anvendelse af overskud, der måtte fremkomme efter anvisning af tilskud som ovenfor anført, fastsættes nærmere regler af arbejds- og socialministeren efter forhandling med finansministeren.

Stk. 3. Arbejds- og socialministeriet kan i det omfang, hvori det skønnes nødvendigt, indføre fast lægetilsyn med og tandpleje for børn, der søger institutioner for forebyggende børneforsorg. De nærmere regler fastsættes af arbejds- og socialministeren. Udgifterne hertil godtgøres af statskassen.

Stk. 4. Udover de ordinære driftstilskud kan arbejds- og socialministeren af et særligt rådighedsbeløb, hvis størrelse fastsættes på de årlige finanslove, i påtrængende tilfælde yde

et ekstraordinært tilskud til driften af en institution for forebyggende børneforsorg, såfremt institutionen trods modtagelsen af de ordinære driftstilskud har underskud på driften. Af denne rådighedssum kan endvidere ydes støtte til lederejede institutioners overgang til selvejende institutioner. Statens støtte kan i særlige tilfælde, hvor støtten ydes i anledning af en lederejet institutions overgang til selvejende institution, eller til institutioner, der har ekstraordinært høje bygnings- eller huslejeudgifter, gøres betinget af, at den kommune, hvori institutionen er beliggende, yder en støtte af indtil samme størrelse som statens støtte.

Belægningsforhold samt udgifter pr. barn i vuggestuer i 1950—51.

	Lederejede		selvejende		kommunale		ialt
	hovedstad	øvrige land	hovedstad	øvrige land	hovedstad	øvrige land	
Antal institutioner	—	2	17	15	5	6	45
normeret antal børn....	—	33	545	435	264	264	1 541
belægningsprocent.....	—	115	92	95	86	87	91
institutionens gennem-snitsstørrelse.....	—	16,5	22,1	29,0	52,8	44,0	34,2
udgift pr. barn.....kr.	—	987	1 962	1 617	2 343	2 231	1 940

Gennemsnitlig udgift pr. barn i 1950—51 i vuggestuer, fordelt efter disses størrelse.

Normerede pladser	antal institutioner	belægningprocent	gennemsnitlig udgift pr. barn kr.
10—24	19	101	1 850
25—49	17	93	1 831
50 og derover	9	83	2 153

Belægningsforhold samt udgifter pr. barn i børnehaver 1950—51.

	Lederejede		selvejende		kommunale		ialt
	hovedstad	øvrige land	hovedstad	øvrige land	hovedstad	øvrige land	
Åbningstid indtil 7 timer							
Antal institutioner	4	13	2	11			30
normeret antal børn	80	370	32	343			825
belægningsprocent	88	107	88	106			102
institutionens gennemsnitsstørrelse	20,0	28,5	16	31,2			27,5
udgifter pr. barn .... kr.	643	489	1 168	381			478
åbningstid fra 7 indtil 9 timer							
Antal institutioner		6	6	27		1	40
normeret antal børn		227	214	1 151		17	1 609
belægningsprocent		91	72	92		112	90
institutionens gennemsnitsstørrelse		37,8	35,7	42,6		17	40,2
udgifter pr. barn .... kr.		594	1 254	500		787	598
åbningstid 9 timer og derover							
Antal institutioner	25	11	114	94	11	50	305
normeret antal børn	1 078	415	5 881	4 620	859	2 305	15 158
belægningsprocent	81	83	85	85	78	89	85
institutionens gennemsnitsstørrelse	43,1	37,7	51,6	49,1	78,1	46,1	49,7
udgifter pr. barn .... kr.	1 180	891	1 111	827	1 728	1 069	1 048

Kristeligt Studentersettlements børneklubber på Vesterbro i København.

Kristeligt Studenter Settlement i Saxogade har til formål at skabe kontakt mellem akademikere og mennesker i Settlementets nabolag.

Settlementet blev oprettet 1911. Det ejer ejendommene Saxogade 89 og 91, samt en feriekoloni ved Sejrøbugten og en weekendhytte ved Hareskoven. Settlementets formål søges realiseret på forskellig vis, bl. a. ved børnearbejde. Hertil modtages 80 pct. driftstilskud i henhold til forsorgsloven.

Børnearbejdet foregår i klubber. Settlementet havde i januar 1953 *21 børneklubber* med tilsammen 361 børn. Fordelingen er følgende:

9 drengeklubber med 169 medlemmer.
11 pigeklubber med 172 medlemmer.
1 fællesklub med 20 medlemmer (startet i 1952).

Klubbernes størrelse varierer noget. Nogle klubber har kun 6 å 7 medlemmer, andre over 20. Det almindelige er dog ca. 15. I reglen er børnene i en klub nogenlunde jævnaldrende. I en del klubber er aldersforskellen dog 3—4 år.

Klubberne møder 2 timer en gang om ugen. For de mindre børn er klubtiden kl. 17—19, for de større kl. 19—21. Mødeprocenten i klubberne er ca. 80.

Til klubbens faste program hører et måltid bestående af knækbrød med marmelade og mælk. Hver klub fører regnskab. Børnene betaler 10 øre pr. gang.

Hver klub ledes af to studenter. Studenterne melder sig frivilligt og får ikke noget for arbejdet.

Beskæftigelsen i klubberne er af broget art. Det gælder om at være opfindsom. Jo mere man kan finde på des bedre går klubben. I pigeklubberne beskæftiger man sig med syning, strikning, papirsløjd, lersløjd. Der spilles komedie, læses højt, synges og meget mere. Eller man leger sanglege og andre indendørs lege. I drengeklubberne beskæftiger man sig med spil af mange slags, bordtennis, bob, billard, kort, brætspil og meget mere. Desuden har Settlementet et sløjdrum, hvor de drenge, som er interesserede i det, kan komme en gang om ugen og få vejledning af en håndværker. Alle drenge på sløjdholdet er drenge fra Settlementets øvrige klubber. Det samme gælder gymnastikken, som foregår i en lejet gymnastiksal (også en gang om ugen).

Settlementet har et filmsapparat, og af og til anskaffes en film til forevisning i børneklubberne. Det er dog ikke ofte, da det må anses for mere betydningsfuldt, at børnene aktiviseres. Dels har dette i sig selv værdi for børnene, dels er der derved større muligheder for en personlig kontakt mellem studenter og børn.

Når drenge og piger holdes adskilt, er det udelukkende af praktiske grunde. Interesser og beskæftigelse er forskellige. Og ved at holde rene klubber opnår man flere muligheder for beskæftigelse. Der er dog mellem studenterne delte meninger om fordelene og manglerne ved henholdsvis separat- og fællesklubber.

Det er på Vesterbro et stort savn, at der i vid omkreds ikke findes mange åbne pladser i parker. Det er derfor ikke let for klubberne i Settlementet at komme ud til boldspil i den del af året, hvor vejret er til noget sådant. Fodbold, håndbold, kricket m. m. drives derfor hovedsagelig på sommerlejrene. At boldspil, hvor forholdene tillader det, er en glimrende beskæftigelse i en klub, siger sig selv.

Sommerlejrene på feriekolonien „Lyngborgen“er et vigtigt led i Settlementets børnearbejde. Der er der i løbet af sommerferien to hold, et pige- og et drengehold. Hvert hold er på 36 børn. Sommerlejren varer i 25 dage. Desuden er der i weekendhytten „Skovkrogen" en 30 dages sommerlejr for børn i 7 års alderen. Dette hold omfatter både drenge og piger.

Det er i tilknytning til denne redegørelse værd at bemærke, at børneklubberne i Settlementet ikke opløses uden videre, når medlemmerne når ud over barnealderen. Settlementet har klubber for mennesker i alle alderstrin, og *det er almindeligt, at børneklubberne fortsætter som ungdomsklubber i nogle tilfælde videre som voksen-klubber.* Der er i Settlementet klubber, som har eksisteret i 35 år. Klubben er for mange, allerede medens de var børn, blevet et hjemsted, som de senere gennem livet ikke ville undvære.

Og hermed er i nogen grad sagt, hvilken betydning børnearbejde af nævnte art har i et overbefolket og tætbebygget kvarter. Mange af børnene kommer fra små overbefolkede lejligheder, hvor der næsten ikke er mulighed for leg af nogen slags. Og bedre er det ikke i de snævre gader og skumle baggårde, som de er henvist til, så snart de ikke er i lejligheden. Desuden er familieforholdene ofte fortvivlede. Hvad man må tilstræbe i klubberne er derfor at skabe et sted, hvor børnene kan tilbringe nogle timer under rolige og hyggelige forhold.

Dansk Skolescenes ungdomshus.

Til orientering om Dansk Skolescenes Ungdomshus kan indledningsvis anføres de ord, hvormed stifteren, direktør Thomas P. Hejle i sin tid omtalte baggrunden for Dansk Skolescenes beskæftigelse med en sådan opgave inden for ungdomsarbejdet:

„På basis af den i Amager Bio opsparede kapital og med tilsagn om den i socialloven hjemlede støtte fra stat og kommune til oprettelse og drift af fritidshjem og klubber for børn og unge (80 pct. af driftsomkostningerne) besluttede Dansk Skolescene i 1947 på direktør Hejles initiativ at udvide sin virksomhed over et socialt-kulturelt område og ikke blot nøjes med at beskæftige sig med den ungdom, som fra hjemmet og dets milieu på forhånd var positivt indstillet overfor de kulturværdier, som Skolescenens virksomhed bød på gennem film- og teaterforestillinger. Man agtede med andre ord, uden at tage sigte på egentlig afsporet ungdom, *at henvende sig til den 14—18-årige ungdom, som på grund af forholdene var henvist til at tilbringe fritiden få. gaden med knejperne og de dertil svarende forlystelser som de mest nærliggende tillokkelser, og som vel at mærke ingen af de allerede eksisterende skoler, aftenskoler, kurser eller ungdomsforeninger havde kunnet fange ind.* Skolescenen ville prøve på at skabe denne ungdom et fristed og dernæst, gennem alle de kunstneriske og tekniske krarfter, man på forhånd gennem en mangeårig teater- og filmsvirksomhed havde forbindelse med, prøve på i de unges vurdering at slå de forlystelsesformer ud, som de hidtil havde været tiltrukket af. Nogen direkte belæring skulle ikke tilstræbes, men igennem underholdningen, hvor de unge i størst muligt omfang selv skulle være aktive, og i det almindelige samvær med kammerater håbede man at kunne vække deres interesser. Skolescenens hus skulle altså være en slags legegård, hvor de skoletrætte unge kunne få lov at være sig selv, udvikl es i fred og måske efterhånden modnes til at erkende, at de trængte til at lære adskilligt, hvis de skulle klare sig i konkurrencen, og da bringes i forbindelse med de mangfoldige belærende foranstaltninger, som stat og kommune i forvejen har parat til deres behov.

Deltagelsen i Ungdomshusets arrangementer er naturligvis frivillig, og der gøres ingen egentlig reklame for at drage de unge til huse, men der arbejdes dog sammen med skolerne i kvarteret, især hvad angår beskæftigelsen i *fritidsklubben* om eftermiddagene for de 10—14-årige, idet man her kan komme i forbindelse med eleverne fra fri-mellem, der så senere er velkomne som 14—18-årige i *ungdomsklubben* om aftenerne. Men de unge får ingen særlig opfordring til at melde sig. De, der kommer af sig selv, var efter direktør Hej les mening de helt rigtige, og det er dem, der fra første færd skal bruges til at skabe Ungdomshusets toneangivende milieu. Når der melder sig nye, får de gratis et gæstekort, gældende en 14 dages tid, og får at vide, at de er velkomne til at komme og gå, som de vil, hvorpå de, der har lyst dertil, kan fortsætte og optages som medlemmer. Således er alt i Ungdomshusets forskellige afdelinger absolut frivilligt, hvilket de unge selv har udtrykt: „Vi vil ikke have andre end dem, der har lyst til at være her" — en opfattelse, de nye i

deres gæstemåned navnlig støder på i de forskellige beskæftigelsesafdelinger eller *interessekredse,* som de kaldes, og her med en skarpere fremhævelse af, at man er i lag med noget, som man af egen tilbøjelighed har valgt at beskæftige sig med og derfor ikke ønsker at blive forstyrret i. Der er naturligvis adskillige, som ikke kommer længere end til at slå en sludder af i kaffebaren og få sig en sving-om, når lejlighed gives til det, men uden nogensinde at komme videre, thi, som det hedder i vedtægterne: „Enhver har her lov til frit at være sig selv, blot han respekterer alle andres ret til den samme frihed". Og hvad denne frihed eller rettere dens begrænsning består i, ligger for det første i tonen i Ungdomshuset, for det andet i de praktiske bestemmelser og regler, som de unge selv gennem *ungdomsrådet* har nedfældet i Ungdomshusets vedtægter, idet ungdomsrådet består af de enkelte interessekredses repræsentanter, valgt af kammeraterne ved almindelig stemmeflerhed." —

Klubarbejdet for såvel eftermiddagsklubben som aftenklubben finder sted i Ungdomshusets lokaler på Nørrveold 23 i en såkaldt mellembygning, hvor tidligere nogle selskabslokaler havde til huse. Bygningen var på forhånd velegnet til formålet, men måtte dog alligevel gøres til genstand for visse ændringer. Det drejede sig jo om at skaffe plads til de mange, forskelligartede interessekredse, man anså det for nødvendigt at oprette. De måtte nemlig ses under 2 synsvinkler eller rettere måtte opdeles i 2 grupper. Den ene gruppe var de kredse, som det var naturligt at oprette, fordi man derigennem drog de unge til Ungdomshuset, det vil altså sige, at der skulle findes lokaler, der kunne rumme billard, bordtennis og dans, men dertil kom, at der også måtte være lokaler, hvor man i højere grad kunne forfølge Skolescenens formål med hele arbejdet, d. v. s. når man først havde fået kontakt med de unge, så også at søge, som Thomas P. Hejle udtrykte det, at sætte dem på sporet af noget værdifuldt. Dette betød i praksis, at man også måtte have mulighed for amatørforestillinger, kabaretoptræden, sang- og musikkreds —- til musikkredsen hørte altså pladespiller, som der til teaterkredsen hørte en scene, og endelig måtte man også have muligheden for film ikke blot smalfilm, tone- og stum-, men også normalfilm. Det kan her indskydes, at man i overvejelserne angående indretningen af lokalerne så bort fra deciderede hobbyrum, fordi man mente, at sådanne interesser var der lejlighed for de unge til at dyrke andre steder, og man måtte kun benytte bygningen på Nørrevold til de interesser, som lå Skolescenen nærmest.

Lokalerne blev derfor indrettet sådan, at man øverst oppe i tagetagen indrettede *et fritidshjem,* dernæst på 3. sal, hvor der var *en stor sal,* der kunne rumme 330 mennesker, indrettede scene — en kabaretscene med fortæppe og mellemtæppe og et bagtæppe, der kunne trækkes for, så det dækkede et filmslærred. Til scenen blev bygget et specielt belysningsanlæg, som i særlig grad egnede sig til forholdene, og i den anden ende af salen blev indrettet et operatørrum, hvor der var plads til 2 foreføringsmaskiner til normalfilm + en foreføringsmaskine til smalfilm. I operatørrummet blev ligeledes indrettet en pladespiller, så man kunne ledsage eventuel stumfilm med grammofonafspilning. Denne såkaldte store filmsal findes gentaget i de øvrige etager.

I etagen nedenunder, altså 2. sal, indrettede man *bordtennis* på en sådan måde, at man kan fjerne såvel borde som de specielle belysninger (lysstofrør), der er anbragt lige over bordene, så at salen kan bruges til andre formål, idet der også i denne sal er indrettet tribune til optræden. Ved siden af bordtennissalen er der *en lille sal* beregnet til en 50 mennesker. Her er der indrettet en non-stop biograf, hvor man kan køre smalfilm aftnerne igennem. Det har en særlig betydning for de unge, som ikke rigtig ved, hvad de skal foretage sig i begyndelsen, når de kommer ind i Ungdomshuset, at have et sted, hvor de efterhånden

kan komme i kontakt med de andre unge og således finde sig mere og mere til rette i Ungdomshusets omgivelser.

I den sidste af salene, der befinder sig på 1. sal, den såkaldte *blå sal,* er der dans. Her findes en tribune til orkestret og såvel højttaleranlæg som forstærkeranlæg til at kunne rundsende musik og meddelelser i samtlige lokaler.

I de nederste rum, som altså er beliggende under gadehøjde, er der en stor kælder, som er indrettet til *billardsalon.* Der findes endvidere garderoberne, som man altså går ned i, når man kommer ind i Ungdomshuset fra gaden, og endelig findes der i gadehøjde og med indgang fra gaden, det, der tidligere var selskabslokalernes vinstue, og som nu er indrettet **til** en såkaldt *kaffebar,* hvor der er mulighed for forfriskninger, og hvor de unge søger ned, når de vil have en pause i deres beskæftigelse i de forskellige kredse.

Endvidere bør nævnes, at der ved siden af blå sal er indrettet en særlig *klubstue* med en lidt finere møblering end i de andre lokaler, og hvor der i det hele taget er gjort noget ud af rammen omkring de unge. Det er meningen, at de der kan slappe af og kan sludre og læse, hvis de har lyst til det, og dog alligevel ikke er anbragt i et lokale fjernt fra de steder, hvor der sker noget.

De unge, som kommer i Ungdomshuset, betaler 2 kr. om måneden i kontingent for aftenklubbens vedkommende og 1 kr. om måneden for eftermiddagsklubbens medlemmers vedkommendes. Dernæst betales der speciel entré ved filmsaftenerne.

For sæsonen 1952—53 var *medlemstallet* 434 i begyndelsen af sæsonen og 1447 i slutningen af sæsonen. Det aftenlige, gennemsnitlige besøg kan anslås til 350—400 og besøget om eftermiddagen i tilslutning til de omkringliggende skoler kan anslås til 160.

Det bør her bemærkes, at *efter middagsklubben* har et sådant samarbejde med de omkringliggende skoler., at medlemmerne af Dansk Skolescenes fritidsklub både kan deltage i kredse på deres egen skole og i kredse i ungdomshuset, og arbejdet i de deltagende skolers fritidsklubber er i nøje kontakt med Ungdomshusets administration.

Et forslag til fritidslokaler.

De forslag og retningslinier, der er givet i det følgende, er udformet på grundlag af erfaringer fra de fritidsklubber, der er indrettet i foreningen Socialt Boligbyggeri's bebyggelser. De må kun betragtes som vejledende og må afpasses efter forholdene hvert enkelt sted, hvor de anvendes.

Placering.

Fritidsklubbers placering i forhold til byplanen er belyst i kapitel 14, bind 1. Det er af stor betydning, at fritidsklubber placeres i nærheden af hjemmene, og det vil i den nyere boligbebyggelse betyde, at man såvidt muligt placerer en fritidsklub i enhver større bebyggelse.

Erfaringen har vist, at der ved disse bebyggelser danner sig et særligt miljø på grund af lokale og sociale forhold, som gør, at måske navnlig de unge fra een bebyggelse ganske naturligt søger sammen og vanskeligt finder den rette forståelse i samarbejde med unge fra andre bebyggelser. En undtagelse gælder her de ungdomsklubber, der er indrettet til ganske specielt arbejde, som f. eks. kanobyggeri. Disse klubber må naturligt have et opland, der er betydeligt større end den enkelte bebyggelse.

Overhovedet kan man tænke sig, at de forskellige fritidsklubber opbygges efter et bestemt system, således at hver enkelt klub — navnlig i værkstederne — lægger vægt på et særligt speciale f. eks. metalsløjd, papsløjd eller lignende.

Klubbens placering indenfor det enkelte boligområde må være dikteret af, at klubben skal ligge centralt på et sted, hvor beboerne naturligt passerer forbi f. eks. ved et torv eller butiksgade eller lignende. På den anden side bør klubben gerne have direkte adgang til håndboldbane, legeplads eller anden udendørs fritidssyssel.

Fritidsklubbens placering i de enkelte huse må naturligvis dikteres af de enkelte bebyggelsesplaner.

I den almindelige 3-etagers bebyggelse er der ved den senere udvikling, hvor varmecentral og i mange tilfælde vaskeri er placeret udenfor bebyggelsen, god plads i kældrene, da pulterkammer og evt. viktualierum kun optager en meget lille del af den kælderplads, der svarer til lejlighedernes areal.

Det har derfor vist sig som en meget billig (men ikke særlig god) placering, at lægge fritidsklubber *i hælårene.*

Eksisterende bærende skillerum, faldstammer, kældernedgange og lignende gør, at man sjældent i en kælder kan få en helt ideel udformning af planen, og kældergulvets placering under niveau er naturligvis heller ikke ideel for en fritidsklub.

Bedre er det, hvis man kan placere fritidsklubben *i et særligt hus.* Erfaringen viser imidlertid, at fritidsklub i eget hus bliver en temmelig dyr form, og man har i mange tilfælde oplevet, at selvom bygherren i første omgang har medtaget et sådant særligt klub-

hus i projektet, bliver dette strøget, når det viser sig, at de økonomiske forhold gør gennemførelsen vanskelig.

Det vil derfor som regel være lettere at få gennemført en kombination af fritidsklublokaler med andre lokaler, som ikke direkte består af lejligheder, f. eks. sammen med butikker i et særligt hus. Dette har også den fordel, at støjen fra fritidsklubben, som væsentlig benyttes om aftenen, ikke generer de andre beboere.

På samme måde kan man også tænke sig at anbringe fritidsklubben ovenpå en varmecentral eller i forbindelse med et fællesvaskeri for hele bebyggelsen.

Varmecentralen vil tit blive forsænket i forhold til terrænet af hensyn til hele centralsystemet, og det vil da være naturligt at benytte de fundamenter, man har her til at placere fritidsklubben på en særlig stueetage ovenpå varmecentralen.

Man har også været inde på den tanke at kombinere fritidsklub med en børnehave, men pædagogerne mener, at denne kombination ikke er heldig, og at de 2 lokaler bør placeres hver for sig og i alle tilfælde ikke have lokaler fælles.

I visse tilfælde kunne man tænke sig en kombination af fritidsklub og fritidshjem, på en sådan måde, at fritidshjemmet benytter lokalerne om dagen og fritidsklubben om aftenen.

Herimod taler den erfaring, at bl. a. de unge helst vil have en følelse af, at lokalerne er deres egne, som de selv skal holde, vedligeholde, gøre rent og kunne disponere over. Derfor er det vanskelig at få de unge trukket til et lokale, hvor de føler sig som gæster i værelser, hvis møblering er bestemt af fritidshjemmets sysler.

Lokalernes udformning.

I betænkningens kapitel 14 er drøftet muligheden for at udforme fritidsklubber for ungdom og voksne.

Erfaringen fra, Socialt Boligbyggeris ungdomsklubber (og forholdsvis få voksne klubber) viser, at helt fælles lokaler ikke er særlig heldigt.

Det viser sig, at man i de voksnes klubber ikke kan undgå spiritussalg — dette kan let virke fristende for de unge, dersom lokalerne er fælles. De unge har en stærk trang til selvstændighed — de vil selv bestemme, hvordan klubben skal indrettes, og hvordan og hvornår den skal benyttes. Det bedste er derfor, at fritidsklubben for de unge holdes helt for sig selv.

Man kunne dog tænke sig en vis kombination, således at de 2 klubber har en fælles samlingssal, som kan benyttes efter tur, men ikke samtidig.

I det følgende er som eksempel beskrevet et udkast til *ungdomsklublokaler*, der med en samlingssal som fælles midtpunkt kan udvides med *fritidslokaler for voksne* eller med *børneklublokaler*.

Lokalerne er i eksemplet tænkt indrettet ovenpå et butikshus.

Lokalernes form og størrelse.

Klubbens *samlingslokale* må udformes, således at den kan benyttes til bordtennis, foredrag, dilettantkomedie, dans og selskabeligt samvær.

Opstilling af bordtennisbord vil diktere en plan på ca. 5 X 10 m, og denne form kan også benyttes til de andre beskæftigelser.

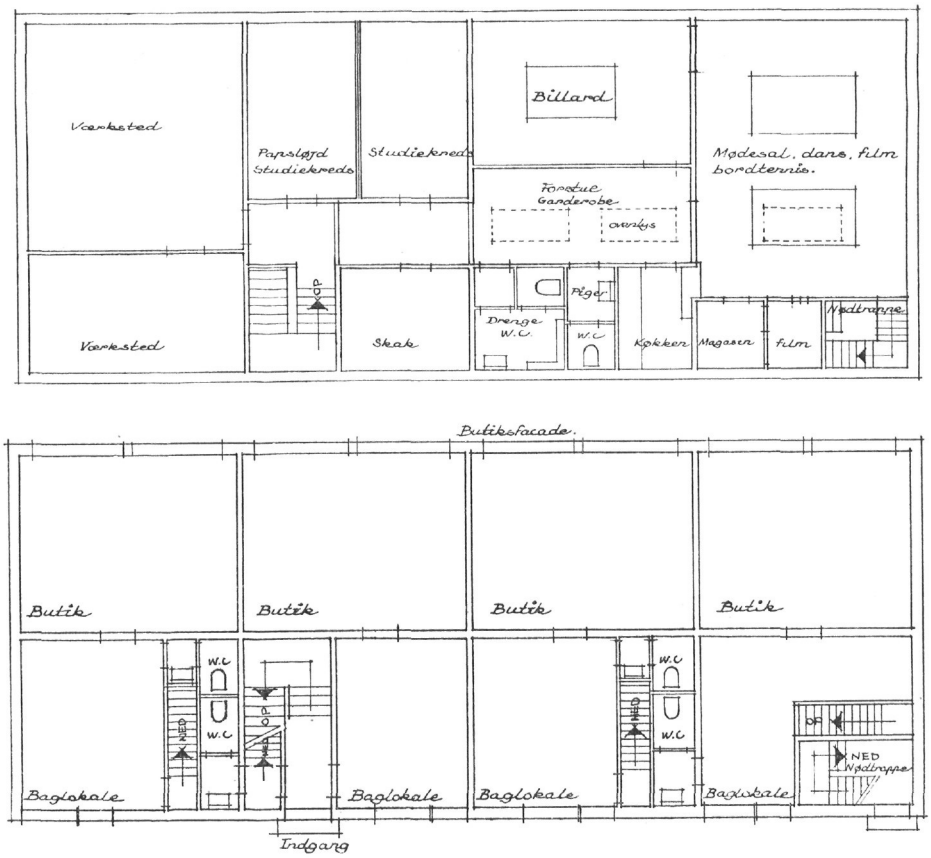

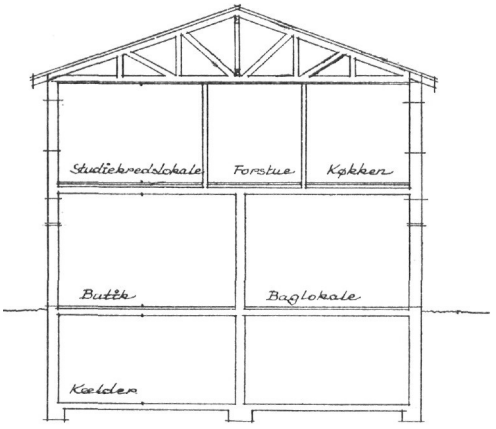

Figur 25. Ideskitse til et fritidshus kombineret med et butikshus. Arkitekt Edvard Heiberg. Øverst: Fritidslokaler på 1. sal. Der linder: 4 butikker i stuen. Planer 1:200. Til venstre: Snit i 1:200. Forneden angivelse af muligheden for eventuelt senere al udvide med fritidslokaler for voksne. Salen er fælles. Plan 1:400.

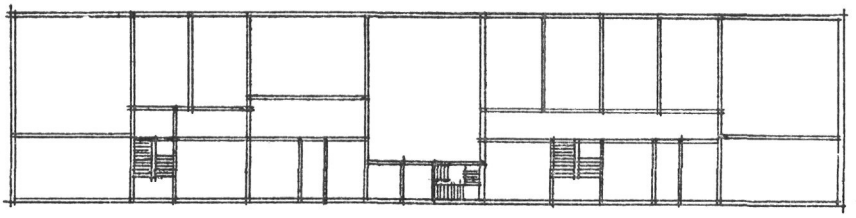

Fritidslokaler for unge. *Sal.* *Fritidslokaler for voksne.*

Lokalet behøver ikke at være forsynet med nogen særlig scene med omklædningsrum. Derimod bør der i inventaret medregnes lemme til opstilling af en interimistisk scene og proscenium. Med de moderne brandsikre smalfilmsapparater man har i dag, er det heller ikke nødvendigt, at der indrettes en særlig kinoboks.

I forbindelse med salen bør der dog være et rum til oplagring af stole.

Det viser sig, at der i klubben sjældent laves andet end te og kaffe. *Køkkenet* kan derfor være et temmelig enkelt tekøkken med skabe til service — muligvis køleskab til sodavand og gasapparater eller el-apparater til fremstilling af kaffe og kogning af pølser. Da der som regel drikkes kaffe på samme tid, må anskaffelsen af en særlig kaffemaskine anses for luksus.

I forbindelse med den store sal — men på en sådan måde, at de lydteknisk kan isoleres fra denne — bør der være forskellige mindre *„hyggerum",* som ikke skal udstyres alt for sterilt, hvor man også kan spille skak, læse og foretage andre stille sysler, men nærmest have karakter af en almindelig dagligstue.

Det har vist sig, at en af de beskæftigelser, der trækker ungdommen allerstærkest, er *billard.* Hvis der derfor kan blive plads og råd til det, vil det være godt, dersom man kan indrette et særligt lokale til billard. De sædvanlige billardborde har følgende dimensioner:

220 X 122 cm
235 x 130 -
250 x 140 -

Den mindste størrelse er i virkeligheden lidt for lille, men den mellemste størrelse kan godt anvendes. Hertil skal regnes et pladstillæg på 125 cm på begge langsider og 200 cm på begge kort-sider.

Med hensyn til værkstedet vil det som ovenfor nævnt være rigtigst, dersom klubberne indgår i et større system, hvor man fordeler de forskellige specialer på de forskellige klubber. Hyppigst vil det dog være, at man kun udfører et ganske enkelt hobbyrum til udførelse af snedkerarbejde, reparation af inventar og lignende. Hertil bør der være et mindre rum til materialer og et lille rum til limning — denne sidste funktion kan dog foregå i køkkenet.

Værkstedernes dimensioner vil naturligvis afhænge af de forskellige arbejder, der skal foregå der.

Til snedkerarbejde skal man dog regne med, at der må opstilles lange faste arbejdsbænke og ikke arbejdes med de små skolesløjdbænke.

I et system af klubber vil det være rigtigst for ca. hver 6. klub at have et større værksted, hvor man f. eks. kan bygge kanoer og lignende.

Hvis man i planen kan få plads til en rummelig *forstue,* der samtidig er garderobe, vil dette aflaste lokalerne for mange af de unge, der ikke i øjeblikket direkte er beskæftiget, hverken med læsning, hobbyvirksomhed eller dans.

Et særligt garderoberum er derimod ikke nødvendigt.

Til klubben må der naturligvis høre de nødvendige *toiletter.*

Fritidsklublederne gør opmærksom på, at dametoilettet kan og bør være betydeligt mindre end herretoilettet, også for at undgå, at disse benyttes som små samlingslokaler.

Et w.c. til kvinder og 1 til mænd plus 3—4 urinals skulle være tilstrækkeligt til en klub på ca. 60—90 deltagere.

Materialer.

Ved udformning af lokalerne må man ved materialevalg tage hensyn til, at lokalerne på den ene side skal være hyggelige og tiltalende og på den anden side temmelig robuste, da de tit kan være udsatte for en temmelig hårdhændet behandling.

Erfaringen med hensyn til *væggene* har vist, at det er klogt i alle opholdslokalerne at have et lavt panel op til bordhøjde eller i hvert fald en liste i højde med stolenes overkant, da væggen ellers hurtigt bliver beskadiget.

løvrigt bør væggene oliemales eller plastikmales, så de er lette at holde.

Gulvene bør i værkstederne være slidstærke og lette at vaske, det vil sige, at man bør vælge materiale som f. eks. asfalt (det er særlig billigt) eller det nye plastiklinoleum. Terrazzogulve er både slidstærke og lette at rengøre, men temmelig hårde på steder, hvor man skal stå og arbejde i længere tid.

I de øvrige lokaler bør man foretrække bøgetræsgulve eller linoleum. Korkparket bliver slidt for hurtigt.

Bøgegulve har den svaghed, at lakeringen hurtigt slides; og da man ikke kan regne med, at en boning bliver vedligeholdt, som den skal, bliver gulvene hurtigt sorte og grimme. Man har forsøgt med en plastikfernis på bøgegulve, og dette synes at kunne give en hård og let vaskelig overflade, men man har endnu ikke tilstrækkelig erfaringer herfor.

Til *belysningen* i værkstederne kan man benytte lysstofrør, men i opholdslokalerne vil man kunne skabe bedre hygge ved anbringelse af små lamper, lampetter, læselamper og lignende. Disse lokaler bør iøvrigt ikke overbelyses, men man bør søge også ved belysningen at skabe en mere hjemlig hygge.

Over billard anbringes særlige billardlamper.

Navnlig hvor klublokalerne placeres i en beboelsesblok, er det af den største betydning, at lokalerne *lydisoleres* så effektivt som muligt fra det øvrige hus. En fuldstændig effektiv lydisolering vil være temmelig kostbar, men man kan opnå en hel del blot ved at sørge for, at etageadskillelsen over samlingslokalerne gøres så tung som muligt, gerne af jernbeton i en ekstra svær tykkelse. Undersiden af loftet beklædes med akustikplader, der i og for sig ikke bidrager til at nedsætte lydgennemgangen, men som optager genklange i lokalet og gør det mere dødt.

Særlig opmærksomhed bør fæstes ved isolering af alle ledninger, der passerer klublokalet —• ved særlig lyddæmpende bøsninger og ved isolering også af koldt og varmtvandsledninger, der måtte passere lokalet.

Med hensyn til *udstyr og møblering* af lokalet kan der naturligvis ikke gives særlige forskrifter. Til de små hyggelokaler kan man anvende almindelige billige dagligstuemøbler — i mange tilfælde faste bænke. Hvis man ved møbleringen kan få disse lokaler opdelt i mindre hyggekroge, er dette en fordel.

Udvalgets tilkaldte sagkyndige og bidragydere til betænkningen.

Følgende har medvirket som forfattere af et eller flere af betænkningens afsnit eller bilag:

Lektor, cand. oecon. *Torben Agersnap,* Århus universitetet,
sekretær *Evald Andersen,* Kristeligt studenter settlement,
landsretssagfører *P. Ditlevsen,* boligministeriet,
mag. scient. *Grethe Forchhammer,* medlem af udvalget, Københavns kommune,
civilingeniør *E. Franck,* Dansk tekstilforskningsinstitut,
arkitekt, m. a. a., *Mogens Frisendal,* Næstved, ,,Arbejderbo",
direktør *B. Heckscher,* Damp vaskeriejerforeningen for Danmark,
cand. polit. *Carry Hedemann,* arbejdsministeriet,
arkitekt, m. a. a., *Edvard Heiberg,* Socialt boligbyggeri,
fuldmægtig, cand. polit. *Børge Jonasen,* boligministeriet,
byplaningeniør *Erik Kaufmann Rasmussen,* boligministeriets kommitterede i byplansager,
direktør *Bjørn Moe,* Dansk Skolescene,
dyrlæge *G. Mortensen,* Københavns sundhedskommission,
konsulent *Helle Munch-Petersen,* Statens husholdningsråd,
kontorchef *A. Quist-Møller,* boligministeriet,
konsulent *Karen Sabroe,* Dansk almennyttigt boligselskab,
direktør, arkitekt, m. a. a. *Bent Salicath,* landsforeningen Dansk kunsthåndværk,
civilingeniør *Erik Schiedermann,* Gentofte kommune,
arkitekt, m. a. a. *Max Siegumfeldt,* Københavns kommune,
fuldmægtig *Eva Siesby,* boligministeriet,
civilingeniør *Bent Waagensen,* boligministeriet,
civilingeniør *Karen Wied,* Københavns kommune.

En række sagkyndige herudover har ydet udvalget bistand:

Rådsformand *Ingefred Juul Andersen,* Statens husholdningsråd,
ungdomsleder *Jørgen Andersen,* Socialt boligbyggeri,
direktør, civilingeniør *Sv. Aa. Andersen,* Køleteknisk forskningsinstitut,
magister *F. Bergh,* Køleteknisk forskningsinstitut,
laboratorieforstander, dr. tech. *Jørgen Bielefeldt,* Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger,
sekretær *Poul Dam,* Ungdomskommissionen,
pastor *Harald Flensmark,* børnesagens fællesråd,
konsulent *Astrid Frederiksen,* Statens husholdningsråd,
direktør *Svend Gade,* De samvirkende købmandsforeninger i Danmark,

overingeniør *N. Chr. Geertsen,* Københavns kommunes belysningsvæsen,
sekretær *Gunnar Gundesen,* Andels vaskeriernes landsforening,
arkitekt, m. a. a. *Poul Hansen,* Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger,
børnehaveleder *Åse Hauch,* Dansk børnehaveråd,
forstanderinde *Thora Justesen,* „Saxoly",
civilingeniør *A. Meinertz Knudsen,* Københavns almindelige boligselskab,
civilingeniør *Jørgen Lønborg,* Statens husholdningsråd,
konsulent *Toni Maarup,* Statens husholdningsråd,
dr. techn. *Th. Madsen,* Teknologisk Institut,
ekspeditionssekretær *Erik Munch-Peter sen,* socialministeriet,
civilingeniør *Fr. Olsen,* Københavns almindelige boligselskab,
direktør *Th. Petersen,* Dansk vaskeriejerforening,
fritidshjemslærer *Elof Saaek,* Dansk fritidshjemråd,
forsøgsassistent *Ingrid Slot,* Statens husholdningsråd,
kontorchef *Henry Stjernqvist,* Statistisk departement,
sekretariatsleder *Astrid Stoumann,* Statens husholdningsråd.

Bilag 20.

Litteraturfortegnelse.

Almindeligt og ad kapitel 1:

Community centres. A. Stephensen. London 1942.
Enlige mødre. Else-Merete Ross, udgivet af Dansk Kvindesamfund. 1948.
Oementsamhetsanläggninger. Göran Sidenbladh. Stockholm 1949.
Community facilities and services. Forenede Nationers bulletin 5 i serien Housing and Town & Country Planning. U. S. A. 1951.
Den danske andelsbevægelse. A. Axelsen Drejer. København 1952.
Den enlige moder. Betænkning afgivet af en af Danske Kvinders Nationalråd og Dansk Kvindesamfund nedsat kommission. København 1953.
Freedom and Welfare. Udgivet ved de nordiske socialministeriers foranstaltning under redaktion af George R. Nelson, København 1953.

ad kapitel 3:

Familjen som växte ur sitt hem. Brita Åkermann. Stockholm 1941.
Folk och familj. Alva Myrdal. Stockholm 1944.
Kan familien reddes? Margit Wohlin. København 1946.
Familiens fremtid. Lis Groes, København 1947.
Familien og samfundet. Red. af Lis Groes. København 1948.

ad kapitel 4:

Betänkande angående gifta Icvinnars förvärvsarbete m. m. Udgivet af Kvinnoarbetskommittén. Stockholm 1938.
Kvinnorna på arbetsmarknaden. Stockholm 1942.
Kvindens stilling i det danske samfund. Aagot Lading. København 1943.
Hvad familien bør vide. Birgitta v. Hofsten. Kbhvn. 1944.
Familiekundskab. Redigerot af Edel Saunte og Chr. Christiansen. Kbhvn. 1944.
Familjekundskab. Redigeret af Else-Merete Ross. Odense 1945.
Deltidsarbete i alman tjänst m. m. (S. O. U. 1946: 71). Stockholm 1946.
Familieliv och Hemarbete. (S. O. U. 1947: 46). Stockholm 1947.
Arbejdsforenkling i hjemmet. J. Gyttkiær. København 1950.
Arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning. Stockholm 1950.
Aktuelle Kvindeproklemer. Kamma Struwe. København 1951.
Husholdningsarbejdet i U. S. A. Astrid Stoumann. København 1952.
Den kroniske belastningsneurose hos kvinder. Teit Kærn. Ugeskrift for Læger, ur. 37. København 1953.
Hjælp til selvhjælp for den udearbejdende husmoder. Statens husholdningsråd. Aktuelle udsendelser nr. 37. København 1953.
Kvinden i Samfundet. Redigeret af Kirsten Gloerfelt-Tarp. København 1953.

ad kapitel 5:

Köket och ekonomiavdelningen i mindre bostadslägenheter. Förslag til systematisering. Stockholm 1940.
Køkkenundersøgelse. Fællesudvalget for boligundersøgelser, publikation nr. 1. København 1949.
Planlægning af køkkener i etagehuse. Fællesorganisationen af almennyttige danske boligselskaber. København 1950.

Kost och kök 1—2. Bykøkkenet, og Husholdning med industritilberedte levnedsmidler. Hemmens forskningsinstitut. Stockholm 1947—1950.

Vore køkkener. En forsøgsrække. Dansk almennyttigt boligselskab. København 1951.

Frysning af middagsretter (hærens forsøg med frysning af færdiglavede retter). „Kulde" nr. 2. 17. 1951. København.

Från provköket til hemköket. Carin Boalt. (Särtryck af Att Bo nr. 4). Stockhohn 1952.

Konservering. Udgivet af Hemmens forskningsinstitut. Stockholm 1953.

Köksplanering-innredning. Udgivet af Hemmens forskningsinstitut. Stockholm 1952.

ad kapitel 6:

Indkøbsvaner blandt svenske husmødre. Sociale meddelanden 1948, nr. 7. Stockholm 1948.

Normaltal for købmænd 1949. Udgivet af de samvirkende Købmandsforeninger. København 1950.

Butikker i stadsplanen. Udsendt af Sveriges Köpmannaförbund. Stockholm 1950.

Om selvbetjening. Jørgen Thygesen. København 1951.

Shopping Centres. Baker and Fernasi. New York 1951.

Producentens, detailhandlerens og husmoderens stilling i omsætningen af forbrugsvarer. G. R. Lindahl. København 1952.

Er detailhandelen rationel — og for hvem? Lis Groes. Nationaløkonomisk tidsskrift 1953, nr. 1—2. København 1953.

Om selvbetjeningsbutikker i U. S. A. Beretning fra en studierejse i 1952, udgivet ved udenrigsministeriets foranstaltning. København 1953.

ad kapitel 7:

Frysebogen. Vejledning i brug af frysebox og køleskab. Frants Bergh og Agnete Lundstedt. København 1949.

ad kapitel 9:

Bedre og billigere tøj. En undersøgelse af dansk textil og beklædnings fremtidsmuligheder. Arbejderbevægelsens erhvervsråd. København 1947.

Dansk Beklædningsindustri. Beretning om en undersøgelse i danske fabriker med forslag til et produktivitetsprogram. Teknisk bistand under Marshallplanen. København 1953.

ad kapitel 10:

Andelstvätt. Redogörelse til K. F.s kongres 1939.

Kollektive tvätt. (S. O. U. 1947: 1). Stockholm 1947.

Sjukhustvätterierne. (S. O. U. 1950: 23). Stockholm 1950.

Hemtvätt i USA. Carl H. Galfve. Hemmens forskningsinstitut. Stockholm 1950.

Natten och avloppsfrågan. (S. O. U. 1951: 26). Stockholm 1951.

Arbejdsprøve med vaskemaskiner, vridemaskiner og tørrecentrifuger. Statens husholdningsråd i samarbejde med Statens redskabsudvalg. København 1952.

ad kapitel 11:

Elektricitetskommissionens betænkning vedrørende kraft-varmeværker. Københrvn 1946.

Fjernvarme i villakvarterer. Beretning afgivet af et af Dansk Ingeniørforening nedsat udvalg. København 1950.

Københavns varmeværkers jubilæumsberetning. København 1950.

ad kapitel 12:

Betænkning afgivet af den af arbejds- og socialministeriet den 9. juni 1942 nedsatte husassistentkom~ mission. København 1943.

Utredning och forslag angående statsbidrag til social hemhjälpsverksamhet. (S. O. U. 1943: 15). Stockholm 1943.

Utbildingen af lärarinner inom det husliga området. (S. O. U. 1950: 46). Stockholm 1950.
En lov i sökelyset. Vilh. Aubert, Torsten Eckhoff og Knut Sveri. Socialpsykologisk undersøkelse af den norske hushjelplov. Oslo 1952.
Kommunernes gennemførelse af lov om husmoder afløsning. En redegørelse fra arbejds- og socialministeriets statsvidenskabelige konsulent. København 1952.
Hemhjälp. Betænkning nr. 1 fra Bostadskollektiva kommittén. (S. O. U. 1952: 38). Stockholm 1953.

ad kapitel 13:

Stadsbarn. En bok om deras fostran i storbarnkammare. Alva Myrdal. Stockholm 1935.
Riktiga Leksaker. Alva Myrdal. Stockholm 1936.
Daghem och lekskolor. (S. O. U. 1943: 9). Stockholm 1943.
Børnene i K. A. B. Udgivet af Københavns almindelige Boligselskab. København 1944.
Planning the new Nursery Schools, og
Designing the new Nursery Schools. The Nursery School Associarion of Great Britain. London 1945.
Förskolor och daghem. H. S. B.s byggnadstekniske utredning nr. 6. Stockholm 1948.
Børneforsorgsinstitutionernes økonomi m. v. København 1950.
Ungdom på fritid i hem och samhälle. Barnavårdsnämndens ungdomskomittés betänkande. Stockholm 1951.
Daghem och förskolor. (S. O. U. 1951: 15). Stockholm 1951.
Børneforsorgen i Danmark. Holger Horsten. København 1951.

ad kapitel 11.

Betänkande med utredning och förslag rörande tillgodoseendet av behovet av almänna Samlingslokal. (S. O. U. 1939: 30). Stockholm 1939.
Betänkande med utredning och förslag angående inrättande av fritidsreservat för städernas och de tättbebyggade samhällenas befolkning. Afgivet af Fritidsutredningen. (S. O. U. 1940: 12). Stockholm 1940.
Ungdomen och nöjeslivet. (S. O. U. 1945: 22). Stockholm 1945.
Ungdomens fritidsverksamhet. (S. O. U. 1947: 12). Stockholm 1947.
Boliger for ungdommen. Betænkning afgivet af ungdomskommissionen. København 1949.
Gemensamhetslokaler. H. S. B.s tekniske utredningar nr. 8. Stockholm 1949.
Den danske ungdom. Betænkning afgivet af ungdomskommissionen. København 1951.
Fritidslokaler på landet. Betænkning afgivet af ungdomskommissionen. København 1951.
Ungdomen möter samhället. (S. O. U. 1951: 41). Stockholm 1951.
Betænkning vedrørende ungdomsskolen, aftenskolen, ungdommens fritidsbeskæftigelse m. v. København 1952.
Fritidsbeskæftigelse m. v. København 1952.

ad kapitel 15:

Kollektivhuset og dets forudsætninger. Bent Waagensen og Jenny Rubin. København 1949.
Kollektivhus. Betænkning nr. 2 fra Bostadskollektiva kommittén. (S. O. U. 1954: 3). Stockholm 1954.